

2. fejezet. A kinyilatkoztatás valósága.

Amint egyszer bizonyos, hogy a kinyilatkoztatás lehetséges, sőt szükséges, továbbá mint ilyen biztosan fölismerhető, nyomban következik, hogy fönnáll a *kötelezettség*: gondosan utánajárni, történt-e kinyilatkoztatás, és az hol található meg; még pedig utánajárni azzal a lelkiismeretességgel és odaadással, mellyel kötelessége az embernek eljárni a nagy életkérdésben, ideigvaló emberméltósága és örök üdvössége kérdésében. Az egyes ember számára ez a kötelezettség természetesen akkor válik esedékessé, mikor fölmerül előtte legalább a gyanu: nincs kizárva, hogy Isten kinyilatkoztatás útján segített az ember vallási inségén.

Ennek a kötelezettségnek az a *logikája*, hogy a kinyilatkoztatás kritériumait alkalmazzuk azokra a vallásokra, melyeket a történelemből megismertünk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy matematikailag minden egyes vallást tüzetesen ama kritériumoknak a mérlegére kell tennünk. Elég azokat szemügyre venni, melyek úgyszólván már első tekintetre magukra vonják a kutató figyelmét, vagy tartalmi jelentőségükkel, vagy történelmi súlyukkal, és amelyek belenyúlnak a jelenbe. Ilyenekül kínálkoznak mindenesetre a buddhizmus, mohamedanizmus, judaizmus és a nyugati ember számára csaknem kizárólag a kereszténység; már azért is, mert egyrészt ezek és csakis ezek nőttek ki egy-egy nép keretéből és lettek világvallások, másrészt pedig ha a vizsgálat során kitűnik, hogy egy közülük megfelel a kinyilatkoztatás kritériumainak, a vita el van döntve. Az előző fejtegetésekből ugyanis világos, hogy az a vallás lesz az Isten akarta és Isten adta igaz vallás, amely eleget tesz a kritériumoknak, és több igaz vallás nincs.

Igy konvergálnak a kinyilatkoztatás-keresőnek, illetőleg ama keresés tudományos rendszerének, az *apologétikának* útja és a kinyilatkoztatás birtokosának, a hívőnek, illetőleg a hívő meggyőződés tudományos rendszerezésének, az *alapvető teológiának* útja. A hívő ugyanis szintén föl van híva¹ arra, hogy az ő hite «észszerű hódolat» legyen, és hogy készen álljon számot adni az embereknek a benne élő reményről. Evégből természetesen elég, ha erkölcsi bizonyosságot szerez arról, hogy a kinyilatkoztatás kritériumai ráillenek arra a tanításra, melyet Egyháza hívés végett eléje ad; viszont nem illenek rá azokra a vallásokra, melyek az ő vallási látóhatárán a kinyilatkoztatottság vagy legalább a felsőbbség látszatával vagy épen igényével jelentkeznek; s ilyenek épen az említett világvallások. A különbség tehát (a külső gondolatmenet tekintetében) csak az, hogy az apologétika lelkiismeretes szemlét tart a világvallások fölött, és az Egyház által előterjesztett evangéliumi tanításnál köt ki; az alapvető teológia pedig, a hívő önigazolása az egyházi tanításból indul ki és a világvallásoknál tett kémlő körút után visszatér oda.

A katolikus igazságnak ez a *tudományos igazolása két irányban* haladhat. Lehet az útja *előremenő*, progresszív. Ilyenkor követi állomásról állomásra a kinyilatkoztatás történelmi egymásutánját. Először igazolja, hogy a kinyilatkoztatás kritériumai kijárnak az őskinyilatkoztatásnak, melyet Isten az őseimben az egész emberiségnek adott. Minthogy a vízözön után a kinyilatkoztatás hirdetője és az újabb kinyilatkoztatások alanya végelemzésben Israel lett, következik ennek igazolása, amint először megcselekedte Eusebius hatalmas Praeparatio evangelica-jában. Ezt követi az evangéliumi kinyilatkoztatásnak, majd az egyházi előterjesztésnek igazolása, a demonstratio christiana et catholica, mint a 17. századi nagy apologéták elnevezték és kiépítették.

Lehet az út *visszamenő*, regresszív: Először megmutatjuk, hogy az élő egyházi előterjesztés megfelel a kinyilatkoztatás kritériumainak; azután már sokkal könnyebb, az

¹ 1 Pet 3,15; Rom 12,1.

Egyház igazolt tanúsága alapján igazolni az evangéliumi, mózesi és ősi kinyilatkoztatásnak igazságát. Ez az eljárás nemcsak könnyebb mint az előbbi, hanem természetesebb is; mert abból indul ki, ami hozzánk közelebb esik és abból, ami élő és fogható valóság. Továbbá bizonyos, hogy ennek az útnak szilárd a teológiai módszeres megalapozása. Aki ugyanis mint hívő hitének észszerű megalapozására törekszik, közben nem mond le erről a hitéről, és még a Descartes-féle ú. n. módszeres kételkedéssel sem indul neki, úgy t. i. *mintha* még nem volna hite, hanem *mintha* még keresné azt.¹

Gyakorlati szempontok javasolják, hogy *azt az utat járjuk*, melyet ma a legtöbb apologéta követ (legalább elvben): Közvetlenül és egyenest igazoljuk, hogy a Krisztus hirdette evangéliumi vallás eleget tesz a kinyilatkoztatás kritériumainak. Ezzel részint burkoltan részint közvetve igazolódik a Krisztus előtti kinyilatkoztatás és az egyházi előterjesztés is. Ez az igazolás, a demonstratio evangelica logikusan úgy történik, hogy először a végére járunk magának Jézus Krisztus szóbeli tanúságtételének. Ezt aztán megerősíti az ő csodáinak; főként föltámadásának, evangéliuma csodás fennmaradásának és elterjedésének («az Egyház csodája»), majd a jövődőlésnek és az evangéliumi vallás tartalmi értékének tanúsága. Alkalmas betetőzése ennek a mérlegelésnek az evangéliumi vallás befejezettségének és abszolút tökéletességének megállapítása; logikus megalapozása és bevezetése pedig az evangéliumi kinyilatkoztatás forrásainak a hitelreméltóság szempontjából való vizsgálata.

9. §. A kinyilatkoztatás történeti forrásai.

Garrigou-Lagrange I. 2. s. 1. cp 1; *Hettinger* 28–30. §; *Schanz* II³1905 § 19 22 23. – *H. Felder* *Jesus Christus* I²1923; *F. Tillmann* *Die Quellen des Lebens Jesu* 1912; *J. Goettsberger* *Einleitung in das Alte Testament* 1928; *J. B. Aufhauser* *Antike Jesus-Zeugnisse* 1913; *L. de Grandmaison* *Jésus Christ* I⁵1927; *F. Braun* *Où en est le problème de Jésus?* 1932; *Pataky* A. A kereszténység eredetére vonatkozó újabb elméletek 1936.

1. A források hitelessége.

Az *őskinyilatkoztatás* kizárólagos elsődleges forrása a Genézis (Mózes I. könyve) első 11 fejezete.² A *mózesi* kinyilatkoztatást elsődlegesen az ószövetség nyújtja, az *evangéliumit* az újszövetségi Szentírás, elsősorban természetesen a négy evangélium és az Apostolok cselekedetei (*Actus apostolorum*). Az *Egyházra* vonatkozó források az egyháztörténet írott és nem írott emlékei, az apologétikai szempontból döntő első szakaszára nézve főként a szentatyák művei. Ezeknek hitelreméltóságát ma már senki sem vonja komolyan kétségbe; s ezért nem szükséges, hogy itt kiterjeszkedjünk rájuk, kivált amióta katolikusok számára is teljesen megbízható összefoglaló munkák állnak rendelkezésére.³

Lehetetlen azonban alaposan szemügyre nem venni a *szenkőnyvek hitelreméltóságát*. Ennél a vizsgálatnál a *szenkőnyvek* mint történeti források jönnek tekintetbe; a *szenkőnyveket* mint olyanokat, vagyis mint istenileg sugalmazott könyveket, valamint az egyháztörténet forrásait mint a szenthagyomány tanuit később tárgyaljuk (15. és 16. §). De ennek a hitelreméltóságnak tüzetes és részletes megállapítása nagy munka, melyet annak rendje és módja szerint a szentírástudományok végeznek el. Az apologétikai logikának eleget teszünk, ha rövid összefoglalásban igazoljuk az evangéliumi vallás forrásainak, főként az *evangéliumoknak* történeti hitelreméltóságát. Ha aztán az evangéliumi vallás kinyilatkoztatott

¹ Lásd *G. Rabeau* *Apologétique* 1930.

² Lásd *P. Heinisch* *Das Buch Genesis* 1930; *W. Schmidt* *Die Uroffenbarung* 1911.

³ *G. Rauschen* – *B. Altaner* *Patrologie* ¹¹1931; *O. Bardenhewer* *Geschichte der altkirchlichen Litteratur* 5 k. 1913/32. Az egyháztörténeten végig az eseményeket és a legjelentősebb forrásokat és irodalmat megbízhatóan regisztrálja *Funk* – *K. Bihlmeyer* *Kirchengeschichte* 3 k. ¹⁰1936 kk.

jellege egyszer apologétikailag igazolva van, akkor (ugyancsak apologétikailag) könnyebb igazolni az ószövetség hitelreméltóságát (14. §), ami egyenes eljárással körülményesebb munka volna.

A mai történetkritika¹ egy történeti forrás *megbízhatósága* számára két föltételt jelöl meg. Az egyik a forrás *hitelessége* (genuinitas, authentia), amely megköveteli, hogy abból a korból, arról a helyről, attól a szerzőtől származzék, aminek adja magát. Ezzel kizárja a hamis, becsúztatott, apokrif forrásokat. Hozzátartozik ehhez az épség, mely kizár lényeges változtatásokat, nevezetesen idegen betoldásokat. A másik az *igazmondása*, melynek ezek a kritériumai: *a)* a szerzőnek és az elbeszélésnek jellege, *b)* a tartalomnak más megbízható forrásokkal, *c)* valamint annak a kornak egyetemes jellegével való összhangja.

Az *evangéliumok és Act* (Apostolok cselekedetei) **hitelessége**. – Az evangéliumok és Act keletkezési ideje tekintetében a teológiai szentírástudomány ma már eléggé általánosan, az ú. n. kritikai iskolától is elfogadott eredménnyel megállapítja, hogy Máté és Márk evangéliuma a K. u. 60. évnél nem később keletkezett; Lukács evangéliuma és Act 61-64 között, János 80-100 között. A katolikus szentírástudomány² azt is igazolja, hogy *szervezőik* azok, kiknek nevét viselik (Lc-ra és Act-ra nézve ezt elismerik ma az ú. n. kritikai irány képviselői is).

Ezt egyenest *bizonyítja a hagyománynak*, főként az egyházi íróknak a 2. század közepétől kezdve majdnem egyöntetű és hézagatlan tanúsága. Itt elég utalni a legrégebbekre és legjelentősebbekre: Papias-ra, aki még hallgatta Szent János evangelistát, Jusztinra, aki 150 k. írt, a Muratori-féle töredékre, mely 160 után vsz. hivatalos jellegű jegyzékét akarja adni a megbízható szentkönyveknek.³ Megerősítik ezt a külső tanúságot igen súlyos *belső érvek*. *a)* A zsidóság politikai, társadalmi és kultúrai helyzete a jeruzsálemi templom pusztulásával, 70 után teljesen megváltozott. Ennek a változásnak azonban semmi nyomát nem viselik a szinoptikusok (Mt, Mc és Lc, kik Jézus Krisztus életét és tanítását megegyező szempontok szerint tárgyalják, mintegy együttes nézésben: σὺν-οψις). Miliójuk az a kor és helyzet, mikor a templom még áll, és a zsidóság római főnhatóság alatt éli a maga vallási és társadalmi életét, úgy amint az a fogságból való visszatérés után kialakult. *b)* Az első század végén keresztény írók kezdik idézni őket és pedig egyre gyakrabban; a 2. század közepétől kezdve ezekből az idézetekből már elég sok szövegeltérést, ú. n. lectio varians-t lehet megállapítani, melyek minden régi írásnál a másolás velejárójaként jelentkeznek. Mindkét mozzanat pedig arról tanuskodik, hogy az evangéliumok már akkor nagy és elterjedt használatnak örvendtek. Tehát jóval előbb kellett keletkezniök. *c)* Az evangéliumok és az Act tartalma lépten-nyomon elárulja, hogy íróik a zsidó és az őskeresztény dolgokban egyaránt teljesen jártasak. *d)* Sőt az evangéliumok és Act tartalmukkal, jellegükkel és bizonyos jellegzetes mozzanatokkal burkoltan elárulják szerzőjüket.⁴

Ugyancsak vitán felül áll ma ezeknek az írásoknak **épsége**, legalább abban az értelemben, hogy eredetük kora után már nem történtek lényegbevágó szövegváltoztatások vagy épséggel betoldások. Az evangéliumoknak kb. 3000 másolatát ismerjük és rengeteg (állítólag 40.000) lectio varians-t, melyekről azonban már a híres Hort (1882) megmutatta, hogy az evangéliumi szövegnek alig ezredrészét érintik, és sehol sem lényegesen. Megerősíti az a tény, hogy már a legrégebb fordítások (főként a latin és szír), melyeknek eredete a 2. századra megy vissza, a mienkkel egyező eredetire utalnak. Hozzájárul, hogy legújabb napfényre kerültek papirusra írt evangélium-töredékek, melyek a 2. század első felére (esetleg 120 k.-re) mennek vissza, és a mi görög szövegünkkel megegyező szövegeket hoznak. Nem

¹ Lásd E. Bernheim Lehrbuch der historischen Methode⁶ 1908 és A. Felder ugyanezzel a címmel³ 1924.

² Lásd Tillmannnak föntidézett munkáját és mint az újszövetségi irodalomtörténeti bevezetés megbízható összefoglalását és irodalmi útmutatóját J. Sickenberger Kurzgefaßte Einleitung in das Neue Testament⁴ 1925.

³ Papias ap. Euseb. Hist. III 39 15 16; Iustin Apol. I 66; Iren. Haer. III 1, 1 2; V 8, 3.

⁴ Lásd Tillmann i. m. Kap. 2 3 5 6.

csekély értékű ellenbizonyítékot szolgáltatnak az ú. n. szövegkritikai kiadások. A szövegkritikából ugyanis az utolsó században külön tudomány lett, melyre rengeteg szorgalmat, éleslátást, tudást és lelkiismeretességet fordítottak protestáns és katolikus tudósok. Ezek a kritikai szövegkiadások, ha mindjárt szélsőbali «kritikusoktól» erednek is, mint pl. von Soden kiadása (1913), néhány nem döntő jelentőségű eltérést leszámítva, a mienkkel egyező szöveget adnak.

2. A források igazmondása.

1. Az újszövetség történeti tartalmú szentkönyveinek, az evangéliumoknak és Act-nak szerzői

a) Kifejezetten *valóságot akarnak írni*: nemcsak a szinoptikusok, kiknek művei alakilag is történeti jellegűek, hanem János is, akiről némely kritikus azt mondja, hogy nem történeti valóságot akar írni, hanem Krisztus megélése nyomán kelt gondolatait és vallási élményeit. Azt írja ugyanis evangéliuma végén:¹ «Még sok egyéb jelet is cselekvék ugyan Jézus az ő tanítványai láttára, melyek nincsenek megírva ebben a könyvben; ezek pedig megírtak, hogy higgyétek, hogy Jézus a Krisztus, az Isten fia».

b) Ezeknek az íróknak *volt is módjuk megtudni a valóságot*. Hiszen részint szem- és fültanui a leírt dolgoknak, mint Máté és János, részint pedig közvetlen tanuknak tolmácsai. Így Márk Szent Péter «csatlósa», mint Papias mondja²; Lukács pedig Szent Pál társa, amint azt Harnack³ is kielemezi a szövegekből, főként az Act «mi»-elbeszéléseiből. Lukács ezenfelül megvallja, hogy «miután mindennek elejétől fogva gondosan a végére járt», «sorrendben» (καθεξῆς) leírja, hogy címzettje (a kereszténnyé lett előkelő Theophilos) megismerje «azoknak a dolgoknak bizonyosságát, melyekre oktatták».⁴

c) A szerzőknek ezt a lelkületét, mely a kendőzetlen valóságot akarja leírni, igazolja az *írásmódjuk*: egyszerűen, köntörfalazás nélkül elmondanak mindent, úgy amint történt, azt is, ami szégyenletes volt rájuk nézve; nem mentegetőznek és nem magyarázgatnak, nem elméletieskednek és nem tesznek úgy mint más írók, kik a maguk gondolatait és elméleseit beleszövik az eseményekbe. Ez igen jelentős mozzanat a szentírók történeti megbízhatósága szempontjából. Szent Pálnak már vannak az Úr Krisztusra vonatkozó mélyen járó rendszeres elgondolásai; van ú. n. szentpáli teológia, melynek alapvonalai Krisztusnak időelőtti léte, Isten-volta, megváltó tevékenysége, ennek hatása: a megigazulás és Krisztus titokzatos testének kiépülése, Krisztus megdicsőülése. Már most a szinoptikusok, jóllehet a legnagyobb valószínűség szerint akkor írtak, mikor Szent Pálnak eszméi a fő leveleiből már ismeretesek voltak, mégsem adják ezeket Jézus Krisztusnak ajkára, hanem szemmeláthatóan az evangéliumi világnak egy differenciálatlanabb fázisát írják le; világos jelül, hogy az előadásukba *nem viszik bele a maguk gondolatait*, hanem csak a tényeket beszéltetik. Igen jellemző az is, hogy Szent János az ő híres Logos-tanát (lásd 43. § 1) világosan körvonalozza evangéliumának bevezetésében (az ú. n. prologus-ban), de sehol nem adja Krisztusnak ajkára.

d) A szentíróknak épen az evangéliumok egyszerű, közvetlen előadásából élénk táruló *jelleme* erkölcsi biztosíték arra, hogy távol állott tőlük a hamisítás és megtévesztés szándéka. Jámbor lelkük rettegett attól a gondolattól, hogy «Isten hamis tanuinak találtassanak».⁵ Minden megtévesztésnek, illetőleg *csalásnak* megvan a *pszichikai indítéka*. De mi indíthatna volna az apostolokat és szentírókat arra, hogy ne úgy beszéljenek, ahogyan tudták a dolgokat?

¹ Jn 20,38.

² Papias ap. *Euseb.* Hist. Ecl. III 39, 15.

³ A. *Harnack* Lukas der Arzt 1906.

⁴ Lc 1,1–4.

⁵ 1 Cor 15,15

Mihelyt Jézus Krisztushoz csatlakoztak, kivonták magukat népi közösségük védelme alól; sőt szembehelyezkedtek népük vezetőinek balítéleteivel, szenvedélyeivel, reményeivel és állandó ádáz üldözésnek tették ki magukat. Azóta ezek a vezetők árgus szemmel figyelték minden lépésüket, és ha rajtakapták volna akármilyen ferdítésen vagy épenséggel csaláson, azt nyomban kegyetlenül a torkukra verték volna. Akik pedig jobbhiszeműek voltak, azokat az evangelisták mint Krisztus követői meg akarták nyerni egy vallásnak, mely sok és súlyos áldozatot követelt. Az efféle toborzásnak azonban nem csalás az útja. Ami pedig őket magukat illeti, írásaikkal úgy amint azok előttünk vannak, csak lenézést, rágalmazást, sőt üldözést és halált szereztek. Ámde minden pszichológiának arculütése az a gondolat, hogy józan emberek azért hamisítsanak és csaljanak, hogy érte üldözés és halál legyen a részük. Ellenkezőleg; a józan pszichológia az, aminek Pascal ad kifejezést: *Je crois à des témoins, qui se laissent égorger. De még ha meg is történt volna ez a pszichológiai lehetetlenség, ha meg is lett volna a szándékuk elbeszélésükbe belevinni a maguk hamis elgondolásait, az nem sikerült volna. Pszichológiai lehetetlenség ugyanis Jézus Krisztus személyiségét és jellemét, ezt a páratlan erkölcsi csodát (11. § 1) embernek kitalálni; még kevésbé irodalmilag iskolázatlan, jóindulatuk dacára koruk és népük balítéleteibe rögzített embereknek. És ki tudja komolyan elfogadni, hogy az evangéliumi vallási ideált, még a relativista és racionalista álláspont szerint is a történeti vallások legkiválóbbját (13. §), ezek a tanulatlan emberek találták ki? Sőt ma már arra is utalnak, hogy az evangéliumok irodalmi jellegét abban a korban egyszerűen nem lehetett kitalálni; a szabadon alkotó klasszikus irodalom nem értett az egyeditéshez.¹ Így az evangéliumi előadás tartalma és jellege megerősíti, amit Szent János mond²: «Ami kezdettől fogva volt, amit hallottunk, amit szemünkkel láttunk, amit néztünk, és kezünk tapintott az életnek Igéjéről... azt hirdetjük nektek».*

2. Az evangéliumok előadása összhangban van

a) a kereszténység másik jelentős történeti forrásával, az *Egyháznak létével és élő tanuságával*. Történeti tény ugyanis (16. §), hogy az Egyház fönnállott, még mielőtt evangéliumok íródtak; sok helyütt utóbb is, sőt még századok múlva is gyökeret vert, és gyarapodott Írás nélkül; és mégis kezdetben is, később is azt hirdette és vallotta szóval és léttel, egészen a vértanuságig, amit az evangéliumok elbeszélnek. A hiteles vértanu-aktákból össze lehet állítani az evangélium fő adatait. Az Egyház tehát az evangélium tartalmának független tanuja; és így elég van téve ennek a törvényszerű követelménynek: «Két vagy három tanu szájának kell állítani minden dolgot».³

b) Sőt maguk az *evangéliumok is viszonylag egymástól független tanuk*, kiknek tanúsága a lényeges pontokban egyezik.

A *szinoptikusokra* nézve ez ma általánosságban el van ismerve. Hiszen ez a tény adja nekik modern össznevüket is (szinoptikusok; ami annyit jelent, mint az evangéliumi eseményeket egy szemszög alatt nézők). Ami Szent Jánost illeti, a történeti kritika egy időben kétségbevonta történeti megbízhatóságát és úgy tekintette, mint egy körnek, illetőleg egy szerzőnek Jézus Krisztusról és az ő evangéliumáról való elgondolását, nem pedig mint történeti dolgok előadását. Ámde bizonyos, hogy János egyfelől az időrendi egymástutánt, történeti jellegű előadásoknak ezt a legkényesebb követelményét, pontosabban szem előtt tartja, mint a szinoptikusok, sőt mint Lukács is, aki pedig könyvének bevezetése értelmében ([lásd 91. lap](#)) kifejezetten arra törekszik, hogy «sorrendben» írjon. Továbbá jóllehet többnyire terjedelmes elméleti tanításokat közöl, ezeknek történeti keretét, a helyet, időt, körülményeket, a szereplő személyeket olyan pontosan, olyan határozott és akárhányszor

¹ Schütz A. Krisztus 1932. p. 127.

² 1 Jn 1,1–3.

³ Deut 19,15; cf. Mt 18,16 2 Cor 13,1.

aprólékos vonásokkal rajzolja, hogy így csak az írhat, aki azt hirdeti, amit látott és hallott.¹ Nem utolsó bizonyíték, hogy ahol Szent János a szinoptikusokkal közös dolgot tárgyal, teljes összhangban van velük.² Ami pedig sajátja, pl. az eucharisztiai beszéd, minden zökkenő nélkül beleilleszkedik abba a történeti keretbe, melyet megrajzolnak az evangelisták.

A *kritika* főként a következő mozzanatokra gondol, mikor árkot von János és a szinoptikusok közé: János evangéliumának *más a színtere*; nem a szinoptikusok Galileája egyszerű népével, hanem Jeruzsálem az ő írástudóival. *Más a tartalma*: a szinoptikusoknál csodák és a vallásilag érdekelt egyszerű hallgatósághoz hozzámért tanítás példabeszédekben és diatribés, szentenciás előadásban; Jánosnál ellenben az akkori rabbi teológiával rokon szubtilis és terjedelmes teológizáló értekezések. És *más a Krisztusuk*: a szinoptikusoknál a nép iránt mérhetetlen részvételt eltöltött vallási megújító, az Isten akarata alatt meggörnyedő, de meg nem rendülő szent és nagy ember; Jánosnál a világelőtti és világfölötti Logos, az örök Istenség létegyiségébe merítve, mielőtt emberré lett.

Ami mindenekelőtt az utolsó mozzanatot illeti, annak idején (57. § 2) tüzetesen megmutatjuk, hogy *Szent János krisztológiája* nem más mint a szinoptikusoké. Ami meg a *színhely és a tan* különbözőségét illeti, az nem ellentét, hanem kiegészítés. Szent János nem tagadja Krisztus galileai tartózkodását és tanítását, sőt egyet-mást elbeszél belőle (pl. Jn 6-ban); s viszont a szinoptikusok is jelzik, hogy Krisztus sokat tartózkodott Jeruzsálemben és ott szembekerültek vele a zsidó nép szellemi vezérei, kik számon kérték tőle küldetését és tanítását. Ha tehát János itt részletezi, amit a szinoptikusok csak jeleztek, ez nyilván nem tagadás és ellentét, hanem kiegészítés. De a színhely és a hallgatóság más kerete érthetővé teszi a tanításnak is más módját és részben más tartalmát. Azonkívül jó figyelmen kívül nem hagyni, hogy János *majdnem egy emberöltővel később* írt mint a szinoptikusok, mikor a régi apostolok már meghaltak, mikor az egyházközség-alapító első és második nemzedék már sírba szállt, és gnosztikus szekta-mozgalmak kezdték barázdálni az addig egységes «szeretet»-szövetséget. Ebben a megváltozott miliőben természetes, hogy előtérbe kerültek a tanításnak finomabb árnyalatai; s az első nemzedék közvetlen magatartásával szemben, melyet elsősorban az új tartalom fogott meg, előtérbe nyomult *az Üdvözítő személye*; s ennek megrajzolására csakugyan az az apostol volt a leghivatottabb, aki simuló nagy szeretetében legmélyebben hatolt bele ennek a személynek mélységes titkába, és akinek a többi apostolnál nagyobb volt a műveltsége is. Evangéliumának történeti megbízhatóságán tehát nem esik csorba azzal, hogy Krisztusért égő nagy lelkének tulajdon tüzén keresztül ragyogtatja elének Krisztust és az ő evangéliumát. Döntő bizonyosság itt is az az *aprólékos gond*, mellyel megrajzolja azoknak a szárnyaló tanításoknak történeti keretét. Továbbá: Jézus Krisztus istenségének annyira határozott hangsúlyozása mellett csattanós tanúságot tesz igaz embersége mellett; leírja pl. hogy mikor a kereszten függő Úr Krisztusnak oldalát a katona megnyitotta lándzsájával, «legottan vér és víz jött ki. És aki ezt látta, bizonyosságot tett róla, és igaz az ő tanúsága; és az tudja, hogy igazat mond, hogy ti is higgyétek».³

A kritika szeret rámutatni azokra az *ellentétekre*, melyek az evangéliumi elbeszélésben *némely esemény tekintetében* fönnállnak, minők a föltámadott Krisztus megjelenései, a kenyérszaporítás, a templomi latrok kiűzése. Ezekről a tudományos exegézis⁴ pontról-pontra megmutatja, hogy eltérések ugyan, de nem ellenmondások, csak látszatra (*enantiophania*-k). S ha itt a mai tudomány nem tud minden apró részletet tisztázni, azon nem lepődik meg, aki

¹ 1 Jn 1,3; ezt a levelet a tudósok ma úgy tekintik mint a szentjánosi evangélium bevezetését és kísérő levelét.

² Itt mindössze két pont az, ami a tudósok között mindmáig vita tárgya: az utolsóvacsora ideje és az Úr Krisztus halálának időpontja. Ezekre nézve lásd J. M. Lagrange *Evangile selon Saint Jean* ²1925.

³ Jn 19,34.

⁴ Lásd a ma legterjedelmesebb és legalaposabb kommentárt: J. M. Lagrange *Évangile selon s. Matthieu, Marc, Luc, Jean*; több kiadás 1920 óta (Paris, Gabalda).

meggondolja, hogy olyan dolgokról van itt szó, melyek időben, térben, jellegben egészen távol esnek tőlünk, és amelyekről épen a legkisebb részleteket illetőleg aránylag kevés és szűkszavú forrás áll rendelkezésünkre. De ha nem is oldható föl minden kétség, egyfelől érintetlen marad az evangéliumi elbeszélés lényege; az alapvető mozzanatok megbízhatóságához ugyanis nem férhet semmi kétség akkor sem, ha bizonyos alárendelt részletekben eltérések mutatkoznak. Másfelől pedig épen ezek a nem mindenestül elsimítható eltérések arról tesznek bizonyosságot, hogy a szentszerzők nem másolták ki egymást, illetőleg nem tették azt, amit a tervszerűen dolgozók: nem akarták minden áron elsimítani a látszólagos ellenmondásokat és kiegyenlíteni az eltéréseket,¹ hanem naiv elfogulatlansággal azt írták, amiről meg voltak győződve, hogy meg kell írniok. Az eltérések tehát nemhogy csökkentenék az evangéliumok megbízhatóságát, hanem inkább támogatják; mert kizárják az összebeszélésnek és tervszerű összehangolásnak még a gondolatát is.

c) Az evangéliumi elbeszélés *összhangban van a szentpáli levelek elbeszélésével*. Nem épen sok ugyan az, amiben találkoznak vagy érintkeznek; hiszen Szent Pál nem elbeszélést ad, hanem tanítást. De alapvető pontokat ő is érint, és ezekben az evangéliumokkal való összhangja annál értékesebb, mert a kritikai irány is elismeri fő leveleinek hitelességét, sőt elismeri, hogy 51-59 közt keletkeztek; tehát az ő álláspontjuk szerint az evangéliumnak az eredethez közelebb eső forrásai, mint a szinoptikusok.

3. Az evangéliumok tartalma, hangja, utalásai, föltételezései teljesen *beleilleszkednek koruknak abba a történeti és kulturai világába*, vallási, politikai és világnézeti eszméibe és történeti helyzeteibe, személyeibe, melyeket a profán történetből ismerünk, és amit nagy részletességgel élénk tárnak Schürer, Bousset és Felten munkái.² Ez az összhang külön figyelmet érdemel mint az evangéliumi szerzők megbízhatóságának bizonyossága; főként azért, mert a zsidó háború után, 70 után ez a világ teljesen megváltozott; és a történetben, archeológiában, kultúrtörténetben járatlan evangelisták számára teljesen lehetetlen lett volna írók módjára rekonstruálni ezt a miliót anélkül, hogy a mai exakt történettudomány léptenyomon rájuk ne cáfolna. Így azonban kénytelen megerősíteni tanuságukat még olyan jelentéktelen kicsinységekben is, mint két helységnek egymástól való távolsága, amint ezt mai ásatások és helykutatások igazolják.

4. Az evangéliumi előadást megerősítik Szentírásón kívüli **pogány és zsidó kortanuk**. Ezeknek száma mindenesetre csekély. De ez nem lephet meg. Abban az időben a római birodalom nagysága és az augustusi kor fénye ígézte meg az elméket; s a hellenizmus világtávlatához szokott írók édeskeveset törődtek azzal, ami ennek a világnak egy egészen jelentéktelen zugában történt, az akkori világ vallási viharsarkában, a «detestabile genus Iudaeorum» közepett. Annál értékesebb ennek a néhány írónak az evangéliumokkal egyező tanusága.

Mindenekelőtt *Josephus Flavius* († 95 k.), egészen ebben a hellenista és impériumos eszmekörben élő zsidó történetíró beszél Keresztelő Sz. János³ ígehirdetéséről, nagy befolyásáról és Heródestől történt haláláról. Elbeszéli,⁴ hogy Ananiás főpap megköveztette másokkal együtt Jakabot; és ez «tanítványa volt annak a Jézusnak, akit Krisztusnak mondtak». Továbbá azt olvassuk:⁵ «Abban az időben élt Jézus Krisztus, bölcs ember (ha ugyan szabad őt embernek mondani). Csodálatos dolgoknak végbevívője volt ő, (mester azok

¹ Bár viszont a föltűnő egyezések, nemcsak a tartalomban, hanem a megfogalmazásban is, melyek épen a szinoptikusoknál észlelhetők, szintén követelnek magyarázatot. Ez a «szinoptikus kérdés» mindmáig nincsen kielégítően megoldva; itt még föltevés küzd föltevés ellen. Lásd *Tillmann* i. m. Kap. 3.

² E. *Schürer* Geschichte des israelitischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi 3 k⁴1901/9; W. *Bousset* Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter⁸1926. J. *Felten* Neutest. Zeitgeschichte 2 k.³1925.

³ *Josephus Flavius* Antiqu. iud. XVIII 5, 2.

⁴ U. o. XX 9, 1.

⁵ U. o. XVIII 33.

számára, kik az igazságot szívesen beveszik), és sok zsidót, sok pogányt vonzott magához. (Ő volt a Krisztus). Mikor aztán Pilátus a mi népünk vezéreinek följelentésére keresztalálra ítélte, nem szüntek meg ragaszkodni hozzája, kik kezdettől fogva szerették. Meg is jelent harmadnap, új életre kelve, amint ezt és sok más csodálatos dolgot előre megmondották róla a próféták. A keresztények gyülekezete róla vette a nevét, és tart mindmáig». Erre az utóbbi szövegre nézve ma a tudósok megegyeznek abban, hogy ebben a formában nem eredhet Flaviustól, nagyon is keresztény ízű kitételei miatt. Némelyek (köztük Harnack is) a zárójeles részeket keresztény kéztől eredő betoldásoknak tartják, de a többit hitelesnek tekintik, abban a meggondolásban, hogy ha Josephus szólt a Keresztelőről és Jakabról, nem hallgathatott Krisztusról. Viszont mások, kiváló katolikus tudósok is, az egészet keresztény kéztől való betoldásnak minősítik, főként mert a régi keresztény írók nem tudnak róla.¹

Ami nézeteket abban az időben a zsidók tápláltak a keresztényekről és Krisztusról, azt a *Talmud*ból olvashatjuk ki.² Ott bizony sok súlyos tévedés esik, szemelláthatólag mendemondák, evangéliumi adatok népies elferdítései; pl. hogy szegénységében Egyiptomba ment napszámosnak, ott azután a papoktól megtanulta a varázslást, mellyel hazájában utóbb bámulatba ejtette követőit. Sőt istenkáromló mozzanatok is tartalmazzanak, a közismert fanatikus talmud-gyűlölet nyilvánvaló termékeit; pl. hogy egy Panthera nevű katona törvénytelen fia³. De mindenesetre tanuságot tesznek Krisztus személyének történeti valósága mellett. Ez a tanuság annál értékesebb, mivel az ú. n. tannaim-tól ered, az első két század talmudi törvénymagyarázóitól.

A rómaiak közül *Tacitus*⁴ elbeszéli Nero hitvány tettét, Rómának 64-ben történt fölgyújtását, és azután folytatja: «Hogy tehát véget vessen a sok szóbeszédnek, a vádat áthárította és a legkeresettebb büntetésekkel sújtott le azokra, akiket a tömeg istentelen életük miatt gyűlölt és keresztényeknek nevezett. Ennek a névnek szerzőjét, Krisztust, Tiberius uralkodása alatt Poncius Pilátus kivégeztette. Ez a vészes babona, melyet sikerült egy pillanatra elfojtani, ismét kitört és előzőnlötte nemcsak Judeát, ennek a bajnak fészket, hanem még a Várost is». *Suetonius*⁵ elmondja, hogy Claudius «a zsidókat,⁶ kik Chrestus⁷ izgatónak a hatása alatt folyton lázongtak, kiűzte Rómából». Az ifjabb *Plinius*⁸ († 113) Trajánus császárhoz fordul tanácsért a keresztények ügyében; azt mondja: «Bűnük vagy tévedésük főként abban állott, hogy meghatározott napokon napkelte előtt össze szoktak gyűlni, és Jézusnak mint Istennek váltakozva éneket zengenek». Más gyakrabban idézett nem evangéliumi szövegeket, nevezetesen *Abgár* fejedelemnek Krisztushoz írt levelét, a mai történettudomány teljes bizonyossággal hamisítványoknak leplezett le.

Ezek a profán bizonyságok az evangéliumi elbeszélés közvetlen támogatása tekintetében nem sokat jelentenek; hisz rendkívül szüksézuak és általánosságokban mozognak. Történeti értéküket azonban épen napjainkban nem szabad kicsinyelni, mert egymagukban elégségesek

¹ *Origenes* említi a Keresztelőről és Jakabról szóló helyeket (Cels. I 47 és II 13), de nem a Krisztusra vonatkozót. Elsőnek *Euseb.* Hist. E. I 11 említi.

² Lásd *Huber* L. Zsidók Jézus Krisztusról 1933; *J. Klausner* Jesus von Nazareth ²1934.

³ *Orig.* Cels. I 29 32.

⁴ *Tacitus* Annales XV 44.

⁵ *Sueton.* Vita Claud. 25.

⁶ A rómaiak a még akkor igénytelen, jobbára zsidókból toborzódó keresztény gyülekezetet zsidó felekezetnek nézték.

⁷ A rómaiak sokszor ezt az alakot használják; t. i. a görög *χρηστικός*-ből származtatják *χριστός* helyett; cf. *Tertul.* Apol. 3.

⁸ *Plin.* Epist. X 97.

annak az ostoba mozgalomnak megcáfolására, mely a század elején *Jézus Krisztusnak történeti létét* is kétségbe vonta.¹

3. A források racionalista tagadása.

A racionalizmus tagadja minden természetfölötti kinyilatkoztatásnak, csodának, jövődőlésnek lehetőségét; tehát tagadja, hogy természetfölötti valami bármikor bármilyen formában is történeti valósággá vált. Mikor ezzel a «dogmatikájával» kézhez veszi a Szentírást, nevezetesen az evangéliumokat, kénytelen kétségbevonni a megbízhatóságukat mindazokban az esetekben, melyek természetfölötti tényeket beszélnek el. S minthogy az evangélium át meg át van szöve természetfölöttiséggel, ez az álláspont a gyakorlatban az egész újszövetség hitelreméltóságának elvetését jelenti. A racionalizmus tehát arra van utalva, hogy ama természetfölötti tartalmú elbeszélések eredetét «észszerű», azaz racionalista módon magyarázza. Ez az igyekezet szülte a *bibliai racionalizmust*, melynek jelentősebb evangélium-racionalizáló elméletei a következők:

1. A *csalás-elmélet*. Szerzője *Reimarus* Sámuel hamburgi tanár; idevágó műve: *Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes*, melyből halála után Lessing 1774–8 között adott ki szemelvényeket *Wolfenbütteler Fragmente* címen. Elsőnek állította föl azt a vakmerő és káromló tételt, hogy ami természetfölötti, csodás mozzanat van az evangéliumokban, az apostolok kitalálása megtévesztés céljából. Szerinte az apostolok fanatikus zsidó hazafiak, forradalmárok voltak, kik Krisztusban nemzeti szabadítót üdvözöltek és azt remélték, hogy majd kikiáltja a zsidók világuralmát (a politikai messiás-eszmény értelmében; lásd 10. § 1). Maga Krisztus is osztozott ebben a fölfogásukban és reményükben. Mikor aztán a zsidó főemberek Krisztust mint veszedelmes fölforgatót kivégezték, először teljes csalódottság és kétségbeesés szállta meg őket. De minthogy vonakodtak visszatérni régi foglalkozásukhoz, lassan fölcsoyodtak; ráeszméltek, hogy Krisztus politikai gondolatait lehet szellemi Isten-országára is értelmezni és így is lehet majd fölállítani a zsidók világuralmát. Hogy ennek az új elgondolásuknak és terjesztésének kellő nyomatékot adjanak, ellopták a holttestét, föltámadásának hírért költötték; majd egyéb csodákat is mondtak rá, és ezeknek a hírért is szorgalmasan terjesztették.

2. A *természeti magyarázás* elmélete. *Reimarus* durva fikciói kihívták még a fölvilágosodottnak is a tiltakozását és undorát. Annál nagyobb visszhangot talált egy másik elmélet, ugyancsak a 18. századi sekélyes vallási «fölvilágosodottság» szülötte. Eszerint sem az apostolok, sem kivált Jézus Krisztus, egyáltalán nem csalók. Csodákat ugyan nem művelt, nem is művelhetett, minthogy ilyenek nincsenek. Hanem igenis szívén viselte a népe valláserkölcsei emelésének ügyét. Mint jó pedagógus tudta, hogy az a tanulatlan nép, melyet naiv képzelet és szertelen vágyak hevítenek, csak úgy veszi be a józan tanítást, ha az ő ízlésének megfelelő tálatásban kapja: csodák, jövődölések, rendkívüliségek köntösében. Krisztusnak és az evangélistáknak szemében azonban ez a csodás elem csak pedagógiai beöltöztetés a naiv, gyerekes emberek számára. Az érettség és fölvilágosodottság fázisába jutott emberiségnek a helyes értelmezéssel ki kell hüvelyezni ebből a különös burokból a józan valláserkölcsei tanítás értékes magvát. Így tanított Kant (*Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* 1793), így a német humanizmus vezető emberei, főként Herder, Lessing, Goethe. Teológiai rendszert csinált ebből a «pedagógiai alkalmazkodás» gondolatából H. E. *Paulus*, heidelbergi protestáns teológiai tanár († 1851), aki a «természetes értelmezés» számára ezt a receptet adta: El kell gondolni, hogyan történhetett természetes módon, amit az evangélium csodának beszél el; nevezetesen az evangéliumi szöveget a hiányzó

¹ Lásd F. *Meffert* Die geschichtliche Existenz Jesu ¹³1921; F. *Kiefl* Der geschichtliche Christus u. die moderne Philosophie 1911.

mozzanatokkal ki kell egészíteni, és ami ily módon a szövegben fölöslegesnek bizonyul, azt el kell hagyni. Pl. Urunk színeváltozása így történt: Krisztus hegyi találkozást beszélt meg két ismerősével tanítványai tudta nélkül. Mikor kora hajnalban fölért három tanítványa kíséretében a hegyre, az idegenek késtek. Ő elkezdett imádkozni, a tanítványok elbóbiskoltak. Közben megjelentek az idegenek; a fölneszező tanítványok a hajnali ködbe burkolt, a kelő nap sugaraitól megvilágított alakokat égi jelenéseknek gondolták, kivált, mikor azok a ködben megint észrevétlenül eltűntek. Ennek az iskolának elkésett fanatikus és ügyes reklámozója E. Renan *Vie de Jésus* 1863 c. hírhedt könyvével.

3. *A mítosz-elmélet.* Miután már a 18. század végén fölmerült és itt-ott alkalmazásba ment az a fölfogás, hogy a mítosz nem más mint a tanulatlan népek metafizikája és vallási világnézete költészet formájában, Fr. D. *Strauß* († 1874) alkalmasnak látta arra, hogy az evangéliumok racionalista magyarázatának kulcsa legyen, és azzá is tette híressé vált művében: *Das Leben Jesu* 2 k. 1835. Alapgondolatai a következők: A keresztény vallás és az evangéliumok születésének ideje vallásilag fölzaklatott kor volt. A zsidók határtalan fanatizmussal képviselték messiási eszméiket, fölhevült és amúgy is túltengő képzeletük ezeket mind csodás színbe öltöztette; folyton gyarapították ilyen csodás elemekkel, főként a várt jövő messiás személyét, tevékenységét, művét. S ezeket a máris mítosszá lett eszméket, vagyis az öntudatlanul költő képzelet mezébe öltöztetett eszméket a zsidók egy része átvitte Jézus Krisztusra, egy szerény viszonyok közt élő, egyébként tiszteletre és szeretetre méltó rabbira. Így ez a semmiesetre sem rendkívüli ember csakhamar nagy csodák fényétől övezetten jelent meg híveinek lelke előtt. Ezek a lelkes hívek minden csalási és félrevezetési szándék nélkül, pusztán izgatott képzeletük és fanatikus lelkesedésük sugallatára tudat alatt végbevitték ezt a következtetést: A messiás ilyen meg ilyen csodadolgokat cselekszik, mikor majd megjelenik. Ámde ez a rabbi Krisztus a messiás. Tehát ilyen csodás módon született, élt, működött, halt meg és dicsőült meg. Így megszületett a keresztény mítosz, mely a történeti Krisztust természetfölötti színben látta és mutatta. Ez a mítosz az azt alkotó első nemzedék után is még folyton gyarapodott, főként csodás elemekkel, míg végre a keresztény község a 2. század közepén azt írásba foglalta, és megszülettek a mai evangéliumok.

4. *A tübingai racionalista iskola.* F. Ch. *Baur* († 1860) Hegel hatása alatt a kereszténységet úgy magyarázta, mint Hegel általában a világ és a történelem folyását: ellentétek harcából és kiegyenlítődéséből. Szerinte a kereszténység nem más mint a Péter-párti Krisztus-követők tézisének és a Pál-pártiak antitézisének szintézise. A két párt vetélkedésében Krisztus személye és élete folyton gyarapodott csodás elemekkel, jobbára a tudattalanul dolgozó mítosz-alkotó képzelet, olykor azonban a szándékosan dolgozó jámbor buzgóság hatása alatt is, persze mindig a pártszínezet megőrzésével. Végre kiegyezésre került a sor, és ennek eredményeképp a keresztény pártiratokat a 2. század vége felé az egyeztetés szellemében átdolgozták, anélkül azonban, hogy az eredeti jelleget mindenestül el tudták volna tüntetni. – A mult század utolsó emberöltőjében a racionalisták szükséglet szerint a különféle előző elméletekből szőtték össze a maguk fölfogását. Ezek közül az eklektikusok közül legismertebbé vált Wrede után *Harnack*, akinek eszméi *Das Wesen des Christentums* 1901 c. népszerűsítő munkája útján széles körökbe hatoltak. Némi új szempontokat hozott, de eklekticizmusnál tovább nem jutott.

5. *A vallástörténeti iskola* (Reitzenstein, Bousset, Frazer; Heitmüller, Gunkel, Bultmann, a modernisták Loisy-val az élükön és sokan mások). Alaptételei a következők: a) *A vallás forrása* az emberben egy külön érzék, a *sensus numinis*, mely a tudatalattiság mélységeiből tör elő és közvetlenül belenyújtózik a vallás világába. Amit a jámbor hívő természetfölötti mozzanatnak tekint: csoda, kinyilatkoztatás, Isten megjelenése és megtestesülése nem más mint ennek a vallási érzéknek és a belőle sarjadó vallási élménynek intenzívebb megnyilvánulása. A különb vallási tehetség, főként a vallási zseni ezekbe a rendkívüli

formákba, mítoszba és szimbolumba, titokba és csodába öltözteti a maga legintenzívebb vallási élményeit. *b)* Ennek a vallási érzéknek, miként a közösségi, úgy a történeti és pszichológiai *kifejlődésében* megvannak a törvényei. A kereszténységet is ennek a vallástörténeti kifejlődésnek a keretében kell elhelyezni és kritikai mérlegre tenni. Így kitűnik, hogy az nem más mint szinkretizmus, sok vallástörténeti elemnek egybeszűrése, melyben a fő összetevő a zsidó vallás; de vannak benne elemek az összes környező vallásokból és világnézetekből, főként a hellenizmusból és a mandeizmusból. A kereszténység az eddigi vallások közül mindenesetre a legtökéletesebb, de nem a tökéletes vallás, hanem maga is fejlődésben van és tökéletesedésre szorul. *c)* Az újszövetség, nevezetesen az *evangéliumok* nem egyes szerzőktől erednek, hanem a hívő közösségnek névtelen alkotásai, melyekben az kifejezésre juttatja a maga hitét, és nevezetesen értelmezni akarja a misztérium-vallásokból vett vagy azokat utánzó istentiszteleti ténykedéseit, tekintet nélkül ennek a hittartalomnak történeti jellegére. Elsősorban az alsó társadalmi rétegekből kerültek ki ezek a névtelen írók, kik az ott dívó «irodalmi formákat» (Kleinliteratur; ezért: formengeschichtliche Methode) használták, minők a közmondás, parabola, legendás elbeszélés, az erkölcsi buzdító írás (diatribe). Egy nagyobb gyűjteménye a legendás elbeszéléseknek (a Márk-evangélium) és egy Krisztusnak tulajdonított beszédgyűjtemény (Logia) lettek aztán a mai evangéliumoknak közvetlen forrásai (ezért: Zwei-Quellen-Theorie). *d)* Ezek a források tehát nem azt mondják el, ami valaha volt és történt, hanem amit a keresztény község hitt; s a hitnek e Krisztusából és evangéliumából a kritikának kell megállapítani, mi a történet Krisztusa és az ő evangéliuma.

Méltatás. Ami ezeknek a racionalista elméleteknek az értékét illeti, előljáróban egy valamennyire vonatkozó megállapítást kell tenni. Azzal indultak és ma is azzal toboroznak, hogy a történet-kritika nevében «kénytelenek» lerontani a «kritikátlanok» naiv hitét. Könnyű azonban megállapítani műveikből és a bibliai racionalizmus történetéből, hogy elméleteiket *nem a történeti kritika* követelményei és igényei indították útnak és táplálják mind máig, hanem az a meggyőződés, hogy a természetfölötti, nevezetesen a csoda, kinyilatkoztatás, titok, lehetetlen (bölcseletileg), tehát nincs (történetileg). Harnack, a híres «historikus» azt mondja: «Wir sind der ünerschütterlichen Überzeugung, dass was in Raum und Zeit geschieht, den allgemeinen Gesetzen der Bewegung unterliegt, dass es also in diesen Sinn, d. h. als Durchbrechung des Naturzusammenhangs, keine Wunder geben kann».¹ De ez a racionalista alapmeggyőződés téves (4–8. §); tehát légbőlkapottak és tévesek a rajta épülő elméletek is.

Hogy csakugyan nem a tények tárgyilagos vizsgálata és méltatása, hanem a bölcseleti racionalizmusnak a természetfölötti valóságot tagadó negatív fődogmája sugalmazza a bibliai racionalizmust, kitűnik magának a bibliai racionalizmusnak *történetéből*: *a)* Minden új elmélet az előzőt kegyetlen kritikával elemi tévedésben marasztalja el: Strausz Paulust, a vallástörténetiek az eklektikusokat, kivált az egy időben szinte egyeduralkodó Harnackot. Ez világos bizonyosság arra, hogy *nem tényeken épülnek*, hisz a tények minden hozzáértőnek szemében ugyanazok, hanem világnézetben, mely korok, személyek és pszichológiai szempontok szerint változhatnak. Ugyanaz áll tehát rájuk, mint a Krisztust Pilátus előtt vádoló zsidókra: Testimonia eorum consentientia non erant.² És sorsuk az apostol ítélete: «Ime, akik eltemették férjedet, az ajtónál állnak, és téged is kivisznek».³ *b)* Módszerük végzetes kerge-okoskodásba, *circulus vitiosus*-ba sodorja őket és onnan többé ki nem engedi. Ők t. i. azt hánytorgatják, hogy Jézus Krisztusnak és az őskereszténységnek igazi, történeti jellegét, tanítását és sorsát ők állapítják meg, persze minden természetfölötti elem kibökésével; és ezt teszik, amint ők mondják, a történetkritikai módszer nevében; csakis a megtisztított,

¹ A. Harnack Das Wesen des Christentums 56–60. ezer 1908 17. lap.

² Mc 14,56.

³ Act 5,9.

megbízható szövegeket használják föl; természetfölötti elemek szerintük csak a meghamisított és betoldott, tehát meg nem bízható szövegekben vannak. Mikor pedig arról van szó: milyen alapon rekesztenek ki bizonyos szövegeket mint meg nem bízhatókat, kitűnik, hogy erre ez a zsinórmértékük: ami természetfölötti mozzanatot tartalmaz, az nem történet leírása, hanem a későbbi «hit-élménynek» költése. A módszernek ez a kikerülhetetlen körbenforgása kimondja a bibliai racionalizmus fölött a tudományos halálos ítéletet: nem tudományos szükség, hanem világnézet, hit, még pedig fanatikus (igaz, negatív) hit szülte.

De nyílt *ellentétbe kerül a történettel* és a történeti tanuzás pszichológiájával is. Ma a kritikusok is megengedik, hogy a tübingiaiak és Strausz súlyos történeti tévedést követtek el, mikor arra építették elméletüket, hogy az evangéliumok a 2. század közepén vagy még később jöttek életre. Harnack, általános meggyőződés szerint az utolsó két emberöltő legtudósabb racionalista protestáns teológusa, már félszázaddal ezelőtt megvallotta:¹ «Wir sind in der Kritik der Quellen des ältesten Christentums ohne Frage in einer rückläufigen Bewegung zur Tradition. Der chronologische Rahmen, in welchen die Tradition die Urkunden angeordnet hat, ist in allen Hauptpunkten von den Paulsbriefen bis zu Irenäus richtig». Azután jött a *vallástörténeti iskola*, és kimutatta, hogy azok a szövegek, melyeket természetfölötti tartalmuk címén kiböktek még Wrede és Harnack is, ugyanolyan irodalmi jellegűek mint a többiek; sőt ezenkívül a legtöbb esetben elválaszthatatlan irodalmi egységet alkotnak velük. Tehát a kritika nevében nem küszöbölhető ki; hanem az újszövetségi szentiratokat vagy mindenestül úgy kell venni, amint előttünk vannak, vagy pedig mindenestül kell elvetni. Sőt ez a legújabb iskola a legjelentősebb részletekben azt is megengedi, hogy ezeknek az irodalmi egységet alkotó szövegeknek katolikus értelmezése felel meg a valóságnak, és nem a liberális racionalista protestáns értelmezés (pl. az eucharisziás szövegek: 100. § 2).

Ma a bibliai racionalizmus erre a tételre van visszaszorítva: Az a húsz vagy huszonöt év, mely Krisztus halálát elválasztja a szentpáli levelektől, elég volt arra, hogy abban a magas feszültségű vallási légkörben a történetnek merőben természeti Krisztusát átformálják a hitnek természetfölötti Krisztusává, sőt emberi valóságot öltött Istenné. Amikor azonban ezt komolyan lehetségesnek tartják (valóságát úgysem tudják semmiféle történeti adattal bizonyítani), kénytelenek megengedni a következő *képtelenségeket*: a) Az első keresztények, ép az ő folyton hajtogatott tételük szerint is a legelső társadalmi rétegből toborzódott emberek, képesek voltak *költeni Jézus Krisztus jellemét* és evangéliumát, szerintük is a legfölségesebbet, amit eddig a vallástörténet létrehozott. Ez ellen azonban óvást emel az elégséges ok elve (lásd 11. §). b) Ez történt volna akkor, mikor élt még a *szem- és fültanuk* egész serege, köztük ádáz ellenségek is, akik már Krisztus életében sem voltak tétlenek, mikor az ő természetfölötti küldetésének és jellegének kikezdéséről volt szó. c) Ez a példátlan történethamisítás megnyerte volna az emberiség legjobbait és megtermette a kritikusok elismerése szerint is a vallástörténetnek eddig legkiválóbb gyümölcseit. d) El akarják hitetni, hogy a 20. századi *kritikusok*, jobbára szobatudósok, kikben nem élnek, vagy csak nagyon halványan élnek a történelem- és életformáló vallási őserők, két évezred múlva jobban és pontosabban tudják, mi és miképp történt egy tőlük időben, térben, milióban, szellemben és jellegben annyira távoleső világban, mint a kor- és munkatársak. Szerintük már a harmadik keresztény nemzedék semmit sem tudott abból, ami tényleg végbement a kereszténység bölcsőjénél; ők azonban kb. mindent és pontosan tudnak. Mindezeknek a következményeknek elvállalása hasonlíthatatlanul több hitet kíván, mint a legszélsőbb természetfölötti evangéliumhit. Az is bizonyos: ha ugyanezek szerint a szempontok szerint tennék tűvé a *világtörténet forrásait* és első kezdeteit, akkor vége volna minden történettudománynak.

¹ A. Harnack Geschichte der altchristlichen Literatur 1887 I pag. X.

10. §. Jézus Krisztus öntanusága.

Garrigou-Lagrange I. 2. s. 1. cp 2; *Hettinger* § 31; *Schanz* § 24. 25. – *P. Maranus* Divinitas d. n. Iesu Christi manifestata in Scripturis et traditione 1746; *L. de Grandmaison* Jésus-Christ, sa personne, son message, ses preuves 2 k. ⁵1927; *H. Schell* Jahve und Christus ²1908; *H. Felder* Jesus Christus I ³1923; *Schütz* A. Krisztus 1932. *F. Tillmann* Der Menschensohn, Jesu Selbstzeugnis 1907; *Ph. Kneib* Moderne Leben-Jesu-Forschung unter dem Einflusse der Psychiatrie 1908.

I. A tanuság ténye.

Tétel. Jézus Krisztus tanuságot tett, hogy ő Istennek utolsó és abszolút vallási küldötte az emberekhez.

Magyarázat. «Sok rendben és sokféle módon szólván Isten hajdan az atyákhoz, legutóbb ezekben a napokban Fia által szólott hozzánk.»¹ Tehát Jézus Krisztus nem egyszerűen csak abban az értelemben Isten küldötte, hogy Isten igazságait hirdette s Isten országát építette és gyarapította közvetett küldetéssel, mint minden apostoli tevékenységű férfiú, pl. Szent Bonifác vagy Xavéri sz. Ferenc; hanem közvetlenül van Istentől küldve, sőt azzal a megbízással, hogy Isten kinyilatkoztatásainak sorát lezárja minden idő és minden nép számára; tehát Istennek abszolút vagyis föltétlen tekintélyű és végső fórum jellegű követe. S ennek a föltétlen és teljes, *végső fórum jellegű* tekintélynek gyökere az a tény, hogy *ő* nem is egyszerűen Isten követe, mint a próféták és apostolok, hanem Isten Fia, a szó metafizikai értelmében, vagyis az emberré lett második szentháromsági személy. Mikor igazoljuk azt a tételt, hogy Jézus Krisztus Isten utolsó és föltétlen tekintélyű követének vallotta magát, burkoltan (implicite et materialiter) igazoljuk *istenségét* is. Kifejezetten s annak rendje és módja szerint (formaliter et explicité) a krisztológia igazolja Jézus Krisztus istenségét (57. §).

Bizonyítás. 1. Jézus Krisztus *Megváltónak tanusítja magát*. Kétségtelen tény, hogy a próféták jövendölésének és Izrael reményének fő tárgya egyaránt a Messiás, az eljövendő Megváltó (12. §) és az ő országa, Isten országa, mennyek országa (84. § 1).

Az is bizonyos, hogy a makkabeusok kora (a K. e. 2. század közepe) óta, mikor Izrael politikai önállósága előbb megingott, azután pedig egyszersmindenkorra (K. e. 63) elveszett, általában olyan messiást vártak, aki a zsidók politikai függetlenségét visszaszerzi, az összes népek fölött uralkodó, az idők végéig fönnálló hatalmas zsidó országot alapít és kegyetlen bosszút áll majd az elnyomókon, főként a római Impériumon. Ez a *politikai messzianizmus*, elsősorban a rabbik és farizeusok álma, Jézus Krisztus korában az egyszerű nép körében is közkeletű volt, kivált a vállalkozóbb és harciasabb galileaiak között; ennek a gondolkörében éltek eleinte az apostolok is. Irodalmi lecsapódásának és okmányának kell tekinteni az ószövetségi apokrifeket² és a Talmudot. Ugyancsak Jézus Krisztus megjelenése idejében akadtak nem kevesen, kik letettek arról a reményről, hogy a világ rendes folyása szerint, az Impériumnak látszólag megingathatatlan hatalmával szemben meg lehessen alapítani a messiási országot. Ezek meg voltak győződve, hogy amikor eljön a messiás, hamarosan végét veti ennek a világnak, új világszakot nyit, és ebben valósítja meg a messiási birodalmat. Ez az *eszchatologiai és apokaliptikus messzianizmus*, melynek irodalmi okmánya néhány jelentősebb apokrif, nevezetesen a Henoch-könyv és Ezdrás 4. könyve.³ Csak néhányan, nagyon kevesen a jámborok közül várták azt a szellemi jellegű, valláserkölcsi Isten-országát,

¹ Heb 1,1.

² Lásd St. *Székelly* Bibliotheca apocrypha 1923 p. 64 kk.; *Huber* L. A talmud 1897.

³ A legjelentősebb ószövetségi apokrifeket megbízható fordításban és megvilágításban adja: P. *Rieszler* Altjüdisches Schrifttum außerhalb der Bibel 1928.

melyről a próféták jövendölése szólt; így az újszövetség tanúsága szerint Keresztelő sz. János, Szent József, Zakariás, Simeon és Anna.¹

Jézus Krisztus pedig egyszerű magátólértődéssel, de teljes határozottsággal hirdeti, hogy ő a próféták jövendölte Messiás, kit korának tisztult fölfogású jámborai vártak. *a) Ember-fia* nevével illeti magát; még pedig nem futólag, hisz az írott evangéliumok nem kevesebbszer, mint 87-szer adják ajkára ezt a nevet. Ámde ez a sajtáságos elnevezés, melynek ószövetségi forrása Dan 7, a kritikusok szerint is a szentírási milióben messiási elnevezés, terminus technicus jellegével. *b) Nyilvános működése kezdetétől fogva szóval és tettel hirdeti, hogy küldetése megalapítani Isten országát* (84. §). *c) A szinoptikusoknál* *a)* kijelenti, hogy ő az, akit az ószövetség igazai látni kívántak. «Boldogok a szemek, melyek látják, amiket ti láttok. Mert mondom nektek, hogy sok próféta és király kívánta látni, amiket ti láttok, de nem látta; és hallani, amiket ti hallotok, de nem hallotta.»² Benne teljesednek a próféták jövendölései: «Ne gondoljátok, hogy fölbontani jöttem a Törvényt vagy a prófétákat; nem jöttem én fölbontani, hanem teljesíteni».³ *β)* Ő az, akivel beköszöntött a messiási idő. Mikor Keresztelő sz. János hozzája küldötte tanítványait azzal a kérdéssel: «Te vagy-e az Eljövendő, vagy mást várunk?» azt felelte: «Elmenvén, jelentsétek meg Jánosnak, amit hallottatok és láttatok, hogy a vakok látnak, a sánták járnak, a poklosok megtisztulnak, a siketek hallanak, a halottak föltámadnak, a szegényeknek az evangélium hirdettetik; és boldog, aki énbennem meg nem botránkozik».⁴ *d) Szent Jánosnál* is ismételt és ünnepélyes alkalmakkor is kifejezetten Messiásnak vallja magát; így Nikodémusnak, a számáriai asszonynak, tanítványainak, Pilátus előtt.⁵

Ennek alapján nem csoda, ha a mai *racionalista kritikusok* az előző nemzedékkel (Wrede nemzedékével) szemben megengedik, hogy Krisztus Messiásnak mondotta magát. Hanem azt állítják, hogy *a)* ezt nagykesőn, élete vége felé tette, még pedig környezetének hatása alatt, mely egyre fokozódó tisztelettel, sőt rajongással egyre határozottabban Messiásnak várta és remélte. Ez az állítás azonban nem felel meg a valóságnak; illetőleg csak akkor tartható fenn, ha az ellenkező állításokat tartalmazó szövegeket nem-hitelesekként eleve elvetjük. Mert már tizenkétéves korában a templomban azt mondja: «Nem tudtátok-e, hogy az én Atyám dolgaiban kell lennem?»⁶ Elég világosan beszél már az a tény is, hogy elhagyta hazáját, családját és törzsét. Ez t. i. az akkori törzsszervezet keretei között annyit jelentett, hogy lemondott a jogi védelemről, melyet csak a törzsbénelés biztosított; tehát meg volt győződve, hogy máshová hívja a küldetése. Bizonyos azonban, hogy a téves zsidó messiásvárások miatt bizonyos bölcs tartózkodást és fokozatosságot tanúsított. Először csak burkoltan vallotta messiási küldetését, amennyiben elfogadta és nem háritotta el az önkénytelen vallomásokat.⁷ Azután helyel-közzel messiási kiváltságokat és meghatalmazást tulajdonított magának, de nem nyilvánosan.⁸ Végül nyíltan és nyilvánosan is megvallotta és hirdette messiátságát, s egyben elítélte és elutasította a hamis megváltó-eszméket: tanítványai előtt⁹ és a nép előtt¹⁰, s közben néha még megtiltotta, hogy nyíltan hirdessék;¹¹ legvégül a legünnepélyesebben a

¹ Mt 3 Jn 1; Mt 1,20; Lc 1; Lc 2.

² Lc 10,24.

³ Mt 5,17; cf. 11,3; Mc 12,10; Lc 7,19–22.

⁴ Lc 7,18–28.

⁵ Jn 3; 4; 5,38 10,36; 18,36.

⁶ Lc 2,49.

⁷ Mint pl. Jn 1,19 Mt 4.

⁸ Igy Mt 16,15 Jn 4,20 6,69.

⁹ Mt 16,21 22,19 Mc 10,37 Lc 5,34 22,49.

¹⁰ Mc 10,45 Mt 26,10 Lc 17,24.

¹¹ Mc 1,34 3,12 Mt 16,20.

szinedrium előtt.¹ *b)* Hogy Krisztus maga is *eszchatológiai messzianizmus áldozata* volt; vagyis küszöbön állónak gondolta a világ végét, és csak azutánra, egy végállapotszerű világban várta a messiási ország megvalósulását. Azonban erre rácsófol *α)* az a tény, hogy Egyházat alapított (84. § 1). Bizonyos továbbá, *β)* hogy az ő második eszchatológiai eljövételét, a parúziát nem gondolta közvetlenül küszöbön állónak (12. § 1).

2. Azt állítja magáról, hogy ő nemcsak közvetlenül Istentől küldött, hanem *Istentől jövő követ*, aki azt hirdeti, amit Istennél, az ő Atyjánál látott. «Aki titeket befogad, engem fogad be; és aki engem befogad, azt fogadja be, aki engem küldött.» «Más városoknak is kell hirdetnem az Isten országát; mert azért küldettem.» «Én az Istentől származtam és jöttem; hisz nem jöttem én magamtól, hanem ő küldött engem.»² Nem hágy kétségben aziránt sem, hogy milyen jellegű ez az ő küldetése:³ «Úgy szerette Isten ezt a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta; hogy mindaz, aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen» (lásd 57. §; itt igazoljuk annak rendje és módja szerint Krisztus istenségét és metafizikai istenfűségét). Ez a körülmény adja Krisztus tanításának sajátos jellegét és értékét, mellyel semmiféle más tanítónak, sőt isteni küldöttnek tanítása nem állítható párhuzamba: «Aki bennem hisz, nem énbennem hisz, hanem abban, aki engem küldött... Mert én nem beszéltem magamtól, hanem aki engem küldött, az Atya, ő adott nekem parancsot, hogy mit mondjak és mit beszéljek. És tudom, hogy az ő parancsolatja örök élet».⁴

3. Ezért föltétlen tekintélyű, *abszolút vallási tanítónak* vallja magát, *a)* aki *rendelkezik minden tanító hatalommal*, és aki után már nem lehet újat várni⁵: «Mindeneket átadott nekem az én Atyám; és senki sem tudja, kicsoda a Fiú, hanem csak az Atya; és kicsoda az Atya, hanem csak a Fiú, és akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni». «Ti pedig ne hívassátok magatokat rabbinak (azaz tanítómesternek, amint ezt szerették hallani magukról a farizeusok és írástudók); mert egy a ti tanítótok.» «Minden hatalom nekem adatott mennyben és a földön. Elmenvén tehát, tanítsatok minden népeket.» *b)* Nagyobb Salamonnál és a prófétáknál.⁶ Jogot tulajdonít magának értelmezni és megváltoztatni az ószövetségi törvényt, még pedig a saját hatalmából; a Hegyi beszédben (Mt 5–7) ugyanis minduntalan visszatér ez a fordulat: «mondattott... én pedig mondom nektek...» Ezért aztán az ő tanítása minden életnek, az örökéletnek is, elve, normája, tartalma és záloga: «Aki hisz énbennem, örök élete vagyok». «Én vagyok az út, az igazság és az élet.»⁷ *c)* S ez a föltétlen jellegű tanítás és irányítás szól minden időnek: «Ég és föld elmúlnak, de az én igém el nem múlnak»; «És íme, én veletek vagyok minden nap a világ végezetéig».⁸ És szól minden embernek. Ismételten hangoztatta ugyan, hogy Izraelhez ő van küldve; mindazáltal mindjárt tanításának kezdetétől fogva hirdette, hogy az ő evangéliuma minden népnek és minden kornak van szánva; még pedig nemcsak burkoltan vagy merőben tanításának egyetemes jellegével, mint azt Harnack gondolta; sem csupán életének vége felé, mint H. J. Holtzmann hitte;⁹ hanem kifejezetten is, főként a nagy lakomáról, a tékozló fiúról, a szőlejét bérbeadó gazdáról mondott példabeszédekben. Különbén ezt a kérdést eldönti már a tény, hogy a próféták Isten jövő országát, a messiási országot egyetemesnek hirdették, főként Iz 2, Jer, Ez, Zach 14; és

¹ Mt 26.

² Mt 10,40; Lc 4,43; Jn 8,42.

³ Jn 3,16.

⁴ Jn 12,44–50.

⁵ Lc 10,22 cf. Mt 11,27; Mt 23,8; Mt 28,18.

⁶ Mt 12,42; 22,41.

⁷ Jn 6,47; 14,6.

⁸ Mt 24,35; 28,20.

⁹ Lásd M. Meinertz *Jesus und die Heidenmission* 21924; Schütz A. A missziós tevékenység dogmatikai indítékai; in: *Az Ige szolgálatában* 1928 p. 557 kk.

képtelenség azt gondolni, hogy Krisztus, az igazságnak, istenfélelemnek és szeretetnek országáról kicsinyesebben gondolkodott, mint a próféták.

Mindezek után csak természetesen, hogy helybenhagyta Szent Péter vallomását:¹ «Uram, kihez mennénk? Az örök élet igéi nálad vannak. És mi hittük és megismertük, hogy te vagy a Krisztus, az Isten Fia».

2. Krisztus öntanúságának valósága.

A *farizeusok* óvást emeltek Krisztusnak önmagáról tett tanúsága ellen²: «Te tenmagadról teszel tanúságot; a te bizonyosságod nem számít. Felelé Jézus és mondá nekik: Ha én magam felől is teszek tanúságot, igaz az én bizonyosságom, mert tudom honnan jöttem és hová megyek». És valóban a tanu megbízhatósága ezen a két mozzanaton fordul: hogy tudja azt, amiről tanúságot tesz, és hogy úgy tegyen tanuvallomást, amint tudja a dolgot. Mindkét tekintetben az Úr Krisztus annyira kimagaslik minden emberi tanu fölött, hogy valóban tanuk tanuja.

1. Jézus Krisztus *a bölcsesség netovábbja*. Ami évezredek óta nem hagyta nyugodni az emberiség legkiválóbb szellemeit és ami minden gondolkodó embernek főproblémája: mi a lét értelme, eredete és vége, mi az ember viszonya az emberfölötti valósághoz, ki és mi az Isten és hogyan kell őt tisztelni, mi az emberhez méltó és Istennek tetsző életnek útja, mindezekről a dolgokról olyan biztosan, bölcsen és hozzá olyan magátólértődéssel szól, mint ezeknek a nagy titkoknak közvetlen szemlélője. Ugyanezt a biztos, átható és átfogó ítéletet és tudást tanúsítja, valahányszor súlyos helyzet elé kerül, amint különösen csattanósan kitűnik a zsidók ravasz törvéteseivel szemben tanúsított fölséges magatartásában (lásd 13. 62. §). Sőt az egész teológia, az a rendszer is, mely ebben a könyvben élénk bontakozik, mi más, mint Krisztus szuverén bölcsességének nagyarányú bizonyága? Különben ez a tény annyira kiáltó, hogy a *racionalisták* sem vonhatják ki magukat varázsa alól. Harnack ezzel kezdi híres előadásait «a kereszténység lényegéről»: «A nagy pozitivisták bölcselő, John Stuart Mill, egyszer azt mondotta: nem lehet eleget emlékeztetni az emberiséget, hogy valaha élt egy Sokrates nevű ember. Igaza van; de mérhetetlenül fontosabb dolog az embereket folyton újra meg újra arra figyelmeztetni, hogy valaha élt közepette egy Jézus Krisztus nevű ember... Nincsen senki fia, aki, ha az ő világosságának csak egy sugara érte is, úgy tudná folytatni a létét, mintha nem hallott volna felőle...»

Már most a legkiáltóbb képtelenség volna, hogy aki ennyire világosan és biztosan ítél meg minden embert és helyzetet, minden problémát és valóságot, épen csak önmagával ne volna tisztában, sőt önmagát tévesen ítélné meg. A karakterológia megföllebbezhetetlen tanulsága, hogy *minden világ- és emberismeret kulcsa az önismeret*. A szem, amellyel az ember meglátja és megítéli azt, ami rajta kívül van, az ő tulajdon elméje. A hályogos szem nem láthat tisztán; aki önmagát áztatja, sőt tévedésbe ejti önmagára nézve, az ködfelhőbe burkolózik és nem lát többé tisztán. Maga az Úr Krisztus kimondja ezt³ (szuverén bölcsességének ez is fogható tanúsága): «Tested világa a szemed; ha a szemed jó, egész tested világos lesz; ha pedig rossz a szemed, egész tested sötét lesz».

2. Jézus Krisztus *a szentség példaképe* (13. 63. §). Legádázabb ellenségei is hiába kerestek rajta kivetnivalót. Ha tehát Jézus Krisztus bölcsesége teljességgel kizárja, hogy önmagára, mivoltára, személyére, küldetésére nézve tévedésben ringatózzék, akkor szentsége, nevezetesen alázatossága, egyensúlyozottsága, föltétlen igazlelkűsége, Isten előtti mérhetetlenül gyöngéd és élénk felelősségérzése lehetetlenné teszi, hogy túlozzon vagy

¹ Jn 6,70.

² Jn 8,13.

³ Mt 6,22.

másítson, mikor tanúságot kell tennie öntudatáról. Hisz ő azzal az igénnyel járt az emberek között, hogy az ő tanítását és életének példáját föltétlen életútnak, zsinórmértéknek tekintsék; ez pedig minősíthetetlen könnyelműség avagy önhittség és nagyzás volna az emberekkel szemben és egyenest káromlás Istennel szemben, ha nem a valóság kifejezése lenne.

Ezért elutasíthatatlan a *trilemma*: Krisztus vagy az, akinek tanúsítja magát; vagy nyomorúságos önámításban élt; vagy, ami még szomorúbb, nyomorúságos ámitó volt. Mivel azonban az önámítást pszichológiailag lehetetlenné teszi föltétlen bölcsesége, mások ámitását föltétlen szentsége, elutasíthatatlanul következik: Krisztus az, akinek mondja magát, azaz a prófétáktól jövendölt Megváltó, az Istenség mélységeiből emberként jött isteni követ, a kinyilatkoztatások abszolút tekintélyű betetőzője.

Nehézség. Rég elmúlt az az idő, mikor Reimarosok megpendíthették azt a minden pszichológiát megcsúfoló káromló gondolatot, hogy Krisztus ámitó. Ma az a gondolat kap lábra a racionalisták között, hogy Krisztus elámított ámitó, vagyis jóhiszemű tévedésben volt önmagára és küldetésére nézve. Ennek a gondolatnak többféle fordulatot adnak:

1. A legvisszataszítóbb bizonyos idegorvosoknak az az állítása, hogy Krisztus *paranoikus*, vagyis szelid téboly áldozata. Így beszélt már egy emberöltő előtt egy francia orvos, Binet-Sanglé, utána egy dán Rasmussen, napjainkban W. Lange-Eichbaum. Ennek a vakmerő állításnak kereken ellenmondanak az evangéliumi tények. Ezek Krisztust *a)* egészen kivételes fizikummal rendelkező embernek mutatják, aki győzte a szabad ég alatti éjszakázást, koplalást, virrasztást, fáradságot, fájdalmakat; tehát nem patológiás a testi konstitúciója. *b)* Részletes összevetés pontról pontra megmutatja, hogy a paranoia kórképe nem illik reá.¹ A lelki betegességnek ellenmond jelleme (11. § 1) és műve (13. §).

2. Mivel ez a brutális elmélet a jóízlést is sérti, nemhogy a keresztény érzést, ezért komolyabb racionalisták egy fokkal lejjebb adják: Krisztus nem paranoiás, de a pszichotikusoknak abból a fajtájából való, akik túlzottan reagálnak minden külső hatásra, és ugyanígy minden belső élményüket túlfűtött képzelet és túltengő önérzet kohójába vetik; mindjárt extázisba esnek és mindjárt víziókat látnak, s ezek a normális arányaikból kiemelt élmények kifelé aztán sokszor mint rendkívüli, sőt Istentől eredő világjavító és világírányító nagyzás jelentkeznek. Krisztus ilyen *extatikus és vizionárius* volt. Így beszélnek róla J. Weisz, R. Otto, A. Schweitzer stb.

Méltatás. *a)* Ha az ember keresi ennek a vakmerő elméletnek *érveit*, végül mindig itt köt ki: A természetfölöttiség minden formában ontológiailag lehetetlen; tehát ami annak adja magát, azt pszichológiailag, a legújabb tudományos divat szerint pszichopatológiailag kell értelmezni. Parádés érvük: Krisztust a kortársak is ördögösnek tartották.² Azonban ezeket a *szövegeket* csak elfogulatlanul el kell olvasni összefüggésükben, és nyomban kitűnik, mennyire melléje fog a valóságnak a racionalista értelmezés. Ezeken a helyeken t. i. nem az van mondva, mi volt Krisztus, hanem minek hirdették ellenfelei, kiknek természetesen minden ürügy és látszat jó volt arra, hogy megbénítsák evangélium-hirdetésének példátlan hatását. Egy helyen (Mc 3) az van elmondva, hogy a megijedt rokonságban milyen gondolat merült föl, mikor először rájuk borult Krisztus nyilvános életútjának rendkívülisége és (polgári szemmel nézve) veszedelmessége; ami természetesen rájuk is veszedelmet jelentett a törzsuralomnak abban a korában. Aki csak kissé jártas az életpszichológiában, ma is tanuja lehet nem egyszer annak a jelenségnek, hogy a polgári mérték, kivált a rokoni gondoskodás, hogyan hajlandó «meghibbantnak» minősíteni azt, aki rendkívüli úton jár (lásd pl. Assisi sz. Ferenc és atyja esetét). *b)* Amit az evangéliumok Jézus Krisztus páratlan *jelleméről* tanúsítanak (11. § 1), főként példátlan lelki nyugalma, egyensúlyozottsága, biztonsága

¹ Amint ezt megtette a protestáns orvos H. Schäfer Jesus in psychiatrischer Beleuchtung 1910. Lásd Schütz Krisztus 78 kk.

² Jn 8,48 10,20; főként Mc 3,21.

teljességgel kizárja még a pszichológiai lehetőségét is annak, hogy itt beteges, kilengő lelkiállással van dolgunk. *c)* S lehet-e komolyan, a logikai és pszichológiai törvények lábbaltiprása nélkül szóba is állni azzal a gondolattal, hogy *az evangélium vallása*, a racionalista kritikusok szerint is legalább viszonylag a legkiválóbb vallás, az eredetét, elterjedését, fennmaradását, csodás hatásait és áldásait egy beteges vizionáriusnak köszönheti?

Ennek a tényállásnak világánál az igazi emberismerő előtt már nem az a kérdés: Van-e valami igazság abban, hogy Jézus Krisztus *rajongó vagy épen beteges lelkű* valaki volt; hanem az válik problémává, mikép lehet eljutni erre az ismeret-kritika legelemibb követelményeit gúnyoló, Isten-káromló álláspontra? Az elfogulatlan ember- és világismerő ámulva kérdi: Rajongó volna az a Krisztus, akinek egész lénye, minden szava oly titokzatos egyensúlyozottságot és békét áraszt, mely előbb-utóbb ígézetébe von mindenkit, aki elfogulatlanul érintkezésbe lép vele? Beteg volna az a Krisztus, akihez gyógyulástért özönölnek a betegek, és aki mindmáig az igazán sujtottak egyetlen reménye és orvosa? Vallási örült volna az a Krisztus, akinek egyéniségén nevelődnek immár két évezrede a leggyöngédebb, leggazdagabb és legegészségesebb vallásosság legtündöklőbb hősei?

Ha akadnak napjainkban, akik szomorú bátorsággal mégis igent mernek mondani, annak magyarázata: *a)* az a szobatudós típus, amelynek elveszett minden érzéke a valóságok világa iránt; a valóság helyett saját konstrukcióiban él, és azt hiszi, hogy ha egy-egy megkedvelt eszméjével a valóságnak utána rajzol (mint a kis gyerek színes ceruzájával a fekete nyomású képnek), és ezt az utólagos rajzot sikerrel csinálja meg (és sikerülhet, mert hisz a gondolatok könnyen tologathatók, nem úgy mint a kemény valóságok), azzal már tényleg a valóságnak képét rajzolta meg, illetve föltárta azokat az okokat és erőket, melyek a valóságot építették. *b)* Hogy e megkedvelt eszmék közt a patológia is szerepel, hogy ma egész iskolák mindent, ami nagy és nemes az emberi történelemben, beteges és rendellenes lelkiültre akarnak visszavezetni (Freud iránya), egyrészt a szaktudós egyoldalúságából fakad, másrészt azonban egy szomorú lelki perverzióra enged következtetni: «Ki miben tudós, abban gyanós» (Pázmány). *c)* Sokszor ily módon akarnak Krisztussal elkészülni és tőle szabadulni Pállá fordulni nem tudó fanatikus Saulok. Az Üdvözítő istenségének ugyanis nem utolsó bizonyítéka az a tény, hogy nem hagyja nyugodni, aki egyszer érintkezésbe jutott vele. Vele szemben nem lehet közömbösnek maradni, és ha valakinek valami oknál fogva nincs ereje vagy kegyelme melléje állni, iparkodik szabadulni tőle; és ha másképp nem tud, próbálja jelentéktelennek, abnormisnak föltüntetni, vagy épenséggel a létét is tagadni. Ezek nem tanulták meg az egyedüli forrásból, a tulajdon lelkük szenvedélyes megélésében, milyen hatalmas életerő és egészség kell ahhoz, hogy az embereket hatásosan magasabb valláserkölcsei életnívóra emeljük. Ezek többnyire olyan emberek, kik beleringatóztak abba a hiedelembé, hogy az evolúció az a varázskulcs, amely megnyitja minden lét- és létesülésproblémának zárait, és közben nem veszik észre, hogy minden fejlődéslogikának arculütése az a hiedelem, hogy születhetik egészség betegségből, erő gyatraságból, világosság sötétségből, teljesség darabságból.

Marad tehát az előző nemzedék mentő gondolata: Azok a bizonyosságok, melyekkel Krisztus tanúságot tesz hivatásáról, küldetéséről és méltóságáról, nem a történet Krisztusának szavai, hanem *a hit Krisztusának megnyilatkozásai*; tehát nem azt mutatják, mit tartott Krisztus maga felől, hanem hogy mit tartott fölöle a hívők lelkes községe. Így B. Weisz, O. Pfleiderer, A. Harnack stb. De *a)* mint láttuk, ennek a fölfogásnak is egyetlen alapja és érve az a negatív dogma, hogy a természetfölötti való lehetetlen (9. § 3). *b)* Ha az első hívő nemzedék kitalálása mindaz, amit Krisztus a maga isteni küldetéséről és méltóságáról mond, akkor nem lehet tudni a történeti Krisztusról sem semmit. Hisz, amint a legújabb racionalista irány, a vallástörténeti iskola megvallja, a természetfölötti tartalmú szövegek irodalomkritikailag azonos értékűek a természetiakkal; következésképp vagy el kell fogadni hitelesnek

valamennyit, és akkor Krisztusnak önmagáról tett tanuságát is; vagy pedig el kell vetni valamennyit, és akkor a történeti Krisztusról sem lehet semmi bizonyosat megállapítani. Akkor természetesen nincsen alapja annak a racionalista alaptételnek, hogy más a hit és más a történet Krisztusa. *c)* Ez az elmélet fölteszi, hogy Jézus Krisztus egyéniségét, ezt a legnagyobb történeti csodát (11. § 1) és az ő tanítását, a vallási bölcsesség netovábbját (13. §), tanulatlan, gyalogelméjű emberek találták ki. Ez azonban feje tetejére állít minden logikát: okozatot állít, mely messze meghaladja az oknak hatókörét.

3. Jézus Krisztus öntanuságának nyomósítása.

Jézus Krisztus önmagáról tett tanuságát támogatják és nyomósítják

1. Tanuságának *kísérő körülményei*. Öntanuságát megerősítik *a) a tettei*. Ő ugyanis kezdettől fogva «cselekedett és tanított». «Ti engem mesternek és úrnak hívtok; és jól mondjátok, mert az vagyok... Mert példát adtam nektek, hogy amint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek». ¹ És ezt a példát megpecsételte halálával. ² *b) Személye*. Az ő előadásában nyoma sincs azoknak a fogásoknak, melyekkel a retorika és szuggesztívó dolgozik. Itt nincs színpadi hatásokra vadászó jelenetezés, nincsenek széles gesztusok és öblös hang, hanem egyszerű, nyugodt, bensőséges megnyilatkozások, melyek mögött nem áll más, mint egy mindenestül valódi személyiség, melynek titokzatos varázsát, de egyben föltétlen megbízhatóságát megérik hallgatói is. «És lőn, mikor elvégezte Jézus ezeket a beszédeket, álmélgodának a seregek az ő tanításán; mert úgy tanította őket, mint akinek hatalma van, és nem mint az ő írástudóik és a farizeusok». ³

2. *Erkölcsei hatása*. Akik jó lélekkel voltak tanúi annak az önbizonyoságnak, tétovázás nélkül elfogadták és többé nem tágitottak tőle; így Nikodémus (Jn 3), a szamáriai asszony (Jn 4), főként azonban az apostolok (Mt 16 és Jn 6). Épen ők áldozatos életükhöz, fogyhatatlan buzgóságukhoz és vértanu halálukhoz az erőt abból merítették, hogy közvetlen szem- és fültanúi voltak Krisztus nagy tanuságának, amint kitűnik főként Act 1–4 és 1 Jn 1 kijelentéseiből. S ez a nyomósítás megsokszorozódik, mikor a népek megtérnek és az evangélium csodálatos gyorsasággal és hatással terjed (11. § 4).

3. Jézus Krisztus öntanuságának nyomósítása végett kifejezetten utal jövendölésekre és csodákra. Így tehát a *csoda és jövendölés*, jóllehet megvan az önálló tanusító erejük, megfelelő rezonanciát ad Krisztus öntanuságának és vele egy hatalmas tanusággá olvad.

11. §. A csodák tanusága.

Van Noort s. 2. cp 2. a. 3. 4; cp 3. a. 1. 2; *Garrigou-Lagrange* I. 2. s. 3. cp 5; *Hettinger* § 38–45. – 1. *Schütz* A. Krisztus 1932; *H. Schell* Christus ²²1922; *K. Adam* Jesus Christus ⁴1936; *R. Guardini* Das Bild von Jesus dem Christus im N. T. 1936. – 2. *F. Chable* Die Wunder Jesu in ihrem inneren Zusammenhang 1897; *L. Fonck* Die Wunder des Herrn im Evangelium ²1907; *L. Cl. Fillion* Les miracles de Notre Seigneur Jésus-Christ 2 k 1909/10; *A. Hoppeler* Bibelwunder u. Wissenschaft. Betrachtungen eines Arztes ⁶1917. – 3. *I. Muser* Die Auferstehung Jesu u. ihre neuesten Kritiker 1914; *E. Dentler* Die Auferstehung J. Christi 1920; *E. Mangelol* La resurrection de Jésus 1910. – 4. *J. Rivière* La propagation du christianisme dans les trois premiers siècles 1907; *A. Ehrhardt* Das Christentum im römischen Reiche bis Konstantin 1911.

1. Jézus Krisztus személyiségének csodája.

Jézus Krisztus személyisége, vagy amint szeretik ma mondani, *jelleme*, amint az evangéliumból élénk rajzolódik, nemcsak meghaladja a történelem legkiválóbbjait is, hanem

¹ Act 1,1; Jn 13,13–5.

² Mc 16,63.

³ Mt 7,29.

olyan vonásokat mutat, melyeket nem lehet karakterológiaiilag megmagyarázni, melyek kézzelfoghatóan emberentúli eredetre utalnak, tehát együttvéve *erkölcsi csoda*-számba mennek. Jézus Krisztus egyéniségét a következő szempontok szerint kell méltatni:

1. *Transzcendencia*. Az evangéliumban Jézus Krisztus úgy jelenik meg mint *ember*, aki nem tart magától idegennek semmit, ami igazán és nemesen emberi. Megfordul lakomákon és lakodalmakban, szívesen betér barátainak és tisztelőinek házába, szóbaáll szegényekkel és előkelőkkel; értéssel és kedvteléssel nyugtatja tekintetét az élet és természet ezer tarka jelenségén, meglátja az utcán ugráló és sipoló gyerekeket, a vámnál ülő éhes tekintetű vámosokat, a kamaráját kisöprő, mécsesét igazító, garasát kereső, kis kenyérét gyúró özvegyet, a vőlegényre váró hajadonokat; hallja és érti a természet halk nyelvét: mit mond a mezőkön fű és liliom, füge és szőlő, mit csipog a veréb a héjazaton és mit vijjog a saskeselyű a levegőben; megfigyeli a kertészt és szőlőművest, a szántóvetőt és aratót; ember, aki jár-ke, elfárad és megéhez, kérdez és vitatkozik, elszomorodik és fölujjong. És ez a minden ízében ember, aki mindkét lábával benneáll az életben, mégis föltétlen szuverénséggel, a legteljesebb szabadsággal és függetlenséggel megy végig rajta. Mindent besugároz egyéniségének melege, őt magát azonban semmi be nem fogja. Nincs hol lehajtania fejét, rendesen néhány cigányhal vagy egy marék búza az eledele, és mindamellert nincs nála még nyoma sem a koldus vagy akárcsak a rideg aszkéta lelkületnek, épúgy mint nem ejti meg az előkelők társasága; érintetlenül és diadalmasan megy végig azon az életen, mely körülözi. Mi több: mihelyt megszólal, nyomban megérezzük, hogy benne és vele *más világ* nyílik meg előttünk. Hangja mintha harangszó volna, mely elérhetetlen távolban szól és mégis lelkünkben csendül meg; tekintete mintha a végtelenből nézne ránk és mégis közel; megilletődően idegen és mégis rokon, döbbenő és mégis vonzó, más világ és mégis mindenestül a mi világunk.

2. *Teljesség*. A belülvalóságnak, a szellemerkölcsi kiválóságnak egész világa tárul föl Krisztusban. Ami egy jellemnek nagyvonalúságot tud adni még szűk életkeretek között is, a *hivatal* iránti teljes odaadás, az Krisztusnál világméretre tágul. Főadatának tekinti az embereket Isten igazságára vezetni: Én azért jöttem a világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról. És ennek a főadatnak szól minden lépése és lélekezése. A hivatal iránti odaadás alaptónusában főragyog *minden erény*: egyetemes és fogyhatatlan szeretet gyámoltalanok és erősek, szentek és bűnösök, gyermeklelkek és farizeusok meg nekikeményedett szadduceusok iránt; határtalan türelem, értés, irgalom, alázat, bensőség, áhítat. És miként a külső életrelációkon érintetlenül, szuverén diadalmassággal ment végig, úgy nagy erkölcsi főadatok és problémák lapályaiból illetlen tisztaságban emelkedik ki, mint az Eiger havasa a nyári napsugárban. Ki fedd meg engem közületek a bűnről, így merte reákerdeni a kákán is csomót kereső kajánságot, és tizenkilenc század óta senki sem meri vádló szóra nyitni ajkát. S ennek az erkölcsi nagyságnak megfelelő *szellemi nagyság* jár a kíséretében. A titokzatos másvilágról úgy szól, mint aki lát és teljességből merít; e világ dolgait felülről nézi és fenékiig átlátja, a legkényesebb helyzeteket is döbbenetes magátólértődéssel oldja meg. Minden szavában benne zúg az egész mindenség. Aki el tudta mondani a Hegyi beszédet, az tekintetével átfogta az életet és történelmet, a jelen és másvilágot, a mélységet és magasságot.

Ennek a tartalmi jellemteljességnek páratlansága akkor tűnik ki igazi mivoltában, ha összevetjük a legnagyobb erény- és jellemhősökkel, a *szentekkel*. Ezek közül a legjelesebbek is egy-egy irányban váltak ki. Nem úgy Krisztus: Akármilyen oldalról közelítjük meg kiválóságát, lassan-lassan, legalább a sejtés éjtszakájában kigyullad minden kiválósága. Ha pl. elmélyedünk irgalmasságába, lassan meglátjuk benne szigorú igazságosságát, világalakító erejét és egetek ölelő transzcendens öntudatát és imádságos lelkületét...

3. *Egyetemesség*. A történelemben a legnagyobbak is koruknak, népüknek, kultúrájuknak gyermekei; Platon az alkonyodó görög világ gyermeke, Ágoston a hanyatló római kultúra fia, Néri Fülöp 16. századvégi olasz szent, Nagy sz. Terézia 16. századi spanyol nő; még Szent Pál is szellemének óriás felsőbbbsége dacára zsidó – ex secta pharisaeorum. Krisztus is zsidó

test szerint – Israel e quibus Christus secundum carnem. De az embert emberré nem a teste és vére teszi, hanem a szelleme. És Krisztuson ki tud kimutatni csak egy szemernyit is a zsidó szellemből? Krisztus élesen körülrajzolt *egyéniség*, aki eltörülhetetlenül mint ilyen belénkvésődik már első jordánparti megjelenésében. Ez az élesen megjellegzett egyéniség a szellemisségnek fajtól, kortól és történeti kultúrfázistól teljesen érintetlen egyetemességében példátlan jelenség a történelemben. Ezt nem emberek gondolták ki; ez a kép csak látás után készülhetett. Az ember, ha maga indul eszménykereső útra, egészen egyoldalú eszményt alkot. Ép ezért egy Sokrates, a humanisták joggal megbámult embere, semmit sem mond a mai bérmunkásnak, egy Szent Ágoston nem eszmény a katonának, egy Páli sz. Vince a tudósnek és így tovább. És íme, Krisztus tud *eszménye* lenni a tudósnek, pedig nem írt egy értekezést sem és nem alapított akadémiát; tud eszménye lenni a katonának, pedig Szent Péternek visszaparancsolta a kardját; eszménye a rómainak, pedig nem imperialista, eszménye a görögnek, pedig nem filozófál, eszménye a Keletnek, pedig nem kvietista, és eszménye a Nyugatnak, pedig nem kultúrtörtető; eszménye a vergődőknek és keresőknek, pedig ő megérkezett; eszménye egy szóval minden életszaknak, minden állásnak és minden nemnek.

4. *Harmónia*. Krisztusban tökéletes harmóniába egyesülnek azok a vonások, melyek másoknál harcban állnak és egymást gyöngítik, vagy a legjobb esetben egymást váltogatják: transzcendencia és a legteljesebb valóságérzék, átható világlátás és gyermekded közvetlenség, egyetemes nézés meg elvi következetesség s viszont az egyedi helyzetek legpontosabb megítélése, imádságos bensőség és gyakorlatiasság, a legteljesebb igénytelenség és a legegészségesebb életigenlés, alázat és önérzet, gyöngédség és határozottság. Ennek a sokdimenziójú jellempolaritásnak láthatatlan centruma és egységének biztosítóka a küldetése iránti föltétlen odaadás és ennek alapja: a páratlan istenközösség. Ebből fakad jellemének még egy példátlan vonása: a legteljesebb *mértékesség*. Az emberek között nincs az az ész, mely időnként ne akarna ragyogni; nincs az az erő, mely ne volna kisértve olykor mutogatni magát; nincs az az apostoli buzgóság, melyet néha el ne fogna valami ideges lázasság. Nem így Krisztus. Ő nem idegeskedik és nem kapkod. Szinte kézzelfoghatóan mutatja, hogy ő tud várni, neki van ideje, neki nem kell mohó sietséggel lepörgetni egy programot, mint akinek lejár az ideje. Ő rendelkezik a csodatevésnek minden hatalmával, és mégis: három halotttámasztás, tíz természetsoda, huszonegy gyógyítás minden, amit az evangélium itt elmond. Ezzel szemben az emberi képzelet és törekvés hogy tobzódik az erő fitogtatásában! A legnagyobb dolog embernek: mértéket vinni az erő teljességébe. Ezt a föladatot maradék nélkül megoldani csak Krisztusnak sikerült.

5. *Befejezettség*. Ő ott áll az emberek előtt bűn nélkül; de büntelensége nem tisztulás, bűnbánat és vezeklés gyümölcse. Transzcendenciája már tizenkét éves korában bámulatba ejti környezetét (Lc 2,49). Mikor először szólal meg nyilvánosan szülőföldjén, a kafarnaumi zsinagógában, álmélgodva tanakodnak tulajdon földijei: Honnan tud ez írást, mikor nem tanulta? Ott áll az erkölcsi tökéletesség legmagasabb csúcsán, és legcsekélyebb nyom sem vall arra, hogy oda úgy kellett fölkapaszkodnia. A történelem nagyjai közül a legnagyobbakat is az jellemzi, hogy éjszakából, alulról, távolból küzdötték föl magukat Isten közelébe. Nem is mondom, egy Buddhának, Mohammednek és annyi másnak, kiket nagyoknak tart az emberiségnek jelentékeny része, hanem egy Ágostonnak, Pálnak megvoltak nemcsak a tanuló, hanem a nagyon is kérdőjeles vándorévei; Krisztusnak nem! S ez a befejezettség az *abszolútság* jellegével lép elének. Krisztus bűnbánatot és bűnbocsánatot hirdet mindenki számára; de ő maga nem veszi igénybe, és vele szemben senkinek sem jut eszébe reáolvasni: medice, cura teipsum. Az istenfiúság evangéliumát hirdeti és istenfiúságra hív; de ő maga kezdettől fogva ott van. Fölszólít mindenkit: Legyetek tökéletesek, és magamagát ebbe a fölhívásba nem veszi bele.

6. *Erő*. Aki egyszer találkozott Krisztussal, mássá lett. Ő reánéz a tagadó Péterre, és az a tekintet bánatot fakaszt, melynek könnyei többé el nem apadnak. Az ölni kész Gualbert János

felé kitarja keresztalakban karjait, és a hetyke katonából alázatos szerzetes lesz. Ez a két találkozás tipikus. Az evangélium mintha a kétezer év előtti korból kiemelkednék az időtlen lét régiójába; onnan sugározza erőit *minden korra és minden nemzedékre*. Ma is ahány bűnös eléje vánszorog, ahány irgalmas kar eléje visz inaszakadtat, az ő szájából hallja: Menj békével és ne vétkezzél többet; és – erőt érez járni ezen az úton. Fölkeresik nikodémusok kétségeik éjjelén, és megnyugodva távoznak; találkoznak vele késedelmes tanítványok emmausi útjukban, és szavára fölgerjed szívük; magukba szállt szadduceusok és vámosok meghívják lakomájukra, és megtapasztalják Zakeussal, hogy az nap üdvössége lett házuknak. Gazdag ifjak otthagynak mindent és követik őt; írástudók az ő színe előtt rányitnak, mi a fontos a törvényben; akik terhelve vannak és fáradtak, végeláthatatlan menetben hozzája zárandokolnak, és ő megenyhíti őket. Erő árad belőle, és ennek áldásáért tolonganak kicsinyek és jóllakottak, munkások és művészek, anyókák és professzorok. S ami talán még csodálatosabb: jel lett, melynek *ellenemondanak* mindmáig. Ma is ott settenkedik körülötte a kritika minden farizeusa és a nyugalomát meg pozícióját féltő szadduceusok hada, és mind feneketlen gyűlölettel tanakodik ma is, hogyan tehetnék ártalmatlanná. Ez a gyűlölet ott parázslék a Krisztus-tépő kriticismusban nem kevésbé, mint egy Anatole France talmudi alatomosságában és a bolsevisták nagypénteki csöcselékre emlékeztető fanatikus kegyetlenségében. Példátlan dolog, hogy valaki évezredek mulva is még mindig a közvetlen élet középpontjában áll: szeretik és gyűlölik, mint mikor élt; nem egyszerűen kultusztárgy, vagy álmodozók és kutatók vagy épenséggel ritkasággyűjtők célja, mint Konfucius vagy Buddha vagy akár Mohammed; hanem a lüktető, hullámzó életnek pólusa, forrása, centruma.

Ennek a példátlan jelenségnek csak egy kielégítő magyarázata van, csak egy *elégséges oka* lehet, az, amit Szent János evangéliumának prológusa juttat kifejezésre: «Az Ige testté lön és mi köztünk lakozék; és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttének dicsőségét, aki teljes volt kegyelemmel és igazsággal».

S ebből jelentős *apologétikai következmény* foly, melyre már többször történt itt utalás: Ezt a személyiséget az első hívő község hite nem tudta megalkotni, ez nem az első keresztény nemzedékek kitalálása. Hisz meghaladja az ember hatókörét. A pszichológia és karakterológia törvényei itt át vannak törve. Jézus Krisztus az ő jellemével és személyiségével meghaladja az embernek elérhető lelki-erkölcsi színvonalat; következésképpen emberi erő nem hozhatta létre. S ennek a rendkívül jelentős ténynek, mely az evangéliumok történeti megbízhatóságának erős támasza, a történelem értékes megerősítését adja. Az első hívő község is meg volt győződve, hogy Jézus Krisztus személyiségének rendkívülisége csak egy magyarázatot tűr meg: Krisztus több mint ember, benne ember alakjában megjelent az Isten. Ámde ez a gondolat: Isten emberré lesz és a földön jár mint egy közülünk, ősidők óta kíséri és környékezi az intenzív vallási lelkületet, és így a vallástörténetben és a vallási irodalomban bőven akad példa arra, hogy *milyennek gondolta el a jámbor lelkület az emberré lett Istent*. Sőt van módunk tanulmányozni, hogyan tükröződött ez a gondolat az első keresztények lelkében. Ott vannak az újszövetségi apokrifek. Épen ezeknek banalitásai, sutaságai, hívságai¹ kézzelfoghatóan mutatják, hogyan festene az evangéliumban is Jézus Krisztus egyénisége, ha ilyen jámbor képzelet szüleménye volna. És így az apokrifek, az evangélium utánzatai, visszajáról új bizonyosságot tesznek az evangéliumok hitelességéről és megbízhatóságáról.

¹ Példák Schütz Krisztus 129. lap. Az újszövetségi apokrifek jelentősebbjeit nyújtja E. Hennecke: Neutestamentliche Apokryphen²1924; racionalista protestáns, jegyzeteit csak óvatosan lehet használni.

2. Krisztus csodái.

Az evangéliumoknak egyik legszembeötlőbb vonása, hogy a csodát úgy állítják elénk, mint Jézus Krisztus életének, tevékenységének és tanításának állandó, természetszerű kísérőjét. Csodák vezetnek be és kísérik születését, keresztségét, halálát és megdicsőülését, csodák teszik nyilvános működésének jelentős részét, annyira, hogy vallástörténeti szempontból is első hely illeti őt a csodatevők, a *thaumaturgos*-ok között: olyannak mutatkozik, mint aki nem átmenetileg, hanem állandóan és tetszése szerint rendelkezik a csodatevés hatalmával. Az evangéliumok nem egyszer sommásan számolnak be: «Erő ment ki belőle, és meggyógyította mindnyájukat». «Még sok egyéb jelet is cselekedett ugyan Jézus az ő tanítványai láttára, melyek nincsenek megírva ebben a könyvben.» Sőt: «Van még sok egyéb is, amit Jézus cselekedett, miket ha egyenként mind megírnának, azt vélem, maga a világ sem tudná befogadni a könyveket, melyeket írni kellene».¹ Részletesen elbeszélnek három halotttámasztást (a naimi ifjú, Jairus leánya, Lázár), 21 gyógyítást és ördögűzést, 10 természet-csodát.² Most igazolnunk kell ezeknek apologetikai szempontból jelentős hármasságát.

1. Jézus csodáinak *történeti valósága*. – a) Ezek a csodák nyilván végbement, ép érzékekkel *megtapasztható* tények; sőt olykor hivatalos és tüzetes hatósági vizsgálatnak is tárgya voltak, mint a született vaknak meggyógyítása (Jn 9) és Lázár föltámasztása (Jn 11). Tehát époly könnyen és biztosan meg voltak állapíthatók, mint bármilyen más, nem csoda jellegű események. Ha tehát az evangelisták azokban hitelt érdemelnek, akkor ezekben a csodás elbeszélésekben is. b) S csakugyan *elfogadták* azokat megtörténteknek a) a *zsidók*, Krisztus ádáz ellenségei. Lázár föltámasztásának kétségtelen igazolódása után «egybegyűjtötték a főpapok és farizeusok a főtanácsot és mondták: Mit csináljunk? mert ez az ember sok csodajelet művel. Ha tovább is így hagyjuk őt, mindnyájan hisznek majd őbenne».³ β) A *pogányok*. Jusztin vértanu⁴ († 165 k.) fölhívja pogány kortársait, tanulmányozzák Jézus Krisztus tetteit «a Poncius Pilátus alatt készült hivatalos följegyzésekből».⁵ Celsus,⁶ aki az első nagyarányú tudományos támadást intézte a kereszténység ellen a 2. század végén, Krisztus csodatételeinek történeti valóságát nem tagadta, hanem azt tagadta, hogy azokat isteni erő vitte végbe; varázslásnak minősítette. Quadratus⁷ Hadrián császárhoz a keresztények érdekében beadott védőiratában azt mondja, hogy akiket Krisztus meggyógyított vagy föltámasztott, azok közül némelyek még életben vannak (120 k. írt); tehát akárki hozzájuk fordulhat és kikérdezheti őket. c) Sok csoda szorososan *egybe van szöve* Jézus Krisztus küldetésével vagy más evangéliumi eseményekkel, pl. Nikodémus megtérésével (Jn 3), a Galileai tenger lecsöndesítése sok galileai ember megtérésével (Mc 4); más meg jelentős tanító beszédekkel (mint Jn 4 6). Ha tehát valaki ezeket a csoda-mondó részeket ki akarná bökní az evangéliumokból, összeomlanék az egész szöveg, mint azt ma már sok kritikus is megengedi.

Ezeknek a tényeknek a színe előtt a *racionalisták* ahhoz a gondolathoz menekülnek, hogy az evangéliumok olyan kornak szülöttei, mely csodajárványban szenvedett. Akkor közkeletű dolog volt, hogy minden rendkívüli eseményt csodának tekintettek, minden rendkívüli tettet egy-egy kiemelkedő ember csodatételének minősítettek, sőt eleve elvárták és természetesnek

¹ Lc 6,19; Jn 20,20; 21,25.

² Thom III 44.

³ Jn 11,47; cf. Mt 12 Mc 3,6.

⁴ *Iustin*. Apol. I 48.

⁵ Ezek elvesztek. Ami most *Acta Pilati* (valamint állítólagos elődjének Lentulusnak a római szenátushoz írt levele) néven szerepel, apokrif.

⁶ *Origen*. Cels. I 38.

⁷ Quadratus. ap. *Euseb*. H. E. IV 4.

tartották, hogy kiemelkedő emberek kiemelkedő tetteket, azaz csodákat is visznek végbe; ezért mintegy becsületbeli kötelességüknek tekintették, hogy a megemlékezésben ilyeneket rájuk fogjanak. – *Méltatás.* Ez az elgondolás nem más, mint a racionalizmus alapdogmájának, a csoda lehetetlenségének egy variációja, melyet beható elbírálás tárgyává tettünk (7. §). Ezúttal elég a következő utalás: Krisztus csodái elválaszthatatlanul egybe vannak szöve személyével, küldetésével, egész művével. Ha tehát csodaváró, hiszékeny és képzelgő emberek kitalálásai, akkor maga az egész evangélium is kitalálás. De akkor itt van a nagy *történeti csoda*, melyet a racionalizmusnak meg kellene magyarázni: ez a naív hiszékenység és kitalálás hogyan tudta világra hozni a kereszténységet, annak fölséges tanítását, valláserkölcsei erőit, elterjedését, fönmaradását, eredményeit?

2. Krisztus csodáinak *bölcséleti valósága.* – Krisztusnak akárhány csodája már első tekintetre *abszolút csodának* bizonyul, ha észbe vesszük a csoda teológiai elméletében mondottakat (7. § 3). Ilyenek mindenestre a halott-támasztások, a kenyérszaporítás, a tenger lecsöndesítése, a született vaknak meggyógyítása, az elefantiázisban szenvedő leprások (bélpoklosok) meggyógyítása; az elefantiázis t. i. nem egyszerű bőrbetegség, hanem vérfertőzés, amelynek hatása alatt előbb a nyálkahártyák, utána az egyes tagok ízénként lerothadnak. Más csodákról kitűnik ugyanaz, ha szemügyre vesszük a kísérő körülményeket; idetartoznak azok a *gyógyítások*, melyek egyszerű fölszólításra történtek, pl. az inaszakadtnak gyógyítása. Ami kétség maradhat némely gyógyítás és ördögűzés csodajellege tekintetében, azt megszünteti az a tény, hogy Jézus Krisztus ezeket a kétségtelen csodajellegűekkel egy sorba teszi: «Nekem nagyobb bizonyosságom van Jánosnál: maguk azok a művek, melyeket én viszek végbe, tanuskodnak felőlem, hogy az Atya küldött engem». ¹ Ez teljes értékű instanciának bizonyul, ha észbe vesszük a Jézus Krisztus öntanúságáról fönt mondottakat (10. §). Megerősíti ezt a direkt bizonyosságot a *racionalista magyarázatok* tarthatatlansága:

1. Krisztus *okkultista médium*; mindenestre a legkiválóbb: s így a természetnek erőivel, bár általánosan nem ismert erőivel vitte végbe azt, amit az avatatlanok csodának minősítettek. – *Felelet. a)* Az evangéliumi előadás kizárja azt a lehetőséget, hogy Krisztus olyan *titkos természeti erőket* használt föl, melyeket ő nem ismert. Hisz teljesen belátása, tetszése és szándéka szerint tette csodáit; tehát a föltevésben teljesen tervszerűen használta föl a titkos természeti erőket. Ha pedig ő ismert olyan erőket, melyekkel végbe lehet vinni azt, amit az evangéliumok elbeszélnek, akkor ez a példátlan és idáig el nem ért természetismeret maga nagy történeti és erkölcsi csoda. *b)* Csak naivság minősítheti az evangélium csodáit *spiritiszta mutatványoknak*. Először is ezen a területen nincsen semmi, amit a szubstanciás csodákkal lehetne párhuzamba állítani. Azután itt minden mutatványt nagy előkészület vezet be, sok homályosság kísér, és valamennyiről hiányzik a hatalom, bölcsesség és szentség hármasság jege. Ha van is bennük valami emberfölötti, az a sátán világából jön; tehát nem a Krisztusnak, hanem az antikrisztusnak jege. Próbálkoztak már ezzel a gyanúsítással Jézus Krisztus kortársai: «Bélzebub által üzi ki az ördögöket». Ő pedig maga megadta a döntő feleletet: «Ha a sátán a sátánt kiüzi, maga ellen meghasonlott; hogyan állhat fönn tehát az ő országa»? ²

2. Legalább az evangéliumi *gyógyítások szuggesztívó* művei. Hisz maga Krisztus hitet követel azoktól, kiket meg akar gyógyítani, ³ és hazájában «nem tett sok csodát az ő hitetlenségük miatt». ⁴ – *Felelet. a)* Bizonyos, hogy szervi megbetegedéseket nem lehet szuggesztívóval igazán meggyógyítani; mint pl. a született vakot (Jn 9), az elefantiázisban szenvedő bélpoklosokat, az elszáradt kezű asszonyt. *b)* Olyan területeken is, hol a mai orvostudomány a betegségek anatómiai és fiziológiai alapjainak tüzetesebb ismerete híján

¹ Jn 5,36.

² Mt 12,26.

³ Mc 9,22.

⁴ Mt 13,58.

funkciós betegségről beszél, amelyen az epilepszis és bizonyos paralízises esetek, a szuggesztiónak, még a hipnózises szuggesztiónak is nagyon korlátolt és átmeneti a hatása; igazi, teljes és állandó gyógyulások itt alig esnek, és akkor is csak könnyű esetekben és többnyire csak hosszadalmas kezeléssel. *c)* Jézus Krisztus ezekben az esetekben sem vitte végbe azokat az előkészületeket és nem tartotta meg azokat az obszervanciákat, melyeket a hipnózissal és szuggesztióval gyógyító orvosok kénytelenek használni, és – ez dönt: nem mint hipnotizőr, hanem mint Istentől küldött thaumaturgus vitte végbe ezeket a csodákat is. Hitet is csak ezért követelt: higgyék, hogy ő a Krisztus, akit Isten küldött.

3. Az *ördögűzések* is szuggesztív gyógyítások. T. i. az ördögösök hiszterikusok voltak, kiket a néphit ördögtől megszállottaknak tartott. Jézus Krisztus alkalmazkodott ehhez a teológiai etiológiához; belement abba a hitbe, hogy ezekben a hiszterikusokban az ördög működik, és hatalmas egyéniségének szuggesztív erejével kiszabadította őket ebből a balhitükből. – *Felelet. a)* Ez az elmélet abból a hiedelemből táplálkozik, hogy nincsenek *ördögök* és hogy lehetetlen a gonosz lélektől való megszállottság. Ez azonban tévedés (50. § 3). *b)* Fölteszi, hogy Krisztus alkalmazkodott a népek téves ördög- és megszállottsághitéhez. De akár tudva akár nemtudva tette ezt, már nem mondható sem bölcsnek, sem szentnek. Az *alkalmazkodás* ellene van Krisztus jellemének. *c)* A mai orvostudomány kénytelen megállapítani, hogy épen a *hiszterikusok* nagyon kevésbé hozzáférhetők a szuggesztiónak, különösen annak a rövid tartamú és mégis állandó hatású szuggesztiónak, melyet az evangéliumi esetekben kellene föltételeznünk. Épen az evangéliumokban leírt konkrét esetek tüzetes elemzése mutatja meg, mekkora az érdemi különbség az ördögűzés és a hiszterikusok gyógyulása között.¹ Ha valakinek föltűnik az ördögösök nagy száma az evangélium területén, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az üdvtörténetbe mennyivel többször nyúl bele közvetlenül a világ-kormányzó és történelem-irányító Isten, mint a profán történelemben. A mi esetünkben: Isten azért engedett meg akkor annyi ördögösséget és ördögűzést, hogy kézzelfogható módon nyilvánvaló legyen Jézus Krisztus megváltói küldetése; messze láthatóvá kellett lenni, hogy e világ fejedelme kivettetett, és a sátán mint a villám leesett az égből.²

3. Krisztus csodáinak *teológiai valósága*. – *a)* Maga Jézus Krisztus ismételten is, ünnepélyesen is *hivatkozik* az ő csodáinak tanuságára: «Maguk azok a művek, melyeket én viszek végbe, tanuskodnak felőle, hogy az Atya küldött engem». «Ha nem műveltem volna közöttük a tetteket, amelyeket senki más nem művelt, bűnük nem volna.»³ Lázár föltámasztását azért kéri az Atyától, hogy higgyék, hogy az Atya küldötte őt; az inaszakadtat azért gyógyítja meg, hogy az emberek megismerjék, hogy van hatalma megbocsátani a bűnöket.⁴ *b)* Ha Krisztus csodáit áttekintjük *a maguk egészében*, kitűnik, hogy a tökéletes hatalom, bölcsesség és szentség kiáltó jelei. Kézzelfoghatóan mutatják, hogy Krisztusnak van hatalma a szellemek, az emberek, a természet fölött, s ezt a hatalmát úgy használja, hogy csodái megannyi tanu és tanító lesz; mind azt mutatja és tanítja, hogy a megváltás valósággá vált, és mély betekintést engednek a megváltás részleteibe; így pl. a tengeren-járás és a kenyérszaporítás az Eucharishtiába, a siketnéma és született vak gyógyítása a keresztségbe. Már Szent Ágoston azt mondja: «Amiket testileg végbevitt, azoknak lelki értelmet adott».⁵ *c)* Ezt igazolja a *hatásuk* is. Amit Nikodémus tanusított: «Rabbi, tudjuk, hogy Istentől jöttél tanítóul; mert senki sem cselekedheti e jeleket, melyeket te cselekszel, hacsak nincs vele az

¹ H. Felder Jesus Christus ²II 442 ss.

² Jn 12,31; Lc 10,18.

³ Jn 5,36; 15,24.

⁴ Jn 11,15; Mt 9,6.

⁵ August. in Jn 24, 2.

Isten»,¹ ugyanezt megélték a tömegek is. Mikor látták a csodás kenyérszaporítást, mondták²: «Ez bizony a próféta, ki e világra jöendő».

Nehézségek. 1. Jézus Krisztus maga nem tulajdonított az ő csodáinak nagy jelentőséget. A királyi embert megfedette³: «Hacsak jeleket és csodákat nem láttok, nem hisztek»; és azokat hirdeti boldogoknak, kik nem láttak és mégis hittek. Ezzel összevág, hogy mielőtt csodát tenne, hitet követel.⁴ – *Megoldás.* Jézus Krisztus az efféle kijelentésekkel nem akarja csökkenteni csodáinak bizonyító erejét, hanem egyrészt ostromozza azt a *felületes* és állhatatlan lelkületet, mely nem az igazságra szomjas, hanem szenzációra éhes, sőt ebben a csodavárásban, csoda-szimatolásban és -bámulásban a komoly, következetes és áldozatos vallásosság pótlékát látja. Továbbá feddi azokat a *megátalkodottakat*, kik a legnyilvánvalóbb csodának tanusító és bizonyító ereje előtt is elzárkóznak, kik folyton új és az előzőknél hatásosabb csodák ürügye alatt kitérnek az evangélium hívása előtt. Hogy Jézus Krisztus egyáltalán nem veszi csekélybe a csodákat, csattanósan bizonyítja ő maga: az idézett helyeken is tesz csodákat. *Hitet* egyáltalán ritka esetben kíván; és akkor sem közvetlenül a konkrét kérdéses csoda hitét, hanem azt az általános hitet és bizalmat, melyet az igazság és valóság iránt megnyílt romlatlan lélekbe már az ő megjelenésének kellett belesugalni.

2. *Mások is műveltek* csodákat: Buddha, Mohammed, sőt olyan vándor-thaumaturgosok is, mint Thyana-i Apollonius. S mégsem biztos, hogy igazat tanítottak; sőt! – *Felelet.* De az effélék túlnyomó részben történetileg nem igazoltak vagy nagyon is kétesek. Ami esetleg mégis megtörtént, mindenesetre híjával van a teológiai valóságnak. T. i. hiányzik a szerves kapcsolat a csoda és a csodatevő kérdéses tanításának szentsége meg igazsága között. Csoda és csoda-tevő egyéniség, csoda és tanítás t. i. mindig szerves kölcsönhatásban vannak, és így kölcsönösen világítják meg és támogatják egymást.

3. A *zsidók* Krisztus csodáinak szem- és fültanui voltak, és csekély kivétellel mégis *hitetlenek maradtak.*⁵ – *Megoldás.* Mint láttuk (6. § 1), a csoda és általában a kinyilatkoztatás kritériumai nem arra valók, hogy közvetlenül hitet teremtsenek, hanem hogy *hitre előkészítsenek*: hihetségesnek sőt hiendőnek igazolnak egy tanítást. Maga a hit azonban az embernek szabad állásfoglalása a kegyelem hatása alatt. Már merőben pszichológiai szempontból is más tényezői és föltételei is vannak ennek, mint a csoda, illetve a kinyilatkoztatási kritériumok. Nevezetesen kell oda az a megátalkodottságtól ment lelkület, mely megnyílik az igazság szavának. A *megátalkodottak* látván nem látnak és hallván nem hallanak. Ilyenek akadtak nemcsak a régi zsidók között, hanem a mi időnkben is. Egy Voltaire, Renan stb. nem áttallanak ilyent mondani: annyira meg vannak győződve a természet folyásának folytonosságáról és egyformaságáról, hogy akkor se hinnék el egy halottnak föltámadását, ha szemük láttára történnék.

Jegyzet. Amit itt Jézus Krisztus csodáiról mondtunk, természetesen érvényes azokra a csodákra nézve is, melyek kísérik születését, keresztelkedését és halálát. Közülük egy, a föltámadás, alapvető jelentősége miatt azonban külön tárgyalást kíván.

3. Krisztus föltámadása.

A föltámadás Krisztus isteni küldetésének legkiáltóbb jele, amint, ő maga ismételt és ünnepélyesen hangsúlyozta⁶: «Ez a gonosz és házasságtörő nemzedék jelt kíván; de nem

¹ Jn 3,2.

² Jn 6,14.

³ Jn 4,48.

⁴ Jn 20,29; Mc 9,22.

⁵ Jn 12,37.

⁶ Mt 12,39; cf. 16,4. Jn 2,18.

adatik neki jel, hanem csak a Jónás próféta jele. Mert valamint Jónás a cethal gyomrában volt három nap és három éjjel, úgy leszen az Emberfia a föld szívében három nap és három éjjel». Ahhoz ugyanis a legcsekélyebb kétség sem fér, hogy a föltámadás szubstanciás csoda. Bizonyító ereje is minden vitán felül áll; hisz Krisztus ismételten hangoztatta, hogy majd saját erejében támad föl. Ezenkívül a föltámadás Krisztus tanításának és művének legerősebb pecsétje és legkifejezőbb reprezentánsa; biztosíték arra, hogy ő a «föltámadás és élet», először a maga számára, és azután az emberiség számára: «Odaadatott bűneinkért és föltámadott megigazulásunkért». És ezért az evangélium-hirdetésnek és az evangéliumi hitnek is főpillérje: «Ha Krisztus nem támadt föl, akkor hiábavaló a mi tanításunk, hiábavaló a ti hitetek is».¹ Minthogy így a föltámadás Jézus Krisztus egyéniségének, művének és tanításának középpontja és foglalata, nem csoda, ha a *racionalista tagadás* és támadás is ide koncentrálódik. Főbb kísérleteik a következők:

1. A *csalás-elmélet*. Ezt vallották a szadduceusok minden időben Reimarusig és napjainkig, kezdve a Krisztus korabeli főpapokon és véneken, kik «sok pénzt adtak a katonáknak meghagyván: mondjátok, hogy eljöttek tanítványai az éjjel és ellopták őt, míg mi aludtunk».² 2. A «*természetes*» *elmélet* (Paulus, Schleiermacher és a fölvilágosodás korában sokan mások) azt gondolja, hogy Krisztus tetszhalott volt. A földrengés, melyről az evangélium is szól,³ fölbresztette aléltságából, a sírzáró követ elhengerítette, s ő övének odaadó táplálása mellett talpra állt, de az elszenvedett kínok és a vérveszteség csakhamar halálba vitte. 3. A *vizionárius elmélet*. Strauß és Renan után az újabbak (Harnack, a modernisták⁴ stb.) így gondolják a dolgot: Az apostolokat, tanítványokat, az első lelkes hívőket nagyon leverte Krisztus halála. De amint fölocsúdtak első nyomottságukból, jelentkezett a rajongásig tisztelt és szeretett mester viszontlátásának szenvedelmes vágya. Ezt fűtötték a messiás új eljövételére magyarázott jövendölések is, melyeket exaltáltságukban Krisztusra magyaráztak; s így lassan gyökeret vert az a hit, hogy Krisztus nem halt meg mindenestül. Az ifjú evangéliumi községnek ez a hite aztán némely gyulékonyabb lelkületű és élénkebb képzeletű Krisztus-hívőben (valószínűleg Péterben vagy Mária Magdolnában) odáig fokozódott, hogy kezdtek hallucinálni: mintha megjelent volna nekik Krisztus. És ez az élmény a tömegszuggeratív törvényei szerint a hasonló dispoziciónál fogva csakhamar átragadt a többire is. Ez a folyamat nem a jeruzsálemi hívő községben ment végbe; ott a halál és a sír vaskos ténye nagyon is fogható óvást emelt ilyen képzelgés ellen; hanem amint Szent Pál, a föltámadásnak legrégebb írott forrása tanúsítja, *Galileában*; ott, távol a nagyváros ideges zajától, a hallgatag, magányos tájakon, élénkebb megváltó-vágytól hevített emberek «látták» először a «föltámadt» Krisztust. Ez a húsvéti hit aztán lassan megteremtette a húsvéti tény is: az üres sír meggyőződését. A vallástörténeti iskola hozzáteszi: a húsvéti hit kialakulásában nagy része volt a különféle pogány vallásokban található *föltámadási mítoszoknak* is: a halódó és éledő természet, a halálraváló és föltámadó isten (Adon, Oziris, Persephone, Dionysos, Attis, Thammuz) mítoszának.

Krisztus föltámadása *a hitnek is alapvető dogmája* (70. §). Most azonban mint a kinyilatkoztatás kritériuma jön szóba. Hisz Krisztus halála és újból való élése tapasztalatilag megállapítható tény. Hogy az előbb halált szenvedett és utóbb újból élő Krisztus a tulajdon erejéből, a megváltás művének betetőzésére támadt föl, azt a hit állapítja meg. Szent Tamás is azt mondja Szent Tamás apostolról⁵: «Mást látott és mást hitt; látta a sebeket, és hitte az

¹ Rom 4,25; 1 Cor 15,14.

² Mt 28,13.

³ Mt 28,2.

⁴ Lamentabili 36 *Denz* 2036.

⁵ *Thom* III 55, 5 ad 3.

Istent». A föltámadást tehát *itt mint hihetőségi indítékot*, mint csodát kell igazolni, még pedig a racionalista támadás és tagadás szemmeltartásával.

Ennek az igazolásnak föltétele, hogy *Krisztus halála történeti valóság*. Ezt pedig minden kétséget kizáró módon lehet igazolni. Tanuk rá az összes *evangelisták*, köztük János, a szem- és fültanu, aki lapidáris rövidséggel és határozottsággal mondja: «És lehajtván fejét, kiadta lelkét».¹ Tanuk Krisztus barátai és *közelállók*, ú. m. Arimateai József, Nikodémus, az asszonyok, kik a keresztről levett holttestet a zsidó szokásnak megfelelő módon elkészítették a temetésre. Tanuk Krisztus *ellenségei*, kiknek csak egy gondjuk volt: ádázul örködni azon, hogy valamiképp valósággá ne legyen az ő jövendölése: «Három nap mulva föltámadok».² Joggal mondhatta egy Renan is, hogy Krisztus halálának legsúlyosabb bizonyítéka ellenségeinek gyűlölete. Tanuk a *hatósági emberek*, kik a római hatósági előírások értelmében meg voltak bízva a lábszártöréssel, és Pilátusnak hivatalosan beszámoltak a bekövetkezett halálról. Maga *Pilátus csodálkozása* (talán azon lepődött meg a tapasztalt római kormányzó, hogy egy java korabeli egészséges férfiú oly gyorsan halt meg; talán titokban ő is valami rendkívülit várt), csak megerősíti azt a tényt, hogy csodálkozásának tárgya, Krisztus halála valóság volt. Ezeket a tanúságokat megerősítik a *körülmények*: a temetés módja, a száz font erős keleti fűszer, a zsidó szokás szerinti kendőkbe-csavarás, a szűk sír; mindez fiziológiai törvényszerűséggel elvégezte volna a halál művét egy tetszhalotton, ha ugyan jóval előbb alaposan el nem végezte volna a keresztrefeszítés kínja. Különben a katonának lándzsadöfése és a nyomában kifolyó «víz és vér», vagyis az élő vérnek placentára és vérsavóra való szétbomlása fiziológiailag is teljes biztosítékot ad.

Hogy ez a valóban meghalt Krisztus *harmadnap megint élt* a tulajdon testében és megjelent az emberek között, szintén történeti tény, és mint ilyen történeti módon sokféleképpen igazolható:

1. *A húsvéti hír hatása*. – Már Szent Ágoston így érvel:³ Az apostolok rövid idő alatt elfogadtatták a világgal Krisztus föltámadását, és épen ezáltal meglepő gyorsasággal terjesztették el az evangéliumot. Aziránt ugyanis nincs kétség, hogy az első apostoli igehirdetésnek főtárgya és nyomatéka Krisztus föltámadása volt.⁴ *De ha e húsvéti hír mögött nem áll a valóság*, akkor teljes történeti és pszichológiai lehetetlenség ezt az oly súlyos és szokatlan tartalmú hírt elfogadtatni emberekkel, kik tele voltak balítéletekkel, nehézségekkel, és egy az evangélium iránt ellenséges légkörben éltek. «Akkor elég nekünk ez az egy csoda, hogy a világ elhitte csoda nélkül» – fejezi be Ágoston a következtetését. Csakugyan az apostolok a meghalt és új életre támadt Krisztust hirdették, «kinek mi tanúi voltunk». Már az áruló és öngyilkos Judás helyébe apostolt kellett választani, ki «a föltámadás tanuja». A föltámadás-tagadókkal szemben csak ez az egy érvük: Ha Krisztus nem támadt föl, «akkor Isten hamis tanuinak találtatunk».⁵ Elszakíthatatlan lánc fűzi egybe ezt a három mozzanatot: húsvéti hirdetés, húsvéti hit, húsvéti tény. Ha egyet kiveszünk, szétgurul a lánc.

2. *A megjelenések*. – Az evangelisták és Szent Pál tanúsága szerint «a kínszenvedés után ezeknek élve megmutatta magát sok bizonyosságban, megjelenvén nekik negyven napon át és beszélvén az Isten országáról».⁶ Kifejezetten tizenegy megjelenést sorolnak föl:

1. Mária Magdolnának (Mc 16,9–11 Jn 20,11–18). – 2. A sír felé igyekvő asszonyoknak (Mt 28,8–10 Mc 16,12.) – 3. Az emmausi tanítványoknak (Lc 24,13–35). – 4. Péternek (Lc 24,34 1 Cor 15,6). – 5. Az összes apostoloknak Tamást kivéve (Lc 24,36–43). Ezek a

¹ Jn 19,30.

² Mt 27,63.

³ *August. Civ. Dei* XXII 5.

⁴ Igy Péter: Act 2,22 5,30 10,39. 1 Pet 1,3; Pál: 1 Cor 15 Eph Col Thes Heb.

⁵ Act 3,15; 1,22; 1 Cor 15,15.

⁶ Act 1,3.

föltámadás napján történtek. A föltámadás után: – 6. Az összes tanítványoknak nyolcadnap (Jn 20,24–9). – 7. Öt apostolnak és hét tanítványnak a Genezáret tavánál (Jn 21,1–14). – 8. Több mint ötszáz tanítványnak Galileában (1 Cor 15,6). – 9. Az ifjabb Jakabnak (1 Cor 15,7). – 10. A tanítványoknak Jeruzsálemben a mennybemenetelkor (Mt 28,18–20 Mc 16,14–18 Lc 24,44–9 Act 1,4–5). – 11. Pálnak Damaszkus előtt (Act 9 1 Cor 15).

Ha az újszövetségi szentírók egyszer megbízható tanuknak vannak igazolva, akkor ezeknek a megjelenéseknek elbeszélésében is megbízhatók; annyival inkább, mert a húsvéti hirdetésben, mely meghódította a világot, mindig erre támaszkodnak és hivatkoznak: «ettünk és ittunk övele, miután halottaiból föltámadott».¹ Ez a bizonyosság nem gyöngül azáltal, hogy a felsorolásban bizonyos kisebb egyenetlenségek és *eltérések* mutatkoznak. Ezek ugyanis mint általában azok a látszólagos eltérések, melyek ugyanazoknak az eseményeknek párhuzamos előadásában mutatkoznak, csak arról tesznek bizonyosságot, hogy a szent szerzők nem másolták le egymást. Egyébként a látszó eltérések itt is főként az előadás rövidségéből és a kísérő körülményeknek számunkra való részleges ismeretlenségéből erednek. A számbajöhető helyek gondos egybevetése és értelmezése megmutatja, hogy lényegbevágó eltérések nincsenek.² Nevezetesen alaptalan a racionalistáknak az az állítása, hogy Szent Pál *csak galileai megjelenéseket* ír le, tehát olyan húsvéti «hagyományt» képvisel, mely ellentétben van a jeruzsálemi «hagyománnyal». Mert először is a két «hagyomány» nemcsak nincs ellentétben, hanem amint a fönti sorrend mutatja, hiánytalan időrendi sorozatot adnak. Azután nem is igaz, hogy Szent Pál nem ismeri a jeruzsálemi megjelenést; a Kéfás és tizenegy előtt történt megjelenés csak jeruzsálemi lehet.³

Ha számbavesszük a jelenések *irodalmi forrásait*, azt kell mondanunk, hogy alig akad történelmi tény, melyet annyi egymástól különböző forrás akkora egyértelműséggel tanúsít. Az egyetlen kifogás, melybe a racionalizmus menekülhet: Ezek a források nem érdemelnek hitelt, mert olyasmit beszélnek el, ami nem eshetik történelmi tapasztalás alá, t. i. *természetfölötti eseményt*, valóságos csodát. De ez a kifogás nem áll helyt. Amit ezek a források elbeszélnek, azt történetileg meg lehet állapítani és ennél fogva tanúsítani is: hogy t. i. Krisztus valóban meghalt, és hogy néhány nap mulva megint megjelent a tulajdon testében és élt. Ez ugyanis kétségtelenné teszi a föltámadás megtörténtét, a föltámadást mint eredményt (*resurrectio in facto esse*). S egyáltalán nem szükséges, hogy ugyanígy történelmi tanúsítás tárgya legyen a föltámadás lefolyása (*resurrectio in fieri*). Ennek ugyanis nem volt más külső tanuja mint a föltámadás angyala; belső pedig nem is lehetett más mint a föltámasztó Isten.

3. *Az üres sír.* – Történelmi tény, hogy húsvét napján üres volt a sír, melybe három nappal előbb eltemették volt Krisztust. Ezt tanúsítják a) akik az evangelisták szerint saját szemükkel *látták* az üres sírt, elsőként Péter és János. b) A jeruzsálemi *húsvéti hirdetés*. Pszichológiailag ugyanis teljes képtelenség jóhiszeműleg és a meggyőződésnek csak némi lendületével is föltámadottnak hirdetni azt, akiről a hirdetők tudják, hogy néhány száz lépésnyire tőlük jól elzárt sírban fekszik a teteme; és talán még nagyobb lehetetlenség ezt belebeszélni olyanokba, akiknek akármikor volt módjuk személyes megtapasztalással meggyőződni az ellenkezőről. c) *A zsidók*. Azoknak ugyanis akkor még egyetlen gondja volt eltussolni a húsvét nagy tényét. Tehát a föltámadást hirdető apostolokkal szemben első dolguk lett volna a sírjába zárt tetemre való utalással egyszersmindenkorra elhallgattatni őket. Ámde az üres sír tényének nincs más történetileg számbajöhető magyarázata, mint amit az angyal mondott a sírhoz siető asszonyoknak: «Nincs itt, föltámadott».

¹ Act 10,41.

² K. *Adam Jesus Christus* 41935 p. 238 kk.

³ Amint kitűnik, ha egybevetjük 1 Cor 15,5-öt Lc 24,34-el és Jn 20,19-el.

4. *A jövendölés.* – Krisztus föltámadása mind az ószövetségi jövendölésnek mind Krisztus jövendölésének egyik főtárgya. A föltámadás tényét tehát igazolja a jövendölés tanúsága (12. §).

5. *A racionalista elméletek tarthatatlansága.* – A nyers *csalás-elmélet* már első tekintetre annyira otrombának mutatkozik, hogy ma nincs képviselője. Már Szent Ágoston¹ a maga szellemes módján elintézi ennek az elméletnek első képviselőit, a kapkodó főzsidókat, kik megvesztegették az öröket, hogy azt mondják: Míg mi aludtunk, ellopták őt. Azt mondja ugyanis: «Alvó tanukra hivatkozol? Valóban aludtál, mikor ilyent kiagyaltál. Ha aludtak, mit láthattak? És ha semmit se láttak, hogyan lehetnek tanuk?» S csakugyan csak határtalan naivság tudná elhíttetni magával és másokkal, hogy az amúgy is félénk és akkor még jobban megfélemlített gyámoltalan apostolok, a zsidó hűsvét sokadalma között, az árgus szemekkel őrködő főzsidók és a kötelességtudó római örök és katonák szeme láttára meg merték bolygatni a sírt (a keleti ember szemében ez még súlyosabb istentelenség, mint a mi elbírálásunkban), el tudták vinni és máshová rejteni a holttestet, úgyhogy azóta sem akadt rá senki; és hegyébe még el tudták hitetni a világgal, immár kétévezrede, hogy ez a Krisztus halottaiból valóban föltámadt, fölment a mennyekbe és ül az Atyának jobbjára felől.

A *természetes elmélet* egy Strauß szerint is ostoba agyszöktetés. S csakugyan oly sok és világos beszédű tanu ellenére, a történeti lehetőségek és valószínűségek arculcsapása nélkül hogyan lehet azt mondani, hogy Krisztus nem halt meg? Hogy földrengés ébresztette föl tetszhalálából, vagy épenséggel, hogy elnyelte a meghasadt föld (így Schleiermacher)? Hisz a zsidó szokás szerint vászonleplekbe volt csavarva; egy tetszhalálból ébredő hogyan bontakozhatott volna ki ezekből? Vagy ha föld nyelte el, hogyan maradhattak ezek a leplek «összehajtogatva külön egy helyen», amint a szemtanuk elbeszélik? Végül minnek kell minősíteni azt a logikát, mely hitelt ád az evangélistáknak, mikor földrengésről tesznek említést, és ezt megtagadja tőlük, mikor a föltámadást mondják el?

A *víziós elmélet* ma már az egyetlen, mellyel némi látszattal szóba állhat a gondolkodó ember. De csak látszattal! Ez is a fönt (1–4 alatt) megállapított *történeti tények színe* előtt logikailag tévedésnek bizonyul: contra factum non valet argumentum. *Pszichológiailag* is lehetetlen. A föltámadott Krisztus megjelenésének körülményei ugyanis döntő módon ellenmondanak annak, ami a pszichológia szerint jellemzi a hallucinációt, vagyis képzelmeknek a külvilágba való vetítését. T. i. ezek a jelenések α) a legkülönfélébb időkben és helyzetekben történtek: zárt helyen és a szabad ég alatt, éjjel és nappal, egyesek és gyülekezetek előtt, hívők és hitetlenek előtt. β) Kezdődtek egy határozott időpontban, hűsvét reggelén, és megszűntek megint egy határozott időpontban, a mennybemenetel után; ez az időhatárok közé szorítkozás tömeghallucinációknál ki van zárva. γ) A megjelent Krisztus a megjelenés tanuival beszélgetéseket folytatott, rendelkezéseket tett. A tanuk nemcsak látták, hanem érintették, így nevezetesen Tamás apostol, aki így Nagy sz. Gergely találó megjegyzése szerint hitetlenkedésével sokak számára volt hitnek szerzője; sőt ettek vele.

Kivált ez az utóbbi mozzanat kizárja a föltámadásnak azt a magyarázatát is, melyet némelyek a bölcselő Lotze nyomán megkíséreltek: Krisztus valósággal megjelent az első keresztény község körében, de nem föltámadott testében, hanem csak a lelkével, mely a hívők tudatában létrehozta az evangélisták által leírt hatásokat. Ez ugyanis nyílt ellentétben van magának a föltámadott Krisztusnak tanúságával²: «Nézzétek meg kezeimet és lábaimat, hogy én magam vagyok; tapintsatok meg és lássátok, mert a léleknek húsa és csontjai nincsenek, amint látjátok, hogy nekem vannak». Ugyanezért tarthatatlan az az egyébként is teljesen légből kapott és mindenestül téves föltevésekre épült spiritiszta elmélet, hogy Krisztus «fluidumos» teste okozta a jelenéseket (R. A. Hoffmann 1921). De ami ennél súlyosabb:

¹ *August.* in Psalm. 63, 19.

² Lc 24,39.

fölordhatatlan ellentétben van Krisztus jellemével. Aki merő szellem létére úgy jelenik meg és szándékkal olyan benyomást kelt, mintha teste volna, az csaló.

Nem áll meg a víziós elmélet alapföltevése sem. Nem felel meg a valóságnak, hogy Krisztus első hívei *hallucinálásra különösen hajlamos* hiszékeny emberek voltak. Ellenkezőleg; az evangéliumok és Act tanúsága szerint nagyon is józan, normális, sőt prózai lelkületű emberek voltak, akik megtudták különböztetni a valóságot a hallucinálástól, amint azt Szent Péter csodálatos szabadulásának részletes leírásában lehet tanulmányozni (Act 12). Annyira nem voltak hiszékenyek, hogy az asszonyok első húsvéti híradását esztelenkedésnek minősítették, és egyáltalán nem dőltek be az emmauszi tanítványoknak, akik maguk is tanulságos példát mutatnak arra, hogy Jézus Krisztus közvetlen köre nem várta a föltámadást, ami pedig hallucinálások számára az első föltétel. Sőt, ha meg is lett volna a hallucinálásra hajló lelkület, az *nem megdicsőült Krisztust* láttatott volna a tanítványokkal. T. i. nem ilyenek gondolták és várták őt; idevonatkozó jövendöléseit az evangéliumok tanúsága szerint nem értették meg életében, hanem csak a föltámadás tényének világánál. De ezenfelül a legélénkebb hallucinációk is előbb-utóbb kénytelenek engedni a valóságnak. Ha merő képzelgés és nem valóság volt a föltámadt Krisztus megjelenéseinek sorozata, akkor semmiesetre sem állhatott volna meg Krisztus halálának, a sírnak történeti tényével, a zsidó ellenmondással és a pogány tusakodással szemben. Avagy komolyan gondolja valaki, hogy az evangéliumi vallás és történeti diadala (11. § 4 és 13. §) egy hallucináció eredménye?

Nehézségek. 1. A századok folyamán *sokan* állították, többnyire olyanok, kiknek jámborságához és lelkiismeretességéhez nem fér szó, hogy Krisztus megjelent nekik; és ebből mégsem lehet következtetni, hogy ez történeti valóság. – Am *a)* a kétféle jelenés között *nincs párhuzam*. Az evangéliumi jelenések mindenekelőtt két pontos határ között helyezkednek el, és ezalatt a legkülönfélébb idők, helyek, emberek, egyesek és gyülekezetek voltak a tanúi; és ezeknek a jelenéseknek fizikai valóságát kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy a tanúk érintették, étkeztek vele stb. *b)* A későbbi, nem evangéliumi jelenések között is lehettek valóságos, sőt test szerinti megjelenések, hisz Krisztus megdicsőült testében ül az Atyának jobbán; azonkívül a hit tanúsága szerint testi valósága szerint, ha mindjárt titokzatos módon is, jelen van az Eucharishtiában. Ezek a jelenések tehát minden egyes esetben az apologétikai és teológiai szempontok szerint megejtett tüzetes vizsgálat alapján ítélandók meg.

2. A föltámadott Krisztus *csak barátainak és híveinek* jelent meg. Ebből kovácsol tókéát már Celsus.¹ – *Felelet.* *a)* A barátok és hívek is lehetnek teljes értékű tanúk. *b)* Krisztus ellenfelei is tesznek tanúságot olyan mozzanatokról, melyekben burkoltan benne van a föltámadás ténye; ilyen pl. az üres sír, a földrengés, a sírelzáró kő elmozdulása. *c)* Miért nem jelent meg Krisztus az ellenséges indulatú zsidóknak is? Ezt ő maga megmondja a dúsgazdagról és a nyomorult Lázárról szóló súlyos példabeszédében:² «Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, akkor, ha valaki a holtak közül feltámad, annak sem fognak hinni».

3. A tanítványok egyszerűen átvitték Krisztusra a meghaló és föléledő istenekről való akkor nagyon elterjedt *mítoszt*. – *Felelet.* De ki, honnan, mikor hurcolta be az ősegyházba ezt a mítoszt? Bizonyos, hogy abban a kultúrmilióban, melyben az ősegyház gyökeret vert és megnőtt, a hellenista világban, nem volt talaja annak a gondolatnak, hogy meghalt ember újra föléled. Ezt világosan mutatja az aténieknek magatartása a föltámadást hirdető Szent Pállal szemben (Act 17). A babiloni vagy épenséggel az ind mítoszlól hogyan szereztek volna tudomást azok az egyszerű emberek, kik Palesztina határát nem lépték át? Ne felejtsük, hogy a húsvéti hír és húsvéti tény irodalmi tanúsága már Szent Pálnak a 51-3 között írt levelében (1 Cor 15) megvan, vagyis legkésőbb húsz évvel Krisztus halála után; tehát később nem

¹ *Orig.* Cels. II 63.

² Lc 16,31.

keletkezhetett a «mítosz». Dehát mikor keletkezett volna, mikor épen ennek az írott forrásnak tanúsága szerint már akkor közkinccse volt a keresztény hitnek és reménynek, tehát jóval előbb kellett útrakelnie a húsvét hitének?

4. Az Egyház csodája.

Ez a csoda főként *három mozzanatban* tárul elénk: az evangélium csodás elterjedésében, fönmaradásában és csoda-karizmájában.

1. *Az evangélium csodás elterjedése.* – Ismeretes Tertullianus mondása: «Tegnapiak vagyunk, és mindenteket betöltünk... Egyedül templomaitokat hagytuk meg nektek».¹ És ha ez a kijelentés a kisebbségi önérzet fűtötte retorikai túlzásnak látszik, itt van egy minden gyanun fölülálló tanúság a legtekintélyesebb modern «kritikustól»:² Amit Arnobius, Eusebius, Agoston csodálkozással állapítottak meg, t. i. az evangéliumnak nemzedékről-nemzedékre növekvő gyors terjedését, megerősíti a történelem. Hetven évvel a szír antiochiai egyház megalapítása után Plinius panaszkodik, hogy Bithyniában, az Imperiumnak ebben a legtávolabbi zugában a római vallást már-már elnyomja a kereszténység. Ismét hetven év múlva az ú. n. húsvéti vita (Viktor pápa korában; † 198) tanu rá, hogy a keresztény közösség Edesszától Lugdunum-ig (Lyon) ér. Megint hetven év múlva Décius császár († 251) azon kesereg, hogy hatalmát veszélyezteti a római püspök; és újabb hetven év múlva (Nagy Konstantin alatt) a keresztény jel felszökik a római hadilobogóra.

Az evangéliumnak ez a diadalútja csak akkor tárul elénk teljes jelentőségében, ha számbavesszük, mi volt a *földadat*, mik voltak az *eszközei* és *akadályai*.

a) A *földadat* volt egy vallásnak terjesztése, melynek tanítása a látszatokkal és képzeletekkel merőben szembehelyezkedő szellemisége és titkai által a magabízó emberi elmének kihívása; életeszmenye és előírásai következetes világfelettségükkel, meg nem alkuvó határozottságukkal és az egész embert igénylő totalitás-álláspontjukkal mindenestül ellenére járnak a jelenvilágiságra, kényelemre hajló, jóraest emberi természetnek. b) Ennek az evangéliumnak *terjesztői* tanulatlan, félénk emberek voltak, kik mesterüket életében nem értették, halálában megtagadták, halála után gyáván kerülgették megvallását «a zsidóktól való félelmük miatt». Azonkívül zsidók voltak, a rómaiak szemében «a szolganépség legalja, útálatos egy fajzat».³ S akire hivatkoztak mint az evangélium szerzőjére és igehirdetésük oszlopára, maga is ebből a népből való volt; s hozzá azt kellett felőle hirdetniök, hogy keresztfán halt meg, még pedig a római hatóság ítéletéből (ez egymaga olyanféle hatást váltott ki, mintha ma azt mondanók valakire: bírói ítélet alapján akasztófára került); maga a keresztrefeszített Krisztus «a zsidóknak botrány, a pogányoknak pedig oktalanság»⁴ volt. Mindez hogyan hatott a gondolkozó pogányokra, rendkívül tanulságosan mutatja Celsus írása, melynek Origenes *Contra Celsum* c. művében megőrizte a velejét. c) S ennek a már tartalmánál és apostolainál fogva is rendkívül kevés eséllyel induló igehirdetésnek nagy *akadályok* állták útját. Első volt az általános erkölcsi romlottság, mely minden rostjával tiltakozott és tusakodott az evangélium szigorú erkölcsé ellen. Azután a nagy vallási inség és éhség dacára vagy talán épen ennek következtében elharapózott egy nagy közömbösség: Annyiféle vallás és filozófia kínálta magát úgyszólván nap-nap mellett, főként Keletről, hogy pszichológiailag majdnem lehetetlen volt az evangéliumot is ama zugvallások egyikének nem

¹ Tertul. Apol. 37; cf. Justin. Tryph. 117.

² A. Harnack Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten⁴ 1925; ebben a kiváló műben Harnack példát és sok tekintetben anyagot vesz egy régibb nagyszabású, de sajna csonka katolikus munkából: Th. M. Mamachi Originum et antiquitatum christianarum II. 4. 1749–55.

³ Tacit. Hist. V 8.

⁴ 1 Cor 1,23.

tekinteni; részben innen ered, hogy a kortársak, a vezető szellemek is oly csekélybe vették: nem is tartották érdemesnek komolyan szóbaállni vele vagy megemlékezni róla. Viszont a pogány vallások, jóllehet akkor már régen elvesztették hitelüket és toborzó erejüket, mégis a hosszú évszázadok alatt át- meg átjárták az emberek gondolkodását, szokásait, magánéletüket és nyilvános intézményeiket úgy, hogy itt az evangélium, mely nem alkudhatott meg ezzel a szellemmel, miként az imént említett egyebünnen kínálkozó vallások, szemben találta magával az uralkodót, a hatóságokat, a papságot, melynek létét veszélyeztette, a kereskedelmet, a tömegeket. Ez az általános ellenkezés továbbá kegyetlen irtóhadjáratot és rágalomáradatot indított el, rendszeres és huzamos irodalmi támadásokat kezdett: megannyi súlyos új akadály, melyek az evangéliumnak nemcsak elterjedését fenyegették, hanem a létét is.

Ha már most szembesítjük ezt a két ténytet: a nehézségeket és a gyors terjedést, elutasíthatatlan a *következtetés*, melyet levont már Szent Ágoston¹: Az evangélium gyors terjedése csak úgy történhetett, hogy a gondviselő Isten, a szívek irányítója, maga belenyúlt itt a történelem irányításába. Az egész pedig meglepő módon igazolja az Üdvözítő jövendölését²: «Ha fölemeltetem a földről, mindeneket magamhoz vonzok».

Nehézségek. 1. *Sok természetes történelmi ok* lépett itt szövetségre és teremtett olyan helyzetet, melyek történetileg érthetővé teszik az evangéliumnak az Imperiumban való gyors térfoglalását: Az *Imperium* épen Krisztus korában Augustus hatalmas uralkodói zsenijének keze alatt kulturális egységgé lett; az egységes kormányzat, a törvény és törvénykezés egységessége, a szellem, nyelv, szokások egysége, a közlekedés biztonsága és gyorsasága (a kitűnő híres császári utak!) és élénksége (katonai, kereskedelmi forgalom): mind oly mozzanatok, melyek rendkívül megkönnyítették az evangélium-hirdetőknek is, hogy eljussanak ők és tanításaik a Birodalom minden részébe. Továbbá: a zsidóság akkor már szétszóródott az egész Birodalomban (*diaspora*); alig volt jelentősebb város, hol nem volt zsinagógájuk, és így az apostolokat mindenütt várta az evangélium-hirdetés legtermészetesebb kiinduló és fogódzópontja. Bizonyos továbbá, hogy az Imperium egész területét *nagy vallási éhség és fogékonyság* szántotta föl; a régi vallások mindenütt elvesztették a hitelüket és erejüket; a fokozódó elszegényedés, a növekvő társadalmi és történelmi sorsbizonytalanság a népvándorlás fenyegető veszedelme alatt, ez mind fölszította a rohamosan alkonyodó Imperiumban a másvilági vágyat és megnyitotta a szíveket egy abszolút jellegű transzcendens tanításnak. Így különösen Gibbon (*Decline and Fall of the Roman Empire* cp 15). Ehhez a modern kritika hozzáteszi: Az evangélium zsidó, keleti és hellenista *szinkretizmusával* visszhangot tudott kelteni mindenütt, ahol ezekből az elemekből valami élt a lelkekben. S csakugyan, (ez ennek a gondolatmenetnek mintegy ellenpróbája), ahol a fölsorolt mozzanatok hiányoztak, Perzsiában, Kínában, Indiában, általában Keleten, az evangélium nem tudott meggyökerezni mindmáig, nemhogy megterebélyesedni.

Méltatás. Tagadhatatlan, hogy az Imperiumban a fönt vázolt kultúrtörténelmi viszonyok kedveztek az evangélium-hirdetésnek. De *a)* ez a helyzet nem szüntette meg a fönt jellemzett *nehézségeket*, sőt egészen újakat is fakasztott. Pl. a kormányzati egység és a közlekedés könnyűsége nemcsak az igehirdetésnek kedvezett, hanem a rágalmak és üldözések gyors és biztos terjedésének is. A kultúrközpontokban található zsinagógák nemcsak az igehirdetésnek szolgáltak kiindulóponthoz, hanem az evangélium ellen szervezkedő zsidó fanatizmus keresztény-gyűlöletének is melegágya voltak és történetileg kimutathatóan a keresztényüldözéseknek kútfeje lettek.³ A vallási inség és fogékonyság nemcsak az evangéliumnak kedvezett, hanem azoknak a keleti kultuszoknak is, melyek hihetetlen

¹ *August. Civ. Dei* XXII 5.

² *Jn* 12,32.

³ *Tertul. Scorp.* 10.

arányokban elárasztották az Imperiumot és szülői voltak annak a vallási szinkretizmusnak, melyet épen a kereszténység nem fogadhatott el, kizárólagossági és abszolútsági igénye miatt (13. §). *b)* És épen ez itt a meglepő: ezek a keleti kultuszok és szinkretista vallások, jóllehet a történeti konstelláció nekik épúgy kedvezett mint az evangéliumnak, menthetetlenül elmerültek; az evangélium pedig gyökeret vert és ellenállhatatlan lendülettel meghódította az Imperiumot; világos jelül, hogy egyrészt más volt a történeti életrevalósága, «vitalitása» mint azoknak, másrészt a kedvező *kultúrtörténeti helyzet is egy mozzanata volt annak a gondviselő világkormányzásnak*, mely épen az evangélium számára készítette el a helyzetet úgy, hogy az idők teljessége legyen (lásd 67. § 4). *c)* Hogy a kereszt árnyéka mindezekig inkább Nyugatra vetődik mint Keletre, mindenestre titok, a Krisztus nagy Miértjének egy mozzanata; de nem gyöngíti annak a ténynek erejét, hogy az evangélium minden történeti várakozás és számítás ellenére oly meglepő gyorsasággal terjedt el az Imperiumban és annak szélein.

2. *Más vallások* is csodálatos gyorsasággal hódítottak, így a buddhizmus, mitraizmus, mohamedanizmus, luterizmus; anélkül, hogy ebből tanításuk igazságára vagy isteni eredetére lehetne következtetni. – *Felelet.* Ezeknek a vallásoknak terjedése *nem állítható párhuzamba* az evangélium terjedésével. Pontosán meg lehet ugyanis jelölni azokat a történeti okokat, melyek ama vallások gyors terjedésének hiánytalan magyarázatát adják, és nem hagynak helyet csoda számára. Így a *buddhizmus* kezdetben nem nagyon hódított; csak a nem-papi magasabb társadalmi osztályú hinduk között akadtak követői. A K. e. 3. században nagyobb lendületet vett ugyan, de kimutathatóan Ashoka királynak politikai eszközökkel is erősen dolgozó személyes hatása alatt. A későbbi lazább buddhizmus, a mahāyāna mindenestre óriási elterjedést vett a kínaiak, japánok és mongolok közt; de egyrészt szinkretizmus lett belőle, mely fölszívta és továbbította a régi kínai, japán és mongol vallás népi elemeit, és ennek következtében annyira nem egységes valami, hogy bajos a buddhizmus elterjedéséről beszélni. Azután: épen szinkretista jellegénél fogva, melyet az erkölcsi térre is átvitt, senkinek meggyőződését és lelkiismeretét nem zavarja; bő köpenyeg alatt elfér minden ázsiai babona és keleti tohonyaság. *Mitra* misztériumát római katonák terjesztették, fölkapaszkodott katonacsászárok oltalma és védnöksége alatt. Mihelyt megszűnt ez a hivatalos támogatás, hirtelen összezsugorodott, sőt végleg összeomlott. A *mohamedanizmus* tekintetében közismert történeti tény, hogy tagadhatatlan gyors terjedését tisztán a fegyvereknek köszönheti; nagy szerepe volt annak a mozzanatnak is, hogy bámulatos ügyességgel hozzá volt szabva az arab és rokon törzsek érzékies, harcias, fanatikus lelkületéhez. A *luterizmus* gyors elterjedését nagyon is emberizű okoknak köszönheti, amint II. Frigyes, maga is luterista, nagy szellemességgel megállapította: «En Allemagne ce fut l'ouvrage de l'intêret, en Angleterre celui de l'amour, et en France celui de la nouveauté». Továbbá a luterizmusnak és némely más szektának gyors elterjedésében nem csekély része volt annak is, amit már Tertullianus megállapított¹: «Nem pogányok megtérítése, hanem a mieink eltérítése, ez az ő módszerük». Hasonlíthatatlanul könnyebb is tömegeket a valláserkölcsei életnek egy magasabb álláspontjáról alacsonyabb színvonalra lerántani, mint ellenkezőleg: fölemelni abból az alacsonyságból, hová minden emberi gyarlóság és szenvedély súlypontja húzza (lásd még 13. § 1 és 84. §).

2. *Az evangélium fönmaradása.* – A kereszténység nemcsak első elterjedésében ütközött olyan nehézségekbe, hogy annak a természet rendje szerint meg kellett volna akadni; hanem a századok folyamán folyton *annyi új és súlyos támadásnak* és nehézségnek volt kitéve, hogy a történelem törvényei szerint régen el kellett volna pusztulnia. Tanításával szemben az értelmi gög, a gyalogjáró empirizmus épúgy mint a felhőkbe kapaszkodó szubjektivistá elméletieskedés, erkölcsével szemben az érzékiség, romlottság, tunyaság, szervezetével

¹ *Tertul. Praescript. 42.*

nevezetesen az egyházkormányzattal szemben a totalitásra törekvő államhatalom úgyszólván örökös harcot hirdet és táplál. S erre a háborúra minden elgondolható fegyvernemet mozgósít: a szellem fegyvereit, a tudományt és irodalmat Lukianos-tól és Celsus-tól kezdve Voltaire-on keresztül a beszbozsnik és Rosenberg propagandájáig; a rágalom és izgatás fegyvereit a római csőcseléktől kezdve a marxizmusig; a nyers erőt és üldözést, mely az első jeruzsálemi üldözéstől kezdve napjainkig nem szünetel (Szovjetország, Mexikó, Spanyolország). Mindehhez járul a házi ellenség, mely talán még veszedelmesebb: a szakadások, eretnokségek, botrányok, versengések, a méltatlan előjárók és hívek, és mind akik megtagadják életükkel azt a Krisztust, kit ajkuk vall.

A kereszténység ezeket a veszedelmeket nemcsak legyőzte és legyőzi, hanem közben *folyton gyarapodott és gyarapszik*, amint azt már Hilarius († 379) megállapította¹: «Ez jellemzi az Egyházat: akkor gyógyul, ha megsebzik; akkor talál megértésre, mikor rágalmazzák; akkor veti meg lábát, mikor elhagyják». Története állandó harcok közepett diadalmenetek sorozata. Legyőzte a zsidóságot és az Imperiumot, legyőzte a sokkalta veszedelmesebb mert szellemi ellenséget, a gnoszticizmust és arianizmust; állta a népvándorlás ostromlásait, s a támadó barbárokat legodaadóbb híveivé tette; kiheverte a keleti és a nyugati szakadást, és nem ingott meg a reneszánsz-szellem és a vallásújítás csapásai alatt; kibírta a fölvilágosodás és a forradalmak századát; föléje kerekedett a 19. századi liberalizmusnak és közömbösségnek, és kibírta a természettudomány káprázatos fölvonulását. Így a történelem minden kétséget kizáró módon eldöntötte azt az alternatívát, mely elé állította a bölcs Gamaliel rabbi az evangélium ellen fenekedő hitsorsosait²: «Ha ez a terv vagy mű emberektől van, fölbomlik; ha azonban az Istentől van, nem ronthatjátok le».

Nehézség. Más vallások is fönmaradtak az idők viszontagságai közepett, mint pl. a buddhizmus, a zsidóság, mohamedanizmus, luterizmus, a görög skizma. – *Felelet. a)* Az Egyház képviselte evangéliumi vallás fönmaradása annak rendje és módja szerinti (formális); vagyis itt ugyanaz a dolog marad fön az idők változásai közepett, mind eredeti mivoltában mind pedig állandó életerejében: stat crux dum volvitur orbis. Ellenben az említett analógiák jórészt nagyon is kézzelfogható *metamorfózisokon mentek keresztül*, annyira, hogy az eredeti állapottal legtöbbször úgyszólván csak a név azonossága köti össze, mint a buddhizmust, zsidóságot (a mai talmud-zsidóságnak alig van valami köze az ószövetségi valláshoz), luterizmus. Részint pedig hullaszerű mozdulatlanságba és tehetetlenségbe rögzödtek, ami a hivatalos kereteket illeti; s ez alatt a megkövesedett kéreg alatt, magában a népben a ki nem irtható vallási igények egészen új irányokat és alakulatokat hoztak létre, melyekhez kevés közül van azoknak a megmerevedett hivatalos kereteknek. Ilyen képet mutat a görög skizma és részben a mohamedanizmus. *b)* Ezek a vallási közösségek sohasem voltak olyan huzamos és változatos üldözéseknek kitéve, mint az evangélium a katolikum képviseletében. Általában a hivatalos hatalom támogatásának örvendtek, kivéve az egy zsidóságot, mely azonban nem is annyira mint vallás maradt fön, hanem mint faj. Ez a fönmaradás azonban így is történeti csoda, mely a jövendölés tanuságába illeszkedik bele mint szerves mozzanat (14. § 1). A görög skizma és a török mohamedanizmus pedig épen napjainkban a példátlan politikai konstelláció (bolsevista orosz állam, újtörök reform) következtében egészen új próba elé van állítva.

Megjegyzés. Az evangélium a történet tanusága szerint nem mint absztraktum maradt fön, nem mint valami eszme-szívárvány, mely ott lebeg a történeti valóságok fölött, hanem mint az a vallás, melyet vall és gyakorol az Egyház. Következésképp az evangéliumnak ez a csodálatos fönmaradása nemcsak az evangéliumi igazságnak, hanem egyúttal az Egyház igazságának is kézzelfogható nagy bizonyítéka (88. §). Róla teszi *Macaulay*, a híres

¹ *Hilar.* Trinit. VII 4.

² Act 5,39.

protestáns angol történetíró a pápaságról írott tanulmányának elején ezt a megállapítást: «Nincs más intézmény Európában, mely visszavinne abba a korba, mikor a Panteónból még égnek szállt az áldozatok füstje, és zsiráfok meg tigrisek szökkeltek a flaviusi amfiteátrumban. A legbüszkébb uralkodóházak is csak tegnapiak a római pápák sorozatához hasonlítva. A velencei köztársaság közelíti meg régiségre nézve. De a velencei köztársaság modern volt a pápasághoz képest, és a velencei köztársaságnak vége; a pápaság pedig áll. All s élettől és erőttől duzzad; míg a vele egykorú birodalmak már rég elporladtak. A katolikus Egyház még most is a világ széléig küldi hittérítőit, s ezek nem kevésbé buzgók, mint voltak azok, kik Ágostonnal Kentben szálltak partra; s ellenséges uralkodók ellen még most is azzal a hatalommal lép föl, mint annak idején Attila ellen. Híveinek száma nagyobb, mint volt valaha, és az új világban tett hódításai bőven kárpótolták az óban szenvedett veszteségeikért... Nem is látunk jelenséget, mely azt mutatná, hogy hosszú uralmának vége közeledik. Ő látta kezdetét minden kormánynak és minden egyházi intézménynek, ami jelenleg van; s alighanem arra van hivatva, hogy a végét is lássa valamennyinek. Nagy és tisztelt volt, mielőtt a szász Britannia földére lépett, mielőtt a frank átkelt a Rajnán, mikor Antiochiában még görög ékesszólás járta és Mekkában bálványokat imádtak. És alighanem áll még akkor is, mikor az újjeländi utazó nagy pusztaság közepett foglal helyet a London-bridge-nek egy tört ívén, hogy a Szent Pál-templom romjait vázlatozza. Ha végiggondolok a rettenetes viharokon, melyeket a római Egyház kiállott, *bajosan tudom elgondolni, mi módon mehetne tönkre*».

3. *Az evangéliumi csodatevő karizma.* – A thaumaturgiai karizma az Egyházban sohasem szünetelt egészen, noha később nem árad már olyan bőven, mint az első időkben, az alapításkor. Ez nem lephet meg. Helyesen mondja Nagy sz. Gergely¹: «A hitet meg kellett öntözni csodákkal; csak úgy nőhetett. Mikor csemetét ültetünk, addig öntözzük, míg jól meggyökerezett; azután abban hagyjuk». Minthogy azonban a hitnek folyton új talajba kell gyökerezni, folyton új nemzedékekbe kell ültetődni, ezért *a csodatevés karizmája az Egyházban sohasem maradhat el egészen.* Alig van szent, akinek nevéhez ne fűződnenek csodák, melyeket teljes történelmi hitelességgel meg lehet állapítani. Az egyháztörténet arra is tanít, hogy különösen akkor történtek nagyszámú és föltűnőbb csodák, mikor az evangélium igazságáról felötlő bizonyosságot kellett tenni, akár eretnekségekkel, akár pogányokkal szemben; így a vértanuk korában, az arianizmussal majd a donatizmussal szemben, a barbár térítések idejében, a 16. századi ázsiai térítések kezdetén (Xavéri sz. Ferenc). Napjainkban is történnek valódi csodák, melyeket a kritika minden előírása szerint meg lehet vizsgálni, így különösen Lourdes-ben.²

Ami csodás dolgot az egyháztörténeti források említenek, nem mind igazi csoda, amint erre maga az Egyház figyelmeztet (XIV. Benedek), és amint a szenttéavatási pörökben tanúsított körültekintő óvatosság is mutatja. Viszont ami csodás dolgokról hallunk az Egyházon kívül, nem okvetlenül mind ámitás vagy varázslás. Ezek, ha történeti és bölcséleti valóságuk vitán felül áll is, természetesen nem okvetlenül a velük kapcsolatos tanítás igazságáról tesznek bizonyosságot, hanem mindenesetre bizonyosságot tesznek arról az egyetemes isteni gondviselésről és szeretetről, mely felkölti napját a jókra és gonoszokra. Ellenben az Egyházban a csodatevés karizmája nem más mint beszédes kommentárja és folytatása az evangelista tanúságtételének³: «Azok pedig elmenvén prédikáltak mindenütt, velük együtt munkálkodván az Úr és a beszédet megerősítvén a kísérő csodajelekkel».

¹ Gregor. M. in Ev. 29, 4.

² G. Bertrin Histoire critique des événements de Lourdes⁴⁰1914; A. Vallet Des guérisons de Lourdes 1926–30.

³ Mc 16,20.

12. §. A jövendölés tanúsága.

Van Noort s. 2. cp 2. a. 2; *Garrigou-Lagrange* I. 2. s. 3. cp 6–7; *Hettinger* § 32–37. – *L. Reinke* Die messianischen Weissagungen 5 Bde 1859–62; *V. Caillard* Jésus-Christ et les prophéties messianiques 1905; *A. Schulte* Die messianischen Weissagungen des A. T. 1908; *P. Heinisch* Die Weissagungen des A. T. von dem kommenden Erlöser ²1925.

I. Krisztus jövendölése.

Jézus Krisztus sok jövendölést adott önmagáról, a zsidókról és az ő Egyházáról.

1. *Önmagáról.* a) Jézus Krisztus rendelkezett a *szívek ismeretének* karizmájával (cardiognosis). Teljes bizonyossággal olvasott az emberek lelkében: tisztában volt azzal, mit terveztek és fondorkodtak ellene a főpapok és vének, az írástudók és farizeusok.¹ Ismerte apostolainak legtitkosabb gondolatait.² Tudta «elejétől fogva, kik azok, kik nem hisznek, és ki fogja őt elárulni».³ Tudta a *legtávolabbi eseményeket* és dolgokat. Natánaelnek megmondotta, hol volt előbb; a samáriai asszonynak föltárta tulajdon multját; megmondotta a távoli Lázár halálát, a húsvéti előkészítés bizonyos mozzanatait.⁴ A tanítványokban ennek következtében megérlelődött a meggyőződés: «Mindent tudsz, és nincs szükséged, hogy valaki kérdezzen téged; ezért elhisszük, hogy az Istentől jöttél ki».⁵ b) Legalább három ízben megjövendölte a *kínszenvedését*: Péter vallomása után, a holdkórosnak gyógyítása után, és teljes részletességgel a szőlőművesek példabeszéde után⁶: «Ime, fölme gyünk Jeruzsálembe, és az Emberfiát a papifejedelmek és írástudók kezeibe fogják adni és halálra ítélik; és átadják őt a pogányoknak, hogy kicsúfolják, megostorozzák és fölfeszítsék; és harmadnapon föltámad». Nyomatékosan megjövendölte *föltámadását*: Színeváltozása tanuinak meghagyta, hogy ne szóljanak arról, amit a Tábor hegyén láttak, «míg csak az Emberfia halottaiból föl nem támad».⁷ Mikor megjövendölte, hogy tanítványai majd megtagadják őt, hozzátette⁸: «Majd ha föltámadtam, előttemek megyek Galileába». A főzsidók nagypénteken Pilátustól örséget követeltek, azzal a megokolással⁹: «Uram, emlékszünk, hogy ez a csaló még életében azt mondta: Három nap mulva föltámadok». Már nyilvános működése elején, mikor az árusokat és pénzváltókat kiverte a templomból, és a zsidók jelt kértek tőle, hogy igazolja ennek a kétségtelenül messiási öntudatra valló tettének a jogcímét, azt felelte¹⁰: «Bontsátok el ezt a templomot és én harmadnapra föllállítom ezt... Ő pedig ezt a maga testének templomáról mondotta». Ugyancsak megjövendölte *mennybemenetelét* is.¹¹ c) Az apostoloknak előre megmondotta, hogy őt majd megtagadják és elhagyják, hogy Judás elárulja¹²; föltámadása után veszik a Szentlelket, megkapják a nyelvek adományát, őérette üldözést és vértanuságot szenvednek.¹³ Nevezetesen Péternek előre megmondotta apostolságát, hármass megtagadását, egyházi főségét és halálának módját.¹⁴

¹ Mt 9,3 12,24 22,18 26,7 Mc 2,8 Lc 5,21 6,8 7,30 9,46 stb.

² Mc 9,33.

³ Jn 6,65 7,20 13,11 stb.

⁴ Jn 1,48; 4,18; 11,14; Mt 21,2.

⁵ Jn 16,30.

⁶ Mt 16,21; 17,21; 20,18.

⁷ Mt 17,9.

⁸ Mc 14,28.

⁹ Mt 27,63.

¹⁰ Jn 2,19; cf. Mt 12,38.

¹¹ Jn 14,29.

¹² Mt 26,31.

¹³ Mt 10,17; Jn 15,18.

¹⁴ Lc 5,10; Mt 16,17; Jn 21,18.

2. *A zsidókról.* a) *Jeruzsálem és a templom pusztulását*, még pedig halála előtt kifejezetten,¹ miután előbb már ismételten jelezte;² és pedig nagy részletességgel: a zsidók majd föllázadnak a római hatalom ellen; ezek kegyetlen háborút indítanak ellenük, körülférják sánccal Jeruzsálemet; a megszállás alatt benn a városban példátlan gyötrelmek és ínség dúlnak, a város maga elpusztul, úgy hogy kő kövön nem marad; a pogányok megcsúfolják és eltiporják. Jelezte ennek a nagy eseménynek idejét: El nem múlik ez a nemzedék, mígnem mindezek meglesznek. b) Megjövendölte, hogy *a zsidók* makacsul ellenállnak majd az ő evangéliumának, üldözik, elnyomják és megölik a küldötteit; ezért Isten országa elvétetik tőlük, és ők szétszóródnak a népek közé.³

3. *Az Egyházzól.* Az evangélium majd végighangzik az egész világon és a zsidóktól átmegy a pogányokra;⁴ igénytelen kezdetből hatalmas szervezetté fejlődik, és elnyomások meg üldözések ellenére is folyton gyarapszik, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta⁵; hogy egységes lesz és szent.⁶ Ezenkívül ott vannak eschatológiai jövődölései a halottak föltámadásáról (121. §), az ő második eljövételéről, a végítéletéről és a világ végéről (122. §).

Krisztus jövődöléseinek *történeti valósága* következik az evangéliumok történeti megbízhatóságából. Ez teljes kezességet nyújt arról is, hogy teljesedésük előtt hangzottak el. Nevezetesen a *Jeruzsálem és a templom pusztulásáról szóló jövődölés* (a hívők szemében is a legkiáltóbb jel, és a racionalista kritika szemében is a legnagyobb botránykő) épen a kritika világánál olyannak mutatkozik, hogy nem is történhetett az események után (nem lehet «vaticinium post eventum»): a) Akárhány részletét pszichológiailag lehetetlen volt megírni a pusztulás után (lásd 95. lap). b) Tudott dolog, hogy Krisztus ott szól részletesen Jeruzsálem pusztulásáról, hol a világ végéről is beszél (Mt 24), és az evangelista a kettőt prófétai együvé-nézésben (synopsis prophetica) egyberója. Az írásértelmezőknek még ma is nem csekély fejtörést okoz ennek a két egybeszótt jövődölésnek szabatos szétválasztása: mi vonatkozik belőle Jeruzsálem pusztulására, és mi a világvégre. Pszichológiai törvények szerint egészen bizonyos, hogy ha ez a jövődölés az esemény után készült volna, az író épen az eseményeknek elkerülhetetlen hatása alatt külön szólt volna a pusztulásról. c) Eusebius beszéli,⁷ hogy a jeruzsálemi keresztények a római megszállás küszöbén megemlékeztek az Üdvözítő jövődöléséről, és a fenyegetett Városból átköltöztek a Jordánon túli Pellába.

Hogy Krisztus jövődölései *teljesedésbe mentek*, azt tanúsítják az evangéliumok, Act és megbízható világi források. Nevezetesen, hogy miképen teljesültek a Jeruzsálem és a templom pusztulására vonatkozó jövődölések, azt teljes pontossággal és megdöbbentő részletességgel leírja *Josephus Flavius* (Bellum iudaicum VI–VIII), és megerősítik a római történetírók. Figyelemreméltó, amit a pogány Ammianus Marcellinus⁸ ír a Hitehagyó Julián kísérletéről: Ez egyenest Krisztus jövődölésének meghazudtolására föl akarta építtetni a jeruzsálemi templomot, azonban a földből előtörő lángok lehetetlenné tették már a földmunkákat is. – Az *eschatológiai jövődölések* természetesen még nem teljesedtek. De ezekről találóan jegyzi meg Szent Ágoston⁹: «Amelyek már teljesedtek, kezességet nyújtanak arra, hogy ezek is majd teljesedésbe mennek».

Bölcséleti valóságuk kitűnik abból, hogy Krisztus sok olyan dolgot mondott meg előre, melyek csak hosszú idő múlva következtek be, amelyek megvalósulásához szabadakarátú

¹ Mt 24 par.

² Jn 4,20; Mt 22,32.

³ Mt 21,2; 23,34–9; Mc 12,9.

⁴ Mt 10,17; 16,18; Lc 13,29; Jn 16,2 stb.

⁵ Mt 16,19; 28,20.

⁶ Jn 10,16; 17,23.

⁷ Euseb. Hist. E. II 3 III 5.

⁸ Ammian. Rerum gest. XXIII 1.

⁹ August. Catech. rud. 24, 45.

okoknak, sokszor az ismeretlenség és a jövő homályában rejtőző embereknek és történeti konstellációknak közreműködése volt szükséges. Ilyenek kétségtelenül Judás árulása, Péter Krisztus-tagadása, saját föltámadása, *Jeruzsálem és a templom pusztulása*. Ami épen az utóbbit illeti, joggal utalnak itt már az atyák is arra, hogy a rómaiaknak teljesen szokása ellenére járt, hogy a meghódított népek szentélyeit elpusztítsák. Titus kifejezetten parancsot is adott, hogy a világhírű templomot meg kell kimélni; és mégis minden óvatosság ellenére egy katona belevetette a végzetes csóvát. Ilyen továbbá a *zsidók állandó szétszóródottsága*, megátalkodott hitetlenkedése, az Egyháznak üldözés közepett megizmosodó állandósága, elterjedése és diadala. Még ami lehetett is arányozás tárgya, mint pl. az apostolok várható szenvedései és vértanusága, két mozzanattal igazolja jövendölés voltát: Az egyik részletességük és konkrétságuk (sokszor egyénhez vannak intézve és szabva, mint pl. Péter halálának módja). A másik a racionalistáknak az az állítása, hogy ezek esemény utáni jövendölések. Ezzel ugyanis ők maguk megvallják, hogy merő emberi hozzávetéssel (ők ugyanis csak ilyeneknek hajlandók elfogadni) ezeket nem lehetett előre megmondani; hanem olyan részletesekek és találók, hogy szerintük csak az események pontos ismerete alapján voltak megírhatók. Ha tehát történetileg bizonyos, hogy előre voltak megmondva, (s az evangéliumok megbízhatósága erről kezeskedik), akkor bizonyos az is, hogy igazi jövendölések.

Teológiai valóságuk. Krisztus olykor általánosságban hivatkozik a rendkívüli dolgokra, a jelekre, melyeket isteni küldetésének igazolására végbe visz;¹ ebbe tehát burkoltan és utalásszerűen belefoglalja a jövendöléseket is. Sőt kifejezetten is azt mondja²: «Már most megmondom nektek, mielőtt megtörténik (Judás árulása), hogy mikor megleszen, higgyétek, hogy én vagyok». Ugyancsak kifejezetten utal a Jeruzsálem pusztulásáról szóló jövendölésére az álprófétákkal szemben.³

Nehézség. Jézus Krisztus nem egy ponton súlyos *tévedésben volt a jövőre nézve*. Nevezetesen a világ végét és az ő második eljövetelet, a *parúziát*, azután Isten országának véglegesülését (az eszchatológiai Isten-országot) közvetlenül küszöbönállónak gondolta és hirdette. Amikor az apostolok kérdezték: «Mondd meg nekünk, mikor lesznek ezek? és mi lesz a jele eljövetelednek és a világ végének?» ő a nagy eszchatológiai beszéddel felel, melyben először kétségtelenül Jeruzsálem pusztulásáról szól; azután pedig folytatja: «Mindjárt pedig ama napok szorongása után a nap elsötétedik, a Hold nem adja világosságát, a csillagok lehullanak az égről... és meglátják az Emberfiát, amint jön az ég felhőiben nagy hatalommal és fenséggel... Bizony mondom nektek, el nem múlik e nemzedék, mígnem mindezek meglesznek».⁴ Másutt is⁵ jelzi, hogy az ő kortársai még tanui lesznek az ő parúziájának. Megerősíti ezt az állítást az a tény, hogy az apostolok, sőt általában az őskeresztények meg voltak győződve, hogy Krisztus második eljövetele és ami vele jár, az ítélet és Isten eszchatológiai országa, közvetlenül küszöbön áll.⁶ Ámde ez nem következett be; tehát Krisztus tévedett, mikor ezt megjövendölte. Így a racionalista protestánsok közül az ú. n. *eszchatologisták* A. Schweitzer-rel és a modernisták Loisy-val az élükön. S ebből persze igen súlyos következtetéseket vonnak le: Ha Krisztus ebben az alapvető dologban ilyen gyökeresen tévedett, nem lehet Isten közvetlen küldötte, természetesen még kevésbé megtestesült Isten; nem alapíthatott Egyházat, történeti hivatással és történeti tartamra; sőt nem is hirdethetett történelmi jövőre szóló, minden történeti kort és nemzedéket kötelező

¹ Pl. Jn 5,36.

² Jn 13,19.

³ Mt 24,24.

⁴ Mt 24,3 29–34.

⁵ Mt 16,27 par.; 26,64 10,23.

⁶ 1 2 Thes; 2 Pet 3.

erkölcsöt, hanem csak a világ közeli végéig érvényes átmeneti előírásokat adhatott («Interimsmoral»).

Felelet. a) Tévedés, hogy Krisztus hirtelenül és közvetlenül megvalósuló eszchatologiai Isten-országát várt és hirdetett. Ellenkezőleg. Állandóan azt hangoztatta, hogy az ő országa mint a mustármag igénytelen kicsiny kezdetből fejlődik majd terebélyes fává, még pedig kitartó és áldozatos apostoli munka gyümölcseként, sokféle és tartós üldözés nyomása alatt (lásd 84. §). b) Tévedés, hogy Krisztus valláserkölcsei tanítása történelem-tagadó fanatikus adventizmus nyomait viseli és csak átmeneti jellegű. Ellenkezőleg, minden népnek és minden történeti kornak van szánva (lásd 14. § 2). c) Az evangéliumok tüzetes vizsgálata nem hagy kétséget aziránt, hogy Krisztus nem akarta meghatározni az ő második eljövételének, a parúziának időpontját. Többnyire beéri azzal az egyszerű kijelentéssel, hogy újra eljön. Olykor egészen általános módon jelzi ennek a második eljövételnek az idejét: este, éjtszaka, hosszú idő múlva lesz. Mikor pedig az apostolok sürgetik: «Uram, vajjon mostanában állítod-e helyre Izrael országát»? azt feleli¹: «Nem a ti dolgotok, hogy tudjátok az időket és a pillanatokat, melyeket az Atya önhatalmával megállapított». Sőt azt is mondja²: «Azt a napot azonban vagy órát senki sem tudja, a mennyei angyalok sem, még a Fiú sem, hanem csak az Atya» (lásd 62. § 1).

Ami már most Jézus Krisztusnak ama kijelentéseit illeti, melyekre az *eszchatológisták támaszkodnak*, a józan hermeneutika (az írásértelmező elmélet) azt követeli, hogy ezeket a homályosabb és nehezebb helyeket a biztosak és világosak fényénél értelmezzük; annyival inkább, mert Krisztus öntanusága és a csodák tanúsága nem hágy kétséget aziránt, hogy ő legalább is Isten közvetlen természetfölötti küldötte; ezzel a méltósággal pedig összeférhetetlenek az eszchatológistáktól neki tulajdonított súlyos tévedések. Tehát ezeket az ú. n. eszchatológikus helyeket, elsősorban a főhelyet, az eszchatológikus beszédet Mt 24-ben másképp kell értelmezni, mint azt az eszchatológisták teszik. A nem-racionalista exegéták az itt tagadhatatlanul fönnforgó exegétikai nehézségek megoldására *több kísérletet* tettek. a) Némelyek szerint itt a prófétai előadásnak egy sajátos irodalmi alakjával van dolgunk. A *strófák és ellenstrófák* váltakozása szerint fölépített prófétai együvézés itt úgy festi meg a jövő képét, hogy a strófák szólnak Jeruzsálem pusztulásáról, mely a világpusztulás előképe (típusa); az ellenstrófák szólnak a világvégről, Jeruzsálem pusztulásának ellenképéről (antitípus). Eszerint a döntő krisztusi szó: «El nem múlik ez a nemzedék, mígnem mindezek meglesznek» (Mt 24,34) strófában van, és a típusra, Jeruzsálem pusztulására vonatkozik. b) Mások azt igyekeznek megmutatni, hogy ami a világ végéről szól, az *nagy közbeiktatás*, mintegy zárójelben van, úgy hogy a most idézett kritikus vers a zárójelen kívül kerül, és így Jeruzsálem pusztulására vonatkozik. c) *Batiffol* megkockáztatta azt a merészebb föltevést, hogy itt az evangélium szerkesztői egyberóttak két jövendölést, melyek nemcsak külön eseményekről szólnak, hanem különböző időben is hangoztak el. Eszerint tehát az értelmezőnek szabad visszaállítani az eredeti elkülönültséget. – Ezek a kísérletek, mint látnivaló, megegyeznek abban, hogy a kérdéses verset nem a világ végére, hanem Jeruzsálem végére vonatkoztatják. Nem lehet azonban azt mondani, hogy (bár első tekintetre van bennük megvesztegető), exegétikailag és kritikailag kielégítő. Nehéz velük szemben szabadulni attól a gondolattól, hogy olyan elméletekre támaszkodnak, melyek «ad hoc», épen ennek a nehézségnek megkerülésére készültek.

A *valószínű értelem*, mely az idevonatkozó szöveganyagra támaszkodik és a Szentírás szellemétől (analogia biblica) veszi irányítását, a következő: Jézus Krisztus első jövetele, az evangéliumi valláserkölcsei rend megalapítása már kezdete a második jövételnek, a parúziának. Amint Jézus Krisztus megjelent és a Hegyi beszédben (Mt 5–7) kihirdette az

¹ Act 1,6.

² Mc 13,32.

evangélium alapokmányát, ettől az időponttól kezdve minden további életnek és történelmi alakulásnak ő a törvénye és normája. «Aki őbenne hiszen, meg nem ítéltetik; aki pedig nem hiszen, már megítéltetett, mert nem hitt az Isten egyszülött Fia nevében.»¹ Amint ő megjelent és megkezdte a megváltás művét, kivált miután ezt a művet befejezte a Golgotán és megkoronázta föltámadásával és mennybemenetelével, *bekövetkezett az utolsó óra*, a tizenkettedik óra; lényegesen új kinyilatkoztatások, új történet- és életirányító és megítő szemponatok már nem várhatók. Ami döntő a történelemnek, az időnek megítélésére, az valósággá vált. Minden ezután következő történeti fázis és korszak immár ez elé az egy döntő szempont elé kerül: Krisztus törvénye, ítélete, diadala. Ebben a világ-fölötti szempont alá helyezett történelemben az élettartalmak döntenek; az időtartamok itt elveszítik jelentőségüket, illetőleg csak annyiban jönnek szóba az evangélium szemével néző történelemszemlélet számára, amennyiben az utolsó órának, a történelem értelmét föltáró mozzanatoknak, a megjelent Krisztus ítéletének és diadalának föltűnő megnyilvánulásai és megvalósulásai. Ezek a kiemelkedő mozzanatok: az egyesnek megigazulása, az egyesnek halálával bekövetkező különítélet, azután a nagy történeti Ítéletek, s ezek között különösen Jeruzsálemnek, a szent városnak és Isten templomának pusztulása. Semmi sem mutatja oly kézzelfoghatóan mint ez az esemény, hogy az ószövetségnek vége, és megkezdődött Isten országa, melynek nem lesz vége. Akik tehát ennek a nagy jelnek kortanui, azok már tanui mindannak, ami jellemzi és kitölti az utolsó órát: az Isten-ország diadalának, az ítéletnek, világvégnek, megdicsőülésnek.

Vagyis Jézus Krisztus második megjelenése, *a parúzia több fázisban teljesedik*: az egyesek megigazulásában, halálában és különítéletében, azután a nagy történeti eseményekben, nevezetesen Jeruzsálem és a templom pusztulásában, végül az ő dicsőséges második személyes eljövételében, a világvégben és végítéletben, a végleges megdicsőülésben. Ezek azonban mind egy bensőképen összefüggő sort alkotnak, egy benső egységet, az utolsó órának tartalmát; valamennyi ugyanannak az egy kezdetnek kibontakozási mozzanata. Aki tehát tanuja a sor elejének, a kezdetnek, amelynek szembeötlőbb láncszeme Jeruzsálem és a templom pusztulása, az tanuja az egész sornak, mert hisz tanuja annak a történelem-irányító és ítélő krisztusi valóságnak, mely ezentúl minden kornak és eseménynek értelme, mértéke és ereje. – Mi volt az *apostolok és őskeresztények magatartása a parúzia tekintetében*, utóbb látjuk (122. § 2).

2. A Krisztusról szóló jövendölés általában.

1. Jézus Krisztus fölhívja a zsidókat²: «Vizsgáljátok az Írásokat, mert azt vélitek, hogy azokban van örök élet számotokra; és azok bizonyosságot tesznek felőlem». Kínszenvedése előtt azt mondotta³ tanítványainak: «Ime, fölme gyünk Jeruzsálembe, és beteljesednek mind, amiket a próféták megjövendöltek az Emberfiáról». Az Emmausba menő tanítványokat pedig megfeddette⁴: «Óh, ti balgatók és késedelmes szívűek mindazoknak elhívására, miket a próféták szólottak» és azután «kezdve Mózesen és valamennyi prófétán, megmagyarázta nekik mind, amik az Írásban felőle szólottak». Az evangélisták aztán megmutatják, mikép *teljesedett Krisztus* életének és működésének egyes mozzanataiban *az ószövetségi jövendölés*. Különösen *Máté* nem mulaszt el egy kínálkozó alkalmat sem erre az igazolásra, melyet szemelláthatólag programjává tett. Kitűnik ez abból a merőben alaki mozzanatból is, hogy

¹ Jn 3,18.

² Jn 5,39.

³ Lc 18,31.

⁴ Lc 24,25–7.

nála 39-szer fordul elő ez a kitétel: Ez pedig történt, hogy teljesedjék, amit az Írás jövendölt, vagy a próféta mondott.

2. Bizonyos, hogy épen Krisztus megjelenése korában *a zsidók között el volt terjedve az a fölfogás, hogy mostanában kell jönni a prófétának* (ὁ προφήτης), aki a Messiás. A főpapok küldöttség útján tudakozódtak Keresztelő sz. Jánosnál, vajjon Illés-e ő, vagy ő προφήτης. Mikor Heródes kérdést tesz, hol kell születni «a prófétának», az írástudók azonnal készek a felelettel: Juda Betlehemében. Zakariás az ő csodálatos módon született fiát, Keresztelő Jánost, úgy üdvözölte, mint a Megváltó útkészítőjét. Az agg Simeon várta «Izrael vigasztalását»; András és Fülöp lelkendezve jelentették társaiknak, hogy megtalálták a Messiást, «akiről Mózes írt a törvényben és a próféták»; a zsidók pedig sürgetik Jézust: «Ha te vagy a Krisztus, mondd meg nekünk nyíltan». A kenyérszaporítás után pedig a nép ujjongva fölkiáltott: «Ez bizony a próféta, ki e világra jövendő».¹

Hogy a zsidók között abban az időben ez volt az uralkodó hangulat, arról bizonyosságot tesznek az *apokrifek* is. *Josephus* Flavius pedig megírja, hogy a zsidókat a 64-i teljesen oktalan lázadásra és a józan belátás ellenére járó makacs kitartásra az a meggyőződés sarkalta, hogy mostan jön a messiás és diadalra viszi az ügyüket. Sőt a pogány *római* írók is tudnak erről az akkoriban Keleten általános messiás-várásról. Suetonius azt mondja: «Elterjedt akkor egész Keleten az az állandó ősi hiedelem, hogy meg van írva: Ebben az időben Juda szülte lesz a világ ura».² S jóval később is élt a diaszporában az a meggyőződés, hogy «aki tagadja a Megváltó eljövételének cikkelyét, hazuggá teszi az egész Szentírást».³ Maguk a racionalista kritikusok megvallják, hogy ezt a hitet a zsidók nem vették egyebünnen, hanem az honi termés.

3. Valóban az ószövetségi könyvek először nagy általánosságban, majd egyre nagyobb határozottsággal és részletességgel egy sajátos gondolkört rajzolnak meg, melynek nincs mása a történelemben: *a messiási ország* gondolatát; különös részletességgel és befejezettséggel teszi ezt Izajás. Ennek az országnak királya a Messiás (משיח = fölként, Isten fölkéntje, χριστός; az ószövetségi eszmevilágban t. i. a királyokat, a főpapot, a prófétákat szokták fölkenni Istennek külön erre a célra kijelölt megbízottai), aki egyben próféta, a próféták virága és főpap mindörökre, aki Dávid királyi uralmát kiterjeszti az egész földkerekségre, az egy igaz Isten ismeretét és tiszteletét meghozza az egész emberiségnek, a világot megszabadítja bűntől és bajtól, ítéletben megtisztítja azt, és boldogságot, békességet teremt mindörökre. Ennek a megváltónak személyéről, nevezetesen eredetéről, életéről, tevékenységéről, haláláról és megdicsőüléséről egyre több részletet tárnak föl; szinte előre megírják életrajzát. A babiloni fogság után nemsokára megszűnt az élő és éltető prófécia, és megkezdődött a betűtisztelet, melyet Krisztus korában a farizeizmusban látunk képviselve és amely azután megteremti a Talmud világát. Ebbe az időbe esik a messiási eszme politikai átértékelése is ([102/3. lap](#)); jellemző azonban, hogy az eredeti prófétai eszmény nem halt ki.

A *racionalisták* és *modernisták* a messiási jövendöléseknek ezt a hatalmas eszme körét úgy intézik el, hogy itt egy népéért és hazájáért élő-haló szenvedelmes, emelkedett lelkület, politikai válságok és történeti viszontagságok közepett kifejezést és alakot ad legnemesebb honfi-vágyainak és reményeinek, sokszor az erőszakos ellenség elleni fenyegetések alakjában, úgyszólván képzeletben végbevitt megtorlás formájában (tényleg ugyanis tehetetlenek voltak), nem egyszer az elnyomásért való igazságszolgáltatás várásának, főként e várás szellemében kiszínezett dicső jövő ábrándjának formájában. Ezeket a többnyire bizonytalan

¹ Jn 1,19; Mt 2,4; Lc 1,76; 2,29; Jn 1,45; 10,24; 6,14.

² Psal. Salom.; 4 Esdr.; Henoch. *Joseph. Flav.* Bell. iud. VI 5, 4. *Sueton* Vespasian. 4; ugyanígy *Tacit.* Hist. VI 13.

³ *Maimonid.* art. fidei 13.

tartalmú, dodónai mondásokat azután az őskeresztény tudat Krisztusra és az evangéliumra alkalmazta és értelmezte, többnyire oly módon, hogy a tényleg vagy elképzelésük szerint megtörtént eseményeket utólag beleolvasták ezekbe a homályos és nyújtható szövegekbe. – Igaz, itt már ellenmondásba kerülnek sajátmagukkal; hisz még ma is vallják Strausz tételét, hogy Krisztus tetteit és az evangélium eseményeit a jövendölések útmutatása szerint alkotja meg a mítosz-szövő képzelet (98. lap); azok tehát nem lehetnek annyira homályosak és elmosódottak.

A racionalizmusnak ezzel az elméletével szemben igazoljuk az ószövetségi jövendölésnek *hármasságát*.

Történeti valóságuk. – a) Ma a kritikusok is elismerik, hogy ezeknek a messiási jövendöléseknek sora nagyjából be volt fejezve a *K. e. 3. század közepén* (kivétel ősrizitük a zsoltárok és Dániel; de ezekről is vallják, hogy a 2. század közepén már megvoltak). Tehát a kritikusok szerint is az utolsó messiási jövendölések is megvoltak kb. két századdal az események bekövetkezése előtt. b) Teljesedésüket leírják az evangéliumok, Act és a megbízható egyháztörténeti források.

Ezzel szemben a *racionalisták* nagy nyomatékkal kiemelik, hogy *sok jövendölés nem ment teljesedésbe*, főként azok, melyek a messiási ország teljes boldogságáról és békességéről, továbbá Izrael hatalmának helyreállításáról és az egész világra való kiterjesztéséről szólnak.¹ Erre nézve általánosságban² a következőket kell megjegyezni: a) A messiási országnak fokozatosan kell megvalósulni, amint azt a jövendölések is hangoztatják. Tehát *több egymásutáni fázisa* van, melyek közül az előzők még nem mindenestül és nem teljes kibontakozottságban tartalmazzák azt, ami a következőkben kifejlődik. A fő fázisok: az ősi, a mózesi, a prófétai kinyilatkoztatás, azután az ősegyház, a történelem folyamán küzdő Egyház, az utolsó időkben élő, az ítélet alá kerülő, a dicsőséges Egyház. A próféták a prófétai együvézés szokása szerint ezeket a fázisokat sokszor egybefogják. Hisz ők nem történelmet akarnak elővételezni, hanem az Isten országának belső összefüggéseit akarják föltárni, mintegy *természetfölötti történelmi pragmatizmusban* a történelemnek és az időnek értelmezését akarják adni az örök Isten örök nagy gondolatai és szempontjai szerint. Amint aztán ezek az isteni gondolatok és szempontok megjelennek prófétai látóhatárukon, ők ezek világánál sokszor már késznek, megtörténtnek mondják a prófétai látásban, ami a merő történeti és időrendi nézés számára csak lassú egymásutánban bontakozik ki. A felületes és profán szemlélet tehát hajlandó lesz itt egy-egy történeti fázisra átvinni, ami egyelőre irányító elvként van kimondva és csak egy későbbi történeti fázisban válik történeti valósággá; így pl. ami a messiási ország békességéről és boldogságáról van mondva, aminek a dolog természete szerint csak az utolsó fázisban van helye (lásd 122. § 4), azt ők előző fázisokra akarják ráerőltetni. b) Akárhány jövendölés *föltételes*. Ha tehát a föltétel nem teljesült, természetes, hogy a föltételezett sem következett be. c) Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a prófétáknak megvan a *saját stíljuk*. Mondanivalójukat sokszor sajátos prófétai képekbe öltöztetik, nevezetesen allegoriákba (pl. Is 5), előképekbe, típusokba (pl. a babiloni fogságból való szabadulás a bűn rabságából való szabadulás előképe), apokaliptikus képekbe, amilyenekkel tele van pl. a Jelenések könyve. Nem szabad tehát betű szerint venni, ami átvitt értelemben volt mondva.

Bölcséleti valóságuk. – A mondottak után az ószövetségi jövendölés történeti valóságát alapos okkal nem lehet kétségbevonni. A döntő harc itt is azon dől el, igazi jövendölésekkel van-e dolgunk. Evégből mindenekelőtt észbe kell venni, hogy itt nem egyes elszórt, többé-kevésbé homályos nyilatkozattal állunk szemben, hanem egy *rendszeres nagy eszmekörrel*, melyben meglep némely részletnek tagadhatatlan homályosságával szemben az

¹ Így főként Is 11 Ps 71 Am 9 stb.

² A részletekre nézve lásd H. Schell Jahve und Christus² 1908. 263–77.

alapeszméknek következetessége és világossága, a mozzanatoknak sokfélesége, sok kijelentésnek részletessége, tartalmuknak a közönséges emberi történelem-értelmezéssel és várakozással meg a hozzávetéssel való ellentétessége. Avagy profán nézősíkon ki gondolná pl., hogy a messiáskirály példátlan szenvedés, megaláztatás útján alapítja meg és viszi diadalra az ő országát? Ha ezeket a mozzanatokat a maguk egészében elfogulatlanul engedjük hatni elménkre, lehetetlen arra a következtetésre nem jutni: A jövőnek ilyen előre való megrajzolása csak attól jöhet, aki ennek a jövőnek Ura és irányítója, aki egyedüli ismerője a szíveknek és veséknek, aki egyedül látja azoknak az egyeseknek és tömegeknek lelkületét és viselkedését, amelyek csak hosszú századok múlva jelennek majd meg a történelem színpadán, és nevezetesen egyedül ismeri a maga legszemélyesebb szándékait, amilyen pl. tulajdon Fiának világra-küldése. Következésképp a messiási jövendölések komplexuma nem jöhet egyebünnen, mint a történelem-irányító és a jövőt látó örök Istentől. S csakugyan a próféták, szentéletű, emelkedett lelkű, szilárd jellemű férfiak, állandóan és egyértelműleg vallják, hogy azt hirdetik, amit Isten rájuk bízott; és ezért a tanúságukért súlyos alkalmatlanságokat vállaltak, nem egyszer kínokat, sőt halált szenvedtek.¹

Nehézségek. 1. A messiási jövendölések sora csak egy szenvedelmes, tehetséges elnyomott nép erős *nemzeti érzésének megnyilatkozása*; egyrészt az olthatatlan önállósági és szabadulási váagnak kifejezése, másrészt az elnyomók ellen bosszút lihegő tehetetlen szenvedély és képzelet szüleménye ([137. lap](#)). – *Felelet. a)* Ha a messiási jövendölés nem volna más, mint ilyen nemzeti hangulat kifejezése, teljességgel érthetetlen, miért találtak a próféták a tulajdon népük körében olyan általános és állandó nemértésre és ellenkezésre, miért voltak kitéve annyi agyarkodásnak és üldözésnek, amint ezt rendkívül tanulságosan lehet látni Jeremiás példáján. A nehézség föltevésében azt sem lehet pszichológiailag megérteni, hogyan jött létre a megalázott és szenvedő Messiás eszméje. *b)* A *messiási ország* a próféták szerint kétségtelenül *szellemi ország*. Két legjelentősebb föltétele: az egyetemes és tiszta etikai monoteizmus és a próféták szakadatlan sora. Ezeknek küldetése volt egy értelmetlen, érzeki és nyakas nép körében rendületlenül hirdetni és képviselni annak a minden népet és minden sorsot átfogó szigorúan szent és személyes egy Istennek törvényét és az evilágisággal meg a nemzeti aspirációkkal annyira ellentétes szempontjait. Ez azonban páratlan jelenség a vallások és népek történetében; maga nagy történelmi csoda, amelynek nincs más észszerű oka, mint hogy Isten maga közvetlenül belenyúlt a történelem alakulásába, közvetlen küldöttek rendszeres sorozata útján (14. § 1).

2. A messiási jövendölések nem egyebek, mint az első keresztény község eszméinek, reményeinek, vallási tapasztalatainak beleolvasása azokba a határozatlan, kissé általános és homályos szövegekbe; ú. n. *alkalmazások*, *accommodatio-k*, mint a hermeneutika mondja. – *Felelet. a)* Ilyen alkalmazás akkor lehetséges, kivált ekkora arányokban, ha bizonytalan és többféleképp érthető kijelentésekkel van dolgunk. De a messiási jövendölések általában nem ilyenek (alább 3. szám). Hogy itt nem lehet szó alkalmazásokról, kitűnik a legújabb racionalisták jellemző viselkedéséből: Nem tudnak mit csinálni velük; igazi jövendöléseknek elismerni, ezt tiltja racionalista alapdogmájuk; sajátos jellegüket, vallás-történelmi egyedüliségüket tagadni, ez ellen tiltakozik történettudós becsületességük. *b)* Maga *Jézus Krisztus és az apostolok* elég gyakran *hivatkoznak* messiási jövendölésekre, még pedig többnyire ezzel a teleologiai fordulattal: Ez azért történt, hogy teljesedjék a próféta szava. Ha tehát ezzel nem tettek egyebet, mint hogy a maguk gondolatait beleolvasták egészen más tartalmú és célzatú, bizonytalan értelmű mondásokba, akkor csaltak vagy csalódtak. Ez azonban föloldhatatlan ellentétben van azzal, amit minden elfogulatlan embernek meg kell állapítani Jézus Krisztusnak és az apostoloknak jelleméről. – Ritka esetekben a szentírók

¹ Lásd Is 6 Ier Ez Dan kezd.

csakugyan engednek meg maguknak hermeneutikai értelemben vett alkalmazásokat¹; de ezeket aztán maguk a szentírók vagy kifejezetten vagy burkoltan mindig ilyeneknek is jelzik.²

Teológiai valóságuk. – Ez nyilvánvaló. Hisz *a)* a jövendölések mind az eljövendő Messiásra irányulnak, amint kitűnik többek közt abból, hogy Krisztus korában a zsidók között általános volt a meggyőződés, hogy a Messiásnak mostanában kell jönni. *b)* Krisztus és az apostolok kifejezetten utalnak a messiási jövendölésekre Krisztus isteni küldetésének igazolása végett, amint láttuk ([136. lap](#)).

Nehézségek. 1. A messiási jövendölések a maguk egészében nem egyes bekövetkező történeti helyzetekre, eseményekre, személyekre, különösen nem egy megváltó személyre vonatkoznak, hanem bizonyos általánossággal csak azt a meggyőződést fejezik ki, hogy Izrael népének egészen sajátos vallástörténeti hivatása van. Így nevezetesen a híres Is 49–53-ban Jahve szolgájáról («*ebed Jahve*») való jövendölés nem egy történeti személyre gondol, hanem a zsidó népet a maga egészében tekinti Jahve szolgájának. Tehát ezeknek a jövendöléseknek legalább keresztény értelmezése nem áll helyt. – *Felelet.* *a)* Ha némely jövendölés kiszakítva a maga összefüggéséből csakugyan így is volna értelmezhető (hogy t. i. a választott népre mint egészre és annak sajátos hivatására gondol), a jövendölések egészén lehetetlen nem látni a rendszert és összefüggést. Itt későbbiek sokszor korábbiakra utalnak, és valamennyinek egy és ugyanaz az alanya: a Messiás, akit egyes jövendölések oly határozott vonásokkal jellemeznek, hogy lehetetlen azokat nem egy személyre érteni (lásd 3. szám). Maga Izajás is az *ebed Jahve*-t kifejezetten egy személyre érti.³ *b)* Maguk a zsidók is, kiket nem lehet «keresztény» beleolvasással gyanúsítani, meg voltak győződve arról amit a Szanhedrin chelk mond: «A próféták valamennyien nem adtak jövendölést másról mint a Messiás idejéről.» Igaz, épen Krisztus eljövetele táján apokrifek itt-ott kezdték két külön személynek hirdetni a szenvedő és a diadalmas Messiást. Azonban nekik erre az alapot nem az ószövetségi jövendölések szolgáltatták, hanem az ő tulajdon messiási eszméjük, mely már akkor politikai szint őrött; ennek keretében persze nem fért el a szenvedő és (látszólag) alulmaradó Messiás. *c)* Ha a racionalistáknak igazuk volna, akkor Jézus Krisztusnak, az evangelistáknak és az apostoloknak a jövendölésekre való hivatkozása nem volna ama jövendölések valós tartalmának tanúságulhívása, hanem téves alkalmazás, akkomodáció; tehát csalás vagy csalódás.

2. Ha az ószövetségi jövendöléseknek Jézus Krisztus mellett bizonyító tanúsága olyan nyilvánvaló volna, mint a keresztény hitvédők föltüntetik, akkor a szentírásukban annyira jártas zsidóknak két kézzel kellett volna utána nyúlni és őt Messiásnak vallani. Ez azonban nem történt meg; sőt épen az *írástudó zsidók zárkóztak el* a legnagyobb makacssággal. – *Felelet.* *a)* A zsidóknak ezt a kétségtelen magatartását teljességgel megokolja az a történeti tény, hogy Krisztus korában már a legtöbb zsidó, főként azonban a vezetők, politikai messiást és messiási országot vártak. Hogy ezek szemében Krisztus nem lehetett a várt Messiás, csak természetes. Akik azonban vallották az ősi prófétai ideált, azok főnntartás nélkül hozzája álltak, amint kitűnik Zakariás, Simeon, Anna, az apostolok, az egyszerű nép magatartásából ([lásd 136. lap](#)). *b)* Maga a zsidó hitetlenkedés és az Isten fiával való ellenkezés is meg volt jövendölve⁴; része ez a messiási jövendölés rendszerének, mint annak utolsó mozzanata; tehát maga is bizonytságot tesz a messiási jövendölés igaza mellett. *c)* A jövendölést általában és a messiási jövendölést külön jellemzi, hogy nem egyszerően elővételezett történelem, hanem

¹ Amilyeneket mi is vizünk végbe, amikor pl. a mostani nehéz időben idézzük Arany János Zách Klárájának bevezető sorait: «Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak».

² Így pl. Ps 18,5 coll. c. Rom 10,18; Ps 6,9 coll. c. Mt 7,23; Mich 7,6 coll. c. Mt 10,36; Ex 16,18 coll. c. 2 Cor 8,15 stb.

³ Is 49,6–8; lásd F. *Feldmann* Der Knecht Gottes in Is 40–55. 1907.

⁴ Is 6,9; 8,14; 53 Ps 117,22 coll. c. Mt 21,42.

mindig a történelmet irányító és értelmező nagy isteni gondolatok és szempontok energikus megjelölése oly módon, hogy elég hely maradjon mind a jövődőlésben szerepelő személyek szabad elhatározása számára, mind a jövődőlés fölkiáltó jelére figyelmessé lett hinni-hivatottnak szabad hite számára. Már Szent Irén figyelmeztet¹: «A jövődölések teljesezés előtt rejtély és bizonytalanság számba mennek. Mihelyt azonban teljesezésbe mentek, egyszerre nyilvánvaló és biztos az értelmezésük».

3. A jelentősebb messiási jövődölések.

Az író próféták kora előtt, melyet megnyit Ozeás 750 k. K. e., a jövődölés főként a *Messias eredetével* foglalkozik. Már a paradicsomban a bűnös Évára kimondott ítéletben megvillan az irgalmazó isteni üdvösség hajnala (lásd 72. § 1). Ennek a jövődölésnek hordozójául és eszközüül *Sem* ivadéka van megjelölve²: «Áldott legyen az Úr (Jahve), Sem Istene; Kánaán a szolgálja legyen. Terjessze ki Jáfetet az Isten (Elohim) és lakozzék Sem sátraiban, és Kánaán a szolgálja legyen». Valamivel később *Sem* ivadéka *Ábrahám*, *Izsák* és *Jákob* jelöltetik meg mint a váltság hordozója és reménye³: «Benned és ivadékdoban nyer áldást a föld minden nemzetsége». *Jákob* fiai közül ismét *Juda* az, akire átmennek ezek a biztató ígéretek. «El nem vétetik a fejedelmi pálca Judától, sem a vezér az ő ágyékából, míg el nem jön az elküldendő (általában így fordítják a Vulgata nyomán a mostani héber szöveg kitételét שִׁילָה, amelyet igen bajos értelmezni. A régi fordítások biztos tanúsága szerint helyette שִׁילָה-t kell olvasni és fordítani: «amíg el nem jön az, aki» t. i. a fejedelmi pálca); az, akire a népek várnak (az eredeti szerint: övé lesz a népek hódolata)».⁴

Ezt a helyet, mely elsőnek szól személyes Megváltóról, a legrégebb fordítások és a zsidó értelmezők is messiásinak tekintik. Azonban a *Messias* eljövetele idejének megállapítására aligha alkalmas. Nevezetesen a szöveggel is ellenkezik, a tényekben sem talál támogatást az a valaha nagy keletnek örvendő értelmezés: a Megváltó akkor jön el, mikor Judától elvétetik a fejedelmi pálca. Ez t. i. megtörtént már 587-ben K. e., nem Heródes korában. Ezenkívül a szöveg világosan kifejezi, hogy *Juda* ivadékaiban állandó lesz a királyi méltóság; tehát a Megváltó királyságára utal. Vonatkozásban van ezzel *Bálám* híres jövődölése, mely a napkeleti bölcseket is irányította⁵: «Látom őt, de még nincs itt; nézem őt, de nincs még közel. Csillag támad Jákobból, és királyi pálca kél Izraelből, s megveri Moáb fejedelmeit és mind elpusztítja Setnek gyermekeit». Azután *Juda* törzsében *Dávid* családjára ment át az a remény és kiváltság, hogy belőle támad majd a *Messias*; az ő ivadéka kap sokszoros ígérést, hogy uralma örök lesz.⁶

Az író próféták közül **Izajás** érdemelte ki ezt a nevet: «evangelista a próféták között». S méltán. Az Üdvözítő személyéről, életéről, művéről más próféták megközelítőleg sem adnak olyan mély, színes és jelentős jövődöléseket. A főbbek a következők: «Az utolsó időkben az Úr házának hegye szilárdan áll majd a hegyek tetején, és magasabb lesz a halmoknál; hozzátódnak mind a nemzetek és odamegyen számos nép, és így szólnak: Rajta, menjünk föl az Úr hegyére és *Jákob* Istenének házához, hogy megtanítson minket utaira és ösvényein járjunk. Mert a Sionról jön a tanítás, és Jeruzsálemből jön az Úr igéje».⁷ A 7. fejezet

¹ *Iren.* Haer. IV 26, 1.

² Gen 9,26.

³ Gen 28,14; cf. 22,18 26,4 28,14.

⁴ Gen 49,10.

⁵ Num 24,17.

⁶ 2 Reg 7,11 7,29; 3 Reg 2,4 8,25 9,5; 1 Chron 22,10 28,6; 2 Chron 6,16 7,17 cf. Ps 88 131 Is 11,1 Jer 23,5 30,8 33,14; Os 3,4; Ez 34,22 37,24. Teljesülésüket elbeszéli Mt 1 és Lc 3 azzal, hogy *Jézus Krisztus* «családfáját» adják.

⁷ 2,2–4.

bemutatja a nagy jelet: a Szűzt, aki majd szüli az Isten-velünk-et, az *Emmánuel*t (lásd 71. § 2), akiről aztán tovább szól a 9. fejezet: «Gyermek születik nekünk és Fiú adatik nekünk, és a fejedelemség az ő vállára kerül, és leszen az ő neve: Csodálatos, Tanácsadó, Isten, Hős, az örökkévalóság Atyja, a béke Fejedelme»¹; rajta megnyugszik Isten lelke és hét ajándéka² (lásd 81. § 1). Azután leírja *országát*, mely dicsőség, békesség, boldogság, hatalom országa lesz³: «Akkor majd megnyílik a vakok szeme, és a süketek füle nyitva lesz; ugrándozik majd a sánta mint a szarvas, és megoldódik a némák nyelve». Külön ki van emelve a jövődő Megváltó szelídsége⁴: «Nem kiált ő majd és nem lesz személyválogató; szava nem hallatszik az utcán; a megtört nádszálat össze nem zúzza és a füstölő mécsbelet ki nem oltja». Az 53. fejezet «a mi Urunk Jézus Krisztus *kínszenvedése* Izajás próféta írása szerint» (lásd 65. § 1). Az 54. 55. 60–62. fejezetek megrajzolják Krisztus egyetemes országának képét: «Kelj föl, ragyogj föl Jeruzsálem, mert eljött a te világosságod, és az Úr dicsősége fölragyogott fölötted... Népek jönnek majd világosságodhoz és királyok a neked támadt fényességhez... Nem a Nap szolgál majd neked továbbra is nappali világossággal, és nem a Hold fénye világít majd neked, hanem az Úr lesz neked örök világosságod».⁵

Joel 2 az *Isten nagy napjának* jövődölése; többek között ezt mondja: «Aztán kiöntöm lelkemet minden emberre, és profétálni fognak fiaitok és leányaitok, álmokat látnak véneitek, és látomásokat látnak ifjaitok... és csodálatos jeleket tesznek az égen és a földön... mielőtt eljön az Úrnak nagy és rettenetes napja. És leszen: mindenki, aki segítségül hívja az Urat, megszabadul». Os⁶, Abd 21, Mich 4 is az összes népek evangéliumi hívásáról jövődölnek.

Mich ezt a nevezetes jövődölést tartalmazza, melyet a zsidók is messiásinak tartottak: «De te, Efráta Betlehemje, kicsiny vagy ugyan Juda ezrei között (kb. ezer lakost számláló községei között); mégis belőled származik majd neked Izraelnek jövődő uralkodója, aki kezdetől fogva, az örökkévalóság napjaitól fogva származott».⁷

Jeremiás többek között megerősíti, hogy a Messiás Dávid házából származik, és nevezetesen arról szól, hogy a jövődő Megváltó majd új szövetséget köt, mely helyébe lép a Sinai tövében kötöttnek: «Ime napok jönnek, úgymond az Úr, és új szövetségre lépek Izrael házával és Juda házával, nem olyan szövetségre, amilyent atyáikkal kötöttem azon a napon, melyen megfogtam kezüket, hogy kivigye őket Egyiptom földjéről..., hanem olyan leszen az a szövetség: Ama napok után úgymond az Úr, bensejükbe adom törvényemet és beleírom szívükbe. Én Istenüké leszek, ők pedig népem lesznek... Mindnyájan ismerni fognak engem, a legkisebbtől a legnagyobbig, úgymond az Úr, minthogy megbocsátom gonoszságukat és bűnükre nem gondolok többé».⁸

Ezekiel pásztornak jövődöli meg a Megváltót: «Én megszabadítom nyájamat, és nem lesz többé prédául... És egyetlen pásztort állítok följük, szolgámat Dávidot, hogy legeltesse őket. Ő legelteti majd őket, és ő lesz a pásztoruk».⁹

Dániel három fölséges próféciában megjövődöli *a*) a Messiás *királyságát*: «Ezeknek a birodalmaknak az idejében (Dániel Nabukodonozor álmának megfejtésében a szobor arany fejét, ezüst mellét, rézlágyékát, vas lábszárait meg agyaglábait négy egymást követő és összeomló nagy birodalomra értelmezi) az ég Istene egy más birodalmat támaszt, mely soha meg nem szűnik; annak uralma soha más népre át nem száll; ez összetöri és tönkreteszi

¹ Ezeknek teljese: Mt 4,12–5.

² 11.

³ Is 11 12 24–26; 30,5; teljese: Mt 11,5.

⁴ Is 42,1; teljese: Mt 3,17 12,18 17,5.

⁵ 60,1–19.

⁶ Os 3,5 11,10.

⁷ Mich 5,2; teljese: Mt 2,6 Jn 7,42.

⁸ Jer31,31–4.

⁹ Ez 34,22–4.

mindama birodalmakat, maga azonban fönmarad örökké».¹ *b)* A Messiást mint *Emberfiát*: «Majd azt láttam az éjtszakai látomásban, hogy íme az ég felhőiben valaki jött, aki olyan volt mint az Emberfia, és mikor az Ősöregig (heb. attik jómim) eljutott, az ő színe elé vitték. És ő hatalmat, méltóságot és országot adott neki, hogy minden nép, törzs és nyelv neki szolgáljon, és hatalma örök hatalom legyen, amely meg nem szűnik, és országa olyan, amely el nem pusztul».² *c)* Eljövételének idejét a híres *hetekről* szóló látomásban: «Hetven hét van kiszabva népedre (így magyarázza meg Dánielnek Gábiel arkangyal az ő egyik látomását) és szent városodra, míg megszűnik a törvényszegés és véget ér a bűn, eltörültek a gonoszság és örök igazság támad, beteljesedik a látomás és a jövendölés, és fölkenetik a Szentek-szentje. Tudd meg tehát és értsd meg: Ama parancs kiadásától, hogy ismét fölépüljön Jeruzsálem, a fölkenet fejedelemig hét hét leszen és hatvankét hét, és viszontagságos időkben ismét fölépülnek az utcák és a falak. A hatvankét hét mulva megölik a Fölkenetet, és nem leszen az ő népe, mely őt megtagadja. S a várost és a szentélyt elpusztítja egy nép az eljövendő vezérrel, és a vége rombolás, és a háború vége után jön az elhatározott pusztulás. És egy héten sokakkal megerősíti a szövetséget, és a hét közepén megszűnik a véres-áldozat, és a templomban a vészthozó undokság (abominatio desolationis) leszen, és végesvéig megmarad a pusztulás».³

A hetven hétről szóló dánieli jövendölés mindmáig sok fejtörést okoz az írásértelmezőknek. Hogy messiási jövendöléssel van dolgunk, ahhoz nem fér semmi kétség; hisz maga Jézus Krisztus hivatkozott rá. Ilyennek tekintették a zsidók is. Az elől a gondolat elől is bajos elzárkózni, hogy a hetek itt évheteket jelentenek, mint számos más ószövetségi helyen is.⁴ A Jeruzsálem fölépítésére kiadott parancs és annak ideje a nem racionalista exegéták egyhangú fölfogása szerint Hosszúkezű Artaxerxes határozata, melynek keltje valószínűleg 454 K. e. Az utolsó hetet általában Krisztus nyilvános működésére értik. De bármint vagyunk itt⁵ és másutt a Megváltó eljövételének idejét jelző jövendölésekkel, bármennyire nem tudjuk épen Dánielnél minden részletnek kielégítő magyarázatát találni, bizonyos, hogy az Úr Krisztus korában a zsidók között általános volt a meggyőződés, hogy mostanában kell jönni a Messiásnak. Ennek az általános meggyőződésnek nem volna elégséges oka, ha a messiás-várás forrásai, a szentírási jövendölések a Messiás eljövételének idejére is elég világosan nem utaltak volna.

Krisztus eljövételének idejéről szól **Aggeus** jövendölése is: «Még egy kevés idő, és én megrendítem a földet, a tengert és a szárazföldet. És megrendítem az összes nemzeteket, és eljő, aki után minden nemzet vágyakozik. És dicsőséggel töltöm be ezt a házat, úgymond a seregek Ura... Nagyobb leszen ennek az új háznak (a fogság után újraépített templom) dicsősége az elsőnél (a híres salamoni templom), úgymond a seregek Ura; ezen a helyen adok én békességet, úgymond a seregek Ura».⁶ Ezzel a próféta megmondja, hogy a második templom még áll, mikor eljön az Üdvözítő.

Zakariás: «Ujjongj és örvendj Sion lánya, mert íme én eljövök és benned lakom, úgymond az Úr. Azon a napon majd sok nemzet csatlakozik az Úrhoz, és az én népemmé lesznek, és én majd nálad lakom, és te majd megtudod, hogy a seregek Ura küldött engem hozzád».⁷ «Fölötte örvendezzél Sion leánya; ujjongj, Jeruzsálem leánya: Ime bevonul hozzád királyod; igaz ő és megszabadít; szegény ő és számaron ül, számarkanca fiatal vemhén.» «Harminc ezüstöt mértek ki béremül. Ám az Úr azt mondotta nekem: Vesd azt a fazekas elé, a

¹ Dan 2,44.

² Dan 7,14.

³ Dan 9; lásd Mt 24.

⁴ Pl. 2 Chron 36,21 Lev 25,2–5 26,34.

⁵ L. J. Götsberger *Das Buch Daniel* 1928; szerinte közvetve messiási; közvetlenül Makkabeus Judásra vonatkozik mint típusra.

⁶ Ag 2,10.

⁷ Zach 2,10.

dicső bért, melyre engem becsültek.»¹ «Kiöntöm Dávid házára és Jeruzsálem lakóira az irgalom és imádság lelkét, és ők majd rámtekintenek, akit átdöftek, és siratják majd őt oly sírással mint az megszülöttet.» «Ha kérdezik tőle: Micsoda sebek ezek a kezeid között? azt feleli: Ezeket a sebhelyeket azok házában szereztem, kik szeretnek engem... verd meg a pástort és elszélednek a juhok.» A három utóbbi hely² nem közvetlenül messiási, hanem közvetlenül olyanokra vonatkoznak, akik valamiképpen előképei a Messiásnak.

Malakiás az 1. fejezetben az újszövetség áldozatát, az eucharisziás áldozatot jövendőli meg (103. § 1); azután azt mondja: «Ime én elküldöm angyalomat, hogy elkészítse az utat színelem előtt; és csakhamar eljő templomához az Úr, akit ti kerestek, és a szövetség angyala, kit ti óhajtotok».³

A **zsoltárok** megerősítik ezeket a prófétai jövendöléseket és nem egy ponton megbővítik. *Közvetlenül messiási* zsoltárok biztosan a következők: **2**; szól a Királyról, akinek hatalma és országa olyan terjedelmű és jellegű, hogy semmi földi uralkodóra nem érhető: «Szólt ugyanis hozzám az Úr: Fiam vagy te, a mai napon nemzettek én tégedet. Kérd tőlem, és neked adom a nemzeteket örökségül és a föld határait osztályrészedül. Kormányozd őket vasvesszővel, cserépként törjed össze őket».⁴ **15**; itt olvassuk: «Testem is reménységben pihen: Mert nem hagyod az alvilágban lelkemet, és nem engeded, hogy romlást lásson szented».⁵ A **21.** zsoltár nem más mint «a mi Urunk Jézus Krisztus kinszenvedése Dávid király írása szerint»: «Istenem, Istenem, miért hagytál el engem! ... Én azonban féreg vagyok, nem ember, embereknek csúfja, népek utálata. Aki csak lát, mind gúnyt űz belőlem, félrehúzza ajkát, fejét csóválgatja: Az Úrban bízott, mentse meg őt, szabadítsa meg, ha kedvét leli benne! ... Körülvett engem sok tulok, körülfogtak kövér bikák; kitátották rám szájukat, mint ragadozó és ordító oroszlán. Szétfolytam miként a víz; minden csontom szertevált, szívem olyan lett testem bensejében mint a megolvadt viasz. Erőm mint a cserép kiszáradt, nyelvem ínyemhez tapadt, lesujtottál a halál porába. Körülvett engem nagy sereg kutya, körülfogott a gonoszok zsinatja, átfúrták kezemet és lábamat, megszámlálták minden csontomat. Néznek rám, bámulnak engem; szétosztották egymás között ruhámat, és köntösömre sorsot vetettek».⁶ **44** a Messiásnak és hívőinek viszonyát házasság allegoriájában tárja föl, mint azt teszi Os 3 és Cant. **77** leírja a messiási ország boldogságát, **109** pedig a Messiás-király megkoronázását, diadalát és örök papságát hirdeti: «Szólt az Úr az én Uramnak: Ülj az én jobbom felől, míg én ellenségeidet lábaddal számolyává teszem... Tied lesz az uralom hatalmadnak napján, a szentek fényességében; a méhből a hajnalcsillag előtt nemzettek én téged. Megesküdött az Úr és nem bánja meg: Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint».

13. §. Az élet és szellem tanúsága.

Van Noort s. 2. cp 3. a. 3. 4; *R. Garrigou-Lagrange* I. 2. s. 2; *Hettinger* § 45. – *E. Bougaud* A kereszténység és korunk (ford. Szentannai Spett Gyula) 5 k. ³1893; *M. J. Scheeben* Die Mysterien des Christentums 1864 ³1931. *M. Ollé-Laprune* Le prix de la vie ⁴1897; *F. Hettinger* Apologie des Christentums 5 k ⁹1906–8; *P. Lingens* Die innere Schönheit des Christentums; *P. Allard* Dix leçons sur le martyre ³1907; *K. Kempe* Die Heiligkeit der Kirche im 19. Jahrhundert ⁸1935.

¹ 9,9; cf Mt 21,4.

² Zach 11,12; 12,10; 13,6; cf. Jn 19,37; Mt 27,9. (cf. Jer 32).

³ Mal 3,1; cf. Lc 1.

⁴ Ps 2,7–9.

⁵ Ps 15,9; cf. Act 2,25–8 13,36.

⁶ Teljesedése Mt 27,35–44.

1. Az evangéliumi vallás bölcsesége.

Maga Jézus Krisztus így foglalja egybe az evangélium tanítását¹: «Az az örök élet, hogy megismerjenek téged egyedül igaz Istent, és akit küldöttél, Jézus Krisztust». Az igaz Isten, akiről tanúságot tesz Krisztus, a szentháromságos egy Isten, és Jézus Krisztus tanúságtevő küldetése felöleli mind a teremtésnek mind a fölemelésnek (kegyelem és kegyelmi életrend) mind pedig a teljesedésnek titkait. Mi ennek az evangéliumi bölcseségnek részletes tartalma, annak kimutatására vállalkozik ez a dogmatikai tárgyalás is. Hisz ezek a főtémái: Isten, amint van a Valóság egységében és a fönnállás személyes hármasságában; azután amint megjelen a műveiben: a teremtés, a természetfölötti fölemelés és a teljesítés, nevezetesen a megváltás, Egyház, szentségek és végső állapot művében.

Ez a tanítás *csak közvetlenül isteni kinyilatkoztatásból származhatik*:

1. Tartalmazza mindazokat a *vallási igazságokat*, melyek körül a bölcselő elmék és a történeti vallások fáradoztak. Ami vallási kérdés valaha fölmerült az Isten felé tapogatózó elme előtt, ami probléma valaha megmozgatott vallásos embert vagy közösséget, itt határozott, átfogó, érdemleges és biztos feleletet kap, amint a részletekben megmutatja ez a könyv is. Ám ha észbe vesszük, hogy ez a teljesítmény meghaladja az emberi elme erejét, amint világosan kitűnik a kinyilatkoztatás alaki szükségességéből (5. § 2), következik, hogy csak kinyilatkoztatásból eredhet. 2. Ezek a vallási igazságok többnyire *hittitkok*, vagyis olyan igazságok, melyek meghaladják az emberi elmét, tehát nyilván nem ennek az elmének a művei. Másrészt azonban mindegyiken rajta van a bölcseségnek ragyogó lángjegye. *a)* Minden hittitok fensőbb logikának hódol: mindegyikben lehet találni egy mozzanatot, melynek csak logikus kiépítése a többi; minden hittitoknak megállapítható úgyszólván a logikai struktúrája (lásd 19. § 1). *b)* A titkok együtt egy logikai egészet alkotnak, egymással oly bensőséges kapcsolatban vannak, hogy egynek tagadása valamennyit megdönti, viszont egynek elfogadása valamennyinek vállalása. *c)* Teljes harmóniában vannak a természeti igazságokkal, abban az értelemben, hogy amit a magáraálló elme mint biztos kezdetet el tud indítani vallási kérdésekben, annak természetszerű folytatása és betetőzése a titok; így pl. a Szentháromság titka csak megkoronázása és megpecsételése a bölcséleti isteneszmének. *d)* Teljesen megfelelnek a legmélyebb és legmagasabb vallási igényeknek. Ennek csattanós bizonyossága az a tény, hogy az evangéliumi vallás igazságai fogyhatatlan bőségben termékenyítik meg a valláserkölcsei életet és a spekulatív gondolkodást.

Ámde az a tanítás, mely meghaladja az emberi elmét, és Istenről a legfölségesebb és legbölcsőbb igazságokat hirdeti, csak Istent vallhatja közvetlen mesterének. Mert egyedül Isten ismeri teljesen és tévedés nélkül azt ami Istené, és egyedül ő az, aki nem téved és nem téveszt; amint maga Jézus Krisztus mondja²: «Senki sem ismeri a Fiút más mint az Atya, az Atyát sem ismeri senki más mint a Fiú és akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni». «Az én tanításom nem az enyém, hanem azé, aki engem küldött.»

Ez a gondolatmenet, valamint a következő kettő (a szentség és erő kimutatása) nem tesz egyebet, mint hogy alkalmazza az evangélium vallására a tartalmi kritériumokat, és ép ezért jóllehet az egész evangéliumi tanítás tüzetes mérlegelését és vizsgálatát kívánja, épenséggel nem alanyi, egyes emberekre szabott megállapításokat tesz, hanem eredményeiben éppannyira objektív értékű, mint a csoda és a jóvendülés kritériumának alkalmazása. Ép ezért nemcsak tanult embernek való, hanem a jóindulatú egyszerű embernek is, amint maga az Úr Krisztus hangoztatja³: «Aki kész az ő (az Atya) akarátát cselekedni, megismeri a tanításról, vajjon Istentől van-e az».

¹ Jn 17,3.

² Mt 11,27; Jn 7,16.

³ Jn 7,17.

Nehézségek. 1. Jézus Krisztus *nem adott elméleti tanításokat*, sem Isten mivoltáról, sem az ő műveiről. Ő mint páratlan vallási megélések embere csak arra vállalkozott, hogy e vallási megélés számára másoknak is adjon indításokat és fogódzópontokat. Ez pedig megfér bármilyen «vallási metafizikával». Így sok mai racionalista protestáns és a modernisták. – *Felelet.* Krisztus kifejezetten dogmatikai hitet követel; lásd 85. § 2.

2. A keresztény tanítás, melynek fölsége és gazdagsága első tekintetre csakugyan meglep, ezt a kiválóságát onnan veszi, hogy tételeit összeszededette annak a kornak legkimagaslóbb vallási rendszereiből, nevezetesen a zsidóságból, a hellenizmusból és az ősi keleti bölcseségből; az evangélium bölcsesége *szinkretizmus*. – *Méltatás:*

a) *Történetileg* α) ez ellentétben van *Jézus Krisztusnak* fönt ismertetett *öntanúságával* (10. §) és a kortársak tanúságával: «Csodálkozának a zsidók, mondván: miképen tudja ez az írásokat, holott nem tanulta?»¹ Hogy Krisztus fiatal korában Egyiptomban vagy épen a messze Keleten titkos ezotérikus (benfentes) bölcseséget szedett föl, százszor elcsépelte mese, melynek semmi néven nevezhető történeti alapja nincs; csak teljesen járatlan laikusok állhatnak egyáltalán szóba vele. β) Az *evangelisták és apostolok* szintén nem lehetnek azok, kik ezeket a tanításokat a különféle rendszerekből együvékovácsolták; hisz az evangéliumok bőséges tanúsága szerint nem is értették Krisztust életében; tehát hogy lehettek volna szerzői az ő tanításának? Különben is ezek a röghözkötött egyszerű emberek honnan szerezték volna azt a rengeteg vallástörténeti és irodalmi ismeretet, mely a racionalista föltevésnek első és legszükségesebb föltétele?

b) *Karakterológiailag.* A keresztények szemében a pogány vallások és istentiszteletek a legmélyebb útálat tárgya voltak. Nemcsak nem álltak szóba velük, hanem a legteljesebb elszántsággal *ellenük fordultak*. «Ne húzzatok egy igát a hitetlenekkel! Mert mi része van az igazságnak a gonossággal? Vagy mi társulása a világosságnak a sötétséggel? Vagy mi egyessége Krisztusnak Béliállal? Vagy minő része a hívőnek a hitetlennel? És mikép egyezik meg az Isten temploma a bálványokkal?» «A zsidók jeleket kívánnak, a görögök meg bölcseséget keresnek; mi azonban a keresztrefeszített Krisztust hirdetjük, ami ugyan a zsidóknak botrány, a pogányoknak pedig oktalanság, maguknak a meghívottaknak azonban, zsidóknak és görögöknek egyaránt Krisztust, az Isten erejét és az Isten bölcsességét.»² Azután, ha az az evangélium nem volt egyéb mint pogány vallási elemek egybeszűrése, miért tusakodott ellene annyira ép a pogányok műveltebbje, és miért nem kaptak rajta mint valamin, ami vér az ő vérükből?

c) *Bölcséletileg.* Magában ugyan nem lehetetlen, sőt eleve valószínű, hogy akad tanítás, melyben az evangélium és a nem-evangéliumi vallások találkoznak. Egyrészt ugyanis az emberi természet azonosságából és a *vallási rátermettség* egyetemességéből következik, hogy a pogányok is rájöhetnek bizonyos (természeti) vallási igazságokra, melyeket persze az evangélium is vall; másrészt pedig épen a kinyilatkoztatás tanúsága szerint az emberiség mindjárt történelme kezdetén közvetlen vallási útmutatást kapott Istentől (az ú. n. *őskinyilatkoztatást*); és elvben épenséggel nem lehetetlen, hogy ennek az *őskinyilatkoztatásnak* töredékei megmaradtak a szentírási kinyilatkoztatás területén kívül álló vallásoknál is. Ha tehát az evangéliumi vallás és más vallások tanítása vagy intézményei között bizonyos hasonlóság vagy épen megegyezés mutatkoznék (a részletekre nézve ezt minden egyes esetben külön megvizsgáljuk ennek a könyvnek a során), ez még nem jelenti azt, hogy az evangélium kölcsönöztesse; az *analogia* még *nem genealogia*. Azokban a konkrét esetekben, melyekben a racionalista vallástudomány kölcsönzést vagy függést föltételez keresztény részről, tüzetesebb vizsgálat jelentős különbségeket mutat ki, pl. a szentségban (93. § 1). S ez nem is lephet meg. Hisz minden vallási tanítás végelemzésben a vallás

¹ Jn 7,15.

² 2 Cor 6,14–6; 1 Cor 1,22–4.

centrumára és kútfejére utal: az *isteneszmére*. Már pedig a kereszténység és a nem kinyilatkoztatott vallások között az az alapvető különbség, hogy azok monista naturalizmusban, természetistenítésben rekednek meg; míg a kinyilatkoztatás, és egyedül ő a legteljesebb következetességgel a világfölből személyes abszolút szent szellemi Isten eszméjét képviseli.

2. Az evangéliumi vallás szentsége.

Krisztus evangéliuma nemcsak igazság, hanem út is. És ennek az útmutató, gyakorlati evangéliumi bölcseségnek *veleje*, a keresztény élet eszménye, normája, forrása és célja a léleknek Istenhez való hasonulása: «Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes». Minden gyakorlati vallási előírás és törvény ebből a kútforrásból tör elő: «Szeresd a te Uradat Istenedet teljes szívedből és teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb és első parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Ezen a két parancsolaton függ az egész Törvény és a próféták».¹ A valláserkölcsi tökéletesség eszménye tehát maga a végtelen, föltétlenül szent Isten, amint Krisztusban megjelent a földön ember alakjában. Ezért a valláserkölcsi tökéletesség, a szentségre való törekvés itt legfőbb gátakat talál, de határokat nem ismer. Ennek a ténynek erkölcsi kifejezést adnak az evangéliumi tanácsok, melyek fölhívják az embert folytonos erkölcsi tisztulásra és erő kifejtésre, míg el nem éri a Krisztusban való teljes kort. Ennek az eszménynek részletezését adja a Hegyi beszéd (Mt 5–7), az evangélium szerinti élet magna chartája, a legfőbb életprogram, ami valaha emberek elé tárult, melynek közelébe legfőbb a legnemesebbek legmerészebb sejtései férkőztek. Ennek a fölséges eszménynek megvalósítására az evangélium a leghatásosabb *eszközöket* folyósítja. Itt van először Krisztus fölséges és fogyhatatlan erejű példája, továbbá Isten titokzatos ereje az emberi gyarlóság megsegítésére és a legmagasabb régiókba való fölemelésére, t. i. a kegyelem és az Egyház, a liturgiájával, szentségeivel, közösségi életének annyi indításával és segítségével. Ez a három, kegyelem, szentségek, Egyház valósággá teszik az Isten felé igazodó lélek legbensőbb vágyát: titokzatos, de valóságos módon beleiktatják Krisztus szent életfájába és képesítik arra, hogy magának Jézus Krisztusnak és végelemzésben az örök Szentháromságnak életét élje (42. § 3).

Ennek a szent evangéliumnak *szerezője csak közvetlenül maga Isten lehet*: a) Már a *negatív kritérium* is azt mondja: az a tanítás, melyben nincs semmi, ami ellentétben volna a tisztult isteneszmével és az erkölcsi eszménnyel, nem jöhet embertől, hanem csak Istentől; amint kitűnik azokból a gondolatmenetekből, melyekkel igazoltuk a formai kinyilatkoztatás szükségességét. b) A *pozitív* oldalról a szentségnek hiánytalan eszményét tárja elé: számbaveszi az összes valláserkölcsi követelményeket a legteljesebb összhangban, megadja a császárnak ami a császáré, Istennek ami Istené, és zavartalan harmóniában helyt tud adni a (polárisan) ellentétes valláserkölcsi igényeknek és rátermettségeknek: az Istenben elrejtett kontemplatív és az emberiségért meg kultúráért áldozó aktív életnek, a közönséges mértéknek és a hősi nagyratörésnek, a szellemi kiskorúságnak és az érett nagykorúságnak; s minden irányt és fokot és típust megvesztegethetetlenül a valláserkölcsi élet központjába, Istenbe irányít. Ám ennek a szentségi eszménynek *szerezője nem lehet ember*, kinek második természete az egyoldalúság és korlátoltság, hanem csak Isten, minden erkölcsi mozzanat és érték foglalata.

Ez a következtetés mindenesetre nagy szellemi odaadás és munka eredménye; de ha egyszer létrejött, metafizikai bizonyosságot teremt a kereszténység isteni eredete tekintetében; természetesen azok szemében, kik Szent Tamással azt vallják, hogy az ember képes

¹ Mt 5,48; 22,37–40.

metafizikai bizonyossággal megismerni az erkölcs alapelveit.¹ Maga Jézus Krisztus² is közvetlenül Istentől származtatja az ő evangéliumának szentségét: «Az én eledelem az, hogy annak akarátját cselekedjem, aki engem küldött». «Atyám, ... ne úgy legyen, amint én, akarom, hanem amint te.»

Nehézségek. 1. A racionalisták itt is, miként az evangéliumi bölcsesség kérdésében, a különféle vallási és bölcséleti rendszerekből tallózó *szinkretizmusra* utalnak. – Azonban *a)* itt is főnnállnak azok a meggondolások, melyek tiltakoznak az evangéliumi tanítás szinkretista eredete ellen. *b)* Még a nem szakember is aránylag könnyen meggyőződhetik arról, hogy a Hegyi beszéd fölséges szelleméhez semmi köze a zsidó-talmudista obszervanciáknak, a buddhizmus és sztoicizmus negativizmusának és passzivizmusának; hogy ne is szóljunk olyan etikai rendszerekről, melyeknek alacsonyabbrendű célkitűzése már első tekintetre nyilvánvaló. *c)* Egyébként ha az evangéliumi erkölcs emberi vélelmekből volna összetákolva, hogyan magyarázható akkor az a különös jelenség, melyet *az evangéliumi erkölcs nagy paradoxonjának* lehet nevezni, melynek értelmében az evangéliumi erkölcsi megfordítja, mintegy feje-tetejére állítja e világ értékeléseit (és ezzel ő a nagy «átértékelő», és nem a kópiázó Nietzsche); lenézi, amiért e világ él-hal, és megbecsüli, amit e világ megvet. Miről van itt szó, megmagyarázza a Hegyi beszédnek egyszeri figyelmes elolvasása.³

1. Az újabb racionalisták nem egyszer épen a magasabb és tisztultabb *erkölcsi eszmény nevében* támadják az evangéliumi erkölcsöt. Nevezetesen *a)* sokan kifogásolják, hogy az evangélium nem törődik a jelen élet kötelességeivel és föladataival, minden erkölcsi igyekezetet és erőt az égre koncentrál, és ezzel meg azáltal, hogy az aszkézist, a világtagadást helyezi előtérbe, rengeteg erőt von el ennek az életnek föladataitól és így élettől idegenné válik. – Bizonyos azonban ezzel szemben, hogy semmiféle komoly erkölcsi eszmény nem nélkülözheti az *askézist*. Hisz minden igazán emberismerő valláserkölcsi program kénytelen számolni a ténnyel, melyet még a könnyűvérű pogány költő is megpanaszol: Video meliora proboque deteriora sequor. Ezt a kettősséget, melynek legmélyebb gyökere az ember-való test-szellemi összetettsége, csak az értékhierarchia félreérthetetlen biztosításával lehet megszüntetni, vagyis csak úgy, ha a szellemnek adjuk a föltétlen vezérszerepet, és a testet meg e világot mindenben energikusan a maga helyére utaljuk. Ámde ez minden askézis veleje. Nevezetesen az evangéliumi askézis világosan kifejezésre juttatja, hogy nem cél, mint a buddhista vagy jóga askézis, hanem csak eszköz. A cél és mérték az evangélium szemében az istenszeretet, mely termékeny emberszeretben nyilvánul; és ma már az elfogulatlan szociológia és történetírás nem tagadja, hogy épen ezen a téren az evangélium csodás eredményekkel dolgozott. S aziránt megint nem lehet kétség, hogy a hősi keresztény ember- és istenszeretet forrása és anyja épen az evangéliumnak határozott másvilági orientációja. Ha ezt a forrást betömik, akkor a valláserkölcsi erők nem folynak majd annál bőségesebben a földre, hanem egyszerűen elapadnak, amint mutatja pl. a reneszánszban a Nyugatra betörő jelenvilágiság étosza.

b) Súlyosabban esik latba E. Hartmannak és a modern axiológusoknak («értékelmélet»-vallók) az a kifogása, hogy az evangéliumi erkölcs nem üti meg az erkölcsi tökéletesség igazi eszményének mértékét: az erkölcsiség normáját nem magából az erkölcsi tettből és lelkiismeretből, illetőleg az abszolút erkölcsi értékből meríti, hanem kívülről, Isten parancsából vezeti le; és ezért az evangéliumi erkölcs követője a jót nem önmagáért teszi, nem egyszerűen azért, mert jó, mert magában, függetlenül minden idegen szemponttól megérdemli, hanem mert másnak kedvében akar járni, és így végelemzésben azért, mert jutalmat vár vagy büntetéstől fél. Tehát bizonyos *szolga-lelkület, bér-hajhászás* szelleme

¹ Thom III 106–8.

² Jn 4,34; Mt 26,39.

³ 1 Cor 1,18–31. Cf. Epistula ad Diognetum; vesd hozzá pl. *Kempis* Krisztus követése III 2.

szüremkezik bele az evangéliumba. A tiszta erkölcs autonóm, az erkölcs önértékűségére támaszkodik; az evangéliumi erkölcs *heteronom*, idegen területről vesz kölcsönt. – *Felelet*. Aki azt gondolja, hogy az evangéliumi erkölcs idegen zsinórmértéket követ, mikor Isten parancsára vezet vissza az erkölcsi kötelezettséget, arról tesz bizonyosságot, hogy teljesen idegenül áll szemben az evangélium isteneszméjével. Az evangéliumi erkölcs forrása, mértéke és tartalma csakugyan Isten akarata; de itt arról az Istenről van szó, aki teljesen szuverén szabad elgondolással és tetterős szent akarattal hívta létre a világot, alkotta a maga képére az embert; Istenről, aki maga a megvalósult szentség, az erkölcsi eszmény minden árnyék nélkül. Tehát az erkölcs-kitűző Isten egyáltalán nem idegen az embertől, hanem közelebb van hozzá mint ő maga, és annyira nem idegen az erkölcstől, hogy maga a megvalósult erkölcs. A keresztény erkölcs tehát *nem heteronom, hanem theonom*. S csakis ez az Istenben gyökerező theonom erkölcsiség képes egyfelől megalapozni az erkölcsi rendet és tud annak nyomatékot adni, másfelől csak ez tudja megokolni még a következetesebben gondolkodó axiológusok vallomása szerint is annak az erkölcsi rendnek olyan alapvető mozzanatait, mint a büntudat és a lelkiismeret szava. Aki pedig *béres lelkülettől* és önzéstől félti a keresztény erkölcsöt azért, mert a «másvilágra» tekint erkölcsi állásfoglalásaiban, feledi, hogy az egyetlen másvilági jutalom maga Isten, és az egyetlen másvilági büntetés Isten elvesztése; és ez megint a keresztények Istene, az abszolút igazság és szentség, minden alacsony vágnak, nemtelenségnek, önzésnek szöges ellentéte.¹

Megjegyzés. *A természet szerint keresztény léleknek tanúsága*. – Tertullianus² fölkiált: O testimonium animae naturaliter christianae! Ezzel azt akarja mondani, hogy *az egészséges emberi természet a legmélyebb és legnemesebb vágyaival*, igényeivel, sejtéseivel, abba az irányba mutat, ahol Jézus Krisztus evangéliuma van: csak az evangélium képes azokat kielégíteni. Így tesz tanúságot az evangélium igazsága mellett maga a saját mivoltának legmélyebb ösztönzéseit követő természet.

Az embernek legmélyebb, kiirthatatlan vágya a *boldogság vágya*.³ Ám teremtett jó azt nem tudja teljesen és végleg kielégíteni. De nem elégíti ki azt igazában az Istennel való akármilyen kapcsolat sem. Az emberben t. i. épen ez az olthatatlan vágy ég: megismerni az igazságot korlát nélkül, a jót vég nélkül, közösségben lenni az Élettel válaszfal nélkül, a legteljesebb közvetlenségben.⁴ Ezt az igényt csak az Istennel való teljes és közvetlen életközösség elégíti ki, amint az megkezdődik a hitben és megteljesedik a boldogító istenlátásban. Tehát az embernek legmélyebb és legnemesebb vágya csak úgy elégül ki, ha már a földön van módja biztos fogással átölelni a teljes és föltétlen igazságot és jóságot. Ennek az igénynek meg tud felelni az evangélium vallása, mert a föltétlen igazságot és erkölcsi értéket föltétlen tekintély jellegű szervezet útján, az Egyház útján nyújtja, és minden embert bele tud iktatni abba az isteni életáramba, melynek forrása és folyama Jézus Krisztus (90. § 3). Ezzel azonban az evangélium vallása *közvetlenül isteni eredetűnek* bizonyul, legalább erkölcsi bizonyossággal. Aki ugyanis ismeri az embert és az emberi szellem történetét és teljesítményeit, nyilván látja, hogy oly biztos látással megismerni az emberi természet legmélyét és oly rendíthetetlen célbiztonsággal kielégíteni legemberibb igényeit csak az képes, aki mindenestül, legmélyebb mélységeiben is ismeri az embert és aki szuverén szabadság erejében rendelkezik a szellem kincseivel és értékeivel: Isten.

A boldogságnak ez a vágya, melyet csak a közvetlen istenközösség tud kielégíteni, magában az emberi szellem természetében gyökerezik. Jelentkezik ez tehát már a szellemi

¹ Lásd Schütz A. Az örökkévalóság 1936. 7. ért.

² Apolog. 27. Ezt kifejti De testimonio animae c. kis értekezésében.

³ Thom III 2.

⁴ Thom I 12.

élet legalsó fokán, természetesen bizonyos kezdetlegességgel; és hatalmasan föllobog a lángja magasra feszülő lelkekben. Ebből két nevezetes *következmény* folyik:

1. Csak az a vallás tud eleget tenni a lélek mélységes boldogság-igényének, mely elég gazdag és mélységes ahhoz, hogy a *legkiválóbb* szellemek számára is tud teret nyújtani égbetörő vívódásukban, és viszont elég elemi és törőlmetszett ahhoz, hogy az *egyszerű* léleknek is tud kenyere lenni. S valóban az evangélium Szent Ágoston zseniális megállapítása értelmében olyan, hogy folyamában az elefánt is tud úszni, és a bárány is képes gázolni. 2. Ez a kritérium: az evangélium tanításának és életeszményének fölsége, mely feleletet ad a lélek legmélyebb és legégetőbb kérdésére, mely gyújt és egyben nyugtat, legbensejében fölkavarja a lelket és egyben békességet ad, azt a békét, melyet e világ nem adhat: érthető okokból épen a *finomabb húrozatú és szárnyalóbb lelkeket* fogja meg, azokat, kikben legintenzívebben él a szívigények és az emberi tehetés minden feszültsége. Ezeknek útja többnyire Szent Ágostonnak evangélium-megtaláló útja lesz, melynek lényegét ő maga fejezi ki utolérhetetlen monumentalitással Vallomásainak elején, s melyhez a legbeszédebb kommentárt épen az ő megtérés-története szolgáltatja: «Magad számára alkottál minket ó Isten, és hányódik a mi szívünk, míg békességet nem lel tebenned!»¹

3. Az evangélium ereje.

Az evangélium megmutatja a maga egyedülálló fölségét nemcsak az eszmék birodalmában mint abszolút bölcsesség, nemcsak az eszmények (a normák) világában mint föltétlen szentség, hanem a valóság rendjében is mint hódító, alakító és átalakító erő. S miként az evangélium bölcsesége közvetlenül Isten mindentudásának, szentsége Isten szentségének kiáltó jele, úgy az evangélium világalakító ereje közvetlenül Isten mindenhatóságának sugara és ezáltal az evangélium közvetlen isteni eredetének új kritériumát adja. Ezt az isteni erejét az evangélium főként a hitvallók tanuságában és az evangélium szerinti élet gyümölcseiben mutatja meg.

1. *A hitvallók tanusága.* – Az evangélium tanítása és életeszménye megfelel ugyan az egyenes, egészséges, el nem anyagiasodott és el nem érzékiesedett természet legmélyebb igényeinek és indításainak; de egyben ellene mond épen az alsó ember ízlésének, tilalomfát emel az alsóbb életösztonök és vágyak kitombolása ellen, ellenére jár az emberi kevélységnek, önhittségnek, önzésnek és önös igényeknek. S mindamellert mióta elhangzott, állandóan akadtak lelkes, odaadó őszinte követői minden rangú, rendű, korú emberek között, temperamentumok, lelkialkatok, népi, kulturai és kortörténeti különbségek dacára, az alacsonyabb természetnek és a világnak annyival hangosabb hívása és annyi álprófétának annyival csábítóbb toborzása ellenére. Ez a jelenség nem magátólértődő valami, hanem állandó pszichológiai csoda, melyet megnyomatékoz két más mozzanat.

a) Az evangélium ama hívei mellett, kik a jámbor, készséges lelkület egyenes útján jártak, mindig akadtak nem csekély számmal, kik súlyos belső harcok és ellenkezések után, sok kerülővel és nehézségek között találtak el az atyai házba. A megtérőknek, a konvertitáknak ez a serege az evangélium erejének külön bizonyossága. Ezek a *megtérések* ugyanis nem földi hasznot és kényelmet jelentenek, mint legtöbbször a vallástörténeti párhuzamoknál, hanem ellenkezőleg, kihívták a rokonságnak és a társadalomnak, illetőleg az elhagyott vallási közösségnek ellenkezését, jelentették a megszokott kényelmes életről és jómódról való lemondást, és szakadatlan áldozattá tették az új életet. Vegyük hozzá, hogy akárhány megtérés a halál színe előtt történt, akkor, amikor már semmi földi haszon nem intett. b) Az egyenes úton révbejutott hívők és a konvertáltak tanusága mellett az evangélium világmozgató erejét bizonyítják a *hitetlenek*. Amióta megjelent az evangélium, ott ahová fénye esett, főként a

¹ *August. Conf. I 1.*

vezető rétegekben, mássá lett a világ. Ha még oly mélyre süllyedt is helyenként erkölcsi életében és gondolkodásában, sohasem tudott többé napirendre térni e tény fölött, hanem valami egetvívó, szent nyughatatlanság mindig kiriasztotta tespedéséből. Az eszméknek és eszményeknek az az állandó harca, a szellemi irányoknak az a versengése, a legradikálisabb mozgalmaknak is az a magukat igazolni akaró lelkiismeretessége, mely épen a Nyugatot jellemzi szemben a tunya Kelettel, történeti arányú nagy bizonyosság arra, hogy amióta a Pünkösdi vihar fölkavarta az emberiséget, nem tud többé közömbös maradni az igazság, élet és eszmény nagy kérdéseiben és föladataiban. Sőt az a fanatizmus, mely időnként döbbenetes erővel kirobban az evangélium ellen, kiáltó nagy bizonyosság arra, hogy él és hódít. Holtak ellen, árnyak ellen nem szokás fegyveres ellenállást szervezni.

Akik mint hitvallók az evangéliumhoz szegődtek, legtöbbször nemcsak hitvallással és életükkel voltak csöndes, de annál beszédesebb tanúi az igazságnak, hanem kifejezetten is odaálltak terjesztői közé, úgyhogy az *evangélium csodás elterjedése*, ez a történeti csoda (11. § 3), voltaképpen a *hitvallók pszichológiai csodájából nő ki*. Ennek a pszichológiai csodának legfölségebb kivirágzása a vértanuk.

Vértanu számba megy keresztény értelemben, aki Jézus Krisztusért türelemmel elszenved halálos kínt. Az egyháztörténet tanúsága szerint különféle időkben és helyeken nagy számmal támadtak vértanuk, minden rendű és rangú emberek köréből, még gyöngye leányok és gyermekek és aggastyánok is. Ezekre a Krisztus elleni gyűlölet sokszor olyan rettenetes kínzásokat mért, hogy leírásuknál megtorpan a toll; és ők elszenvedték akkor is, ha csak egy szavukba, a krisztustagadás szavába került volna a szabadulás. Különösen nagy számmal támadtak vértanuk az első három században az Imperiumban egészen Diokléciánig¹; aztán Perzsiában II. Sápúr alatt († 380), Afrikában a vandal uralom alatt, Spanyolországban az arab hódítás idejében, Angliában a vallásújítás alatt, Franciaországban a nagy forradalom idején, napjainkban a kommunizmus vérengzéseinek közepett, főként Oroszországban, Mexikóban és Spanyolországban.

A vértanuságnak ezt a jelenségét, nevezetesen a vértanuk nagy számát, állhatatosságát és türelmét *nem lehet természeti okokra visszavezetni*. A történelem ismer ugyan eseteket, mikor a dicsőség vágya vagy a fanatizmus, sőt tömeg-pszichózis bizonyos haláltmegvető heroizmust sugall; sőt tud néhány olyan esetről, hogy valaki meggyőződéséért imponáló lelki erővel vállalta a halált, mint Sokrates. Arra azonban nem tud a történelem példát, hogy annyi ember, oly különböző rang, rend, kor, állapot szerint, annyi helyen és annyiféle történeti konstellációban, világi indítékoknak, dicsőségvágynak, hiúságnak teljes kizárásával, fanatizmus nélkül, csöndes megadással és tűréssel, annyi csábítás ellenére oly borzalmas szenvedéseket elviselt, pusztán azért, mert nem akarták megtagadni Krisztust, sőt sokszor csak azért, mert ennek még a látszatát is el akarták kerülni. Ennek a nagyarányú ténynek *elégséges oka* csak az, amit Jézus mond²: «Kizárnak majd benneteket a zsinagógából; sőt eljön az óra, hogy mindaz, aki megöl titeket, szolgálatot vél tenni az Istennek... E világon szorongatástok vagyon; de bízzatok, én meggyőztem a világot». Más szóval a vértanuság fogható bizonyosság arra, hogy a Szentlélek Úristen, Krisztus Lelke (40. § 1) emberfölötti erőt tud önteni a gyöngye emberekbe.

Nem csoda ezután, ha a vértanuság minden időben az *evangélium* igazságának legbeszédesebb tanúja és *leghatásosabb terjesztője* volt. Már Tertullian diadalmas lélekkel odakiált a keresztény-üldöző rómaiaknak³: «Meggzaporodunk, valahányszor learattok bennünket. A vértanuk vére keresztények magva». A vértanuknak ehhez a messze látható

¹ *Dodwell* 17. századi angol író azt állította, hogy nagyon kevésszámú vértanuság esett ezekben a római üldözésekben. A történeti igazságot vele szemben megvédte *Ruinart Acta martyrum praef.*

² Jn 16,2–33.

³ *Tertul.* Apol. 50.

seregéhez csatlakoznak azok a *titkos* és nem vérontó *Krisztus-tanuk*, akik Krisztus megvallásáért megvetést, mellőzést, rágalmakat, félreértést, társadalmi és politikai üldözést, becsület- és vagyonvesztést szenvednek mindmáig; kiáltó bizonyossággal, hogy az evangélium él és ma is minden emberi áldozatra képesít.

A vértanaság bizonyosságát *nem gyöngíti a)* az a tény, hogy a kegyetlen és huzamos üldözések alatt *sokan meg is tagadták Krisztust* (először nagyobb számmal a Décius-féle üldözés alatt 251-ben). Hisz a kínzások alatt összeroppanni, a huzamos kínzástól szabadulni akarni: ez nagyon is emberi dolog, a természet útja, mindennapos tapasztalat. De Jézus Krisztusért hősiessé és állhatatosan tűrni a legnagyobb szenvedéseket és a halált, ez ellenére jár az emberi természetnek; tehát természetfölötti okot követel. A bukottak sokasága csak annál élesebb világításba helyezi az állhatatosak hősiességét. *b)* Nem lehet azt sem mondani, hogy a vértanu-kritérium *körbenjáró okoskodás* (circulus vitiosus). T. i. Szent Ágoston szerint¹ a vértanút nem az teszi, hogy szenved, hanem hogy miért szenved (Christi martyrem non facit poena, sed causa). Eszerint tehát csak úgy állapíthatjuk meg, hogy igazi vértanasággal van dolgunk, ha sikerül megállapítani, hogy azt az evangélium szelleme sugallta; vagyis az igazi evangélium mondja meg, ki az igazi vértanu; és nem fordítva: nem a vértanu bizonyítja, mi az igazi evangélium. Azonban leszámítva néhány valóban kétes esetet, általában már a körülményekből: az üldözés és kínzás jelszavaiból, a kínzottak lelkületéből, türelméből, megadásából, állhatatosságából könnyű megállapítani, hogy az igaz Isten ügyében való tanuságtételről van-e szó, vagy hamis isteneknek áldozó fanatizmusról.

2. *Az evangélium gyümölcsei.* – Jézus Krisztus azt mondja²: «Új parancsolatot adok nektek, hogy, amint én szerettelek titeket, ti is úgy szeressétek egymást. Arról fogja mindenki megismerni, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretettel vagytok egymáshoz». S valóban már az első keresztények élete kiváltotta még az ádáz pogányokból is azt a vallomást: Hogy szeretik egymást! Emberszeretetük, jámborságuk, alázatosságuk (ennek még a nevét sem ismerték a pogányok), tiszta családi életük, föltétlen politikai és társadalmi becsületességük annyira föltűnt, hogy nem átalották még a pogányok sem megvallani: a keresztények a férfiak és nők mellett új, harmadik nemet (τρίτον γένος) alkotnak. Ez az *új életstíl* még a fanyar és fanyalgó pogány kritikusokat is bámulatra ragadta és elismerésüket csikarta ki³; az apologétáknak pedig a leghatásosabb fegyvert adta a kezébe, mikor arról volt szó, hogy megvédjék a keresztényeket a pogányok rágalmait és üldözése ellen.⁴

Az evangélium valláserkölcsei hatásosságának legfoghatóbb bizonyossága *a szentek*, kik egyfelől a legkülönbözőbb helyzetekben és állapotokban minden fajta népség és lelkiállapot talaján, hősi fokban, sokszor elragadó eredetiséggel illusztrálják és fogható, hódító valóságnak igazolják Jézus Krisztus evangéliumát; másfelől pedig az evangélium terjedésének és lélekmegújító erejének döntő szociális tényezői voltak, valahányszor az erkölcsi válságba került társadalomnak (Assisi sz. Ferenc; az újítók korában támadt szentek), vagy az evangéliumra térített népeknek lelki megújításra volt szüksége.⁵

Ezeknek a jelenségeknek *csak Isten lehet a közvetlen oka*, aki az ő kegyelme által közvetlenül működik a lelkekben, mint az Apostol mondja⁶: «Kegyelemből üdvözültetek a hit által és nem magatoktól. Az Istennek ajándéka ez». Maga Jézus Krisztus pedig azt mondja, hogy gyümölcseiről ismerni meg a fát. Annak a vallásnak tehát, mely oly nagy egyetemességgel és állandósággal, minden országban és minden népnél, minden korban és

¹ August. Crescent. III 47, 51.

² Jn 13,34.

³ Plin. Ep. X 97; Iulian. Apostata ap. *Sozomen.* Hist. E. V 16.

⁴ Arist. Ap. 15; Iust. I 14 15; Tertul. Apol. 44; Scap. 2; Orig. Cels. I 26 III 29 etc.; Ep. *ad Diogn.*

⁵ Lásd *Szentek élete* az év minden napjára (szerk. Schütz A.) 4 k. 1932–3.

⁶ Eph 2,8.

mindenfajta embereknél a természettel annyira ellenkező erényeket terem (alázatosság, tisztaság, ellenség-szeretés) és oly hősi fokban, nem lehet más fája, mint maga Jézus Krisztus, aki az ő Szentleke által közvetlenül belegyökerezik és beleágazik a hívőkbe és így teszi lehetővé és biztosítja természetfölötti termékenységüket; «én vagyok a szőlőtő, ti vagytok a szőlővesszők» (lásd 74. § 1).

Ezt a következtetést nem ingatja meg az a tény, hogy akárhány keresztény, sőt pap és szerzetes nem állott méltósága és hivatása magaslatán, hogy akárhányan súlyosan *kompromittálták az evangéliumot*. – Hisz *a)* a valláserkölcsei romlás és hanyatlás ezekben az esetekben nyilván nem azért következett be, mert itt az emberek hívek maradtak az evangéliumhoz, hanem éppen azért, mert elhanyagolták és ellenálltak indításainak. *b)* Tény, hogy nem volt az Egyházban az a szomorú korszak, mikor nem termette az életszentségnek nagy és messze látható példáit, amint az egyháztörténet és nevezetesen a szentek élete is igazolja. *c)* A legjelentősebb mozzanat azonban az, hogy az Egyház a hanyatlás szakaiban is mindig kitermelte magából azokat az embereket, mozgalmakat, intézményeket, melyektől ismét megújult a lelke, és az evangéliumi élet útja megint fölszabadult; ezt különösen határozott vonásokban mutatja a 11., 16. és 20. századi egyházi megújulás.

Megjegyzés. A szellem és élet nagy tanúsága, mely bizonyosságot tesz az evangélium igazságáról, a maga egészében egyúttal tanúságot ad *a katolikus Egyház igazságáról*. Hogy t. i. Jézus Krisztus igazság, út és élet, hogy az evangélium felsőbbes bölcsesség, szentség és erő, azt kimutatja az evangéliumi valláson nem mint a valóságok fölött lebegő valamin, hanem konkrét történeti valósultságán. Ámde az evangéliumot mint föladatot és valóságot mindig az Egyház képviselte. Éppen a történelem világánál könnyű meglátni, mi lenne az evangéliumi igazságból az Egyháznak föltétlen tekintély-jellegű tanító irányítása nélkül, mi lett volna az evangéliumi szentségi eszményből és lélekújító erőből az Egyháznak biztoskező hierarchiai élet-kormányzása és a szentségek útján való természetfölötti nevelése nélkül.

14. §. Az evangéliumi vallás abszolút jellege.

Van Noort App. I; *Garrigou-Lagrange* I. 2. s. 4. cp 8; *Schanz* § 10. – *N. Peters* Die Religion des A. Testaments ³1923; *Unsere Bibel* ³1935; *P. Karge* Geschichte des Bundesgedankens im A. T. 1910; *F. M. Mayer* Israel in der Heilsgeschichte nach Rom 9–11 1929; *F. X. Kiefl* Katholische Weltanschauung u. modernes Denken ³1923.

1. Az evangélium és az ószövetség.

Hogy az evangélium nem egyszerűen *egy* a vallások között vagy akár csak a kinyilatkoztatások között, hanem az a vallás, mely után nem jöhet más tökéletesebb, és amely előtt minden más csak előkészítés volt, azt a következő tétel állapítja meg.

1. **Az ószövetség kinyilatkoztatást tartalmaz.** *Hitigazság* a Tridentinum alapján.¹ A tétel apologetikai bizonyítását a következő mozzanatok adják: *a)* Jézus *Krisztus*, kinek föltétlen vallási tekintélyét és küldetését apologetikailag igazoltuk (10–13. §), kifejezetten Isten szavának mondja az ószövetségi Szentírást. Az ószövetséget sokszor úgy idézi, mint Isten szavát: «Mondja Isten» vagy «Mondva van a Szentlélek által».² Hallgatóit nem egyszer a Szentíráshoz utasítja, mint amely tanúságot tesz az ő küldetéséről: «Vizsgáljátok az Írásokat; azok tesznek bizonyosságot rólam... Mert ha Mózesnek hinnétek, bizonyára nekem is hinnétek, mert ő énrólam írt».³ Ugyanígy tesznek a többi újszövetségi szentírók is (lásd 15. § 1). *b)* Az ószövetségi isteni küldöttek, *Mózes és a próféták* jelentős csodákat műveltek; így Mózes

¹ Trid. s. 4 *Denz* 784; lásd 15. §.

² Sokszor a Hegyibeszédben Mt 5–7; azután pl. Mt 22,32 11,13 4,7 Lc 16,16 stb.

³ Jn 5,39–47.

Egyiptomban és a kivonulás után a pusztában (Ex) sok csodát művelt; a próféták betegeket gyógyítottak (4 Reg 5), halottakat támasztottak (3 Reg 17; 4 Reg 4 stb.). Sok jelentős jóvendölést tettek. Így Mózes megjövendölte az egyiptomi csapásokat, a Vörös-tengeren való átkelést, a manná a pusztában (Ex 8–10 14 16), Illés a nagy szárazságot (3 Reg 17), Izajás Szennákerib asszír király vesztét (4 Reg 19), Jeremiás Babilon elestét, a babiloni fogságot (50 25) stb. Ezeknek a csodáknak és jóvendöléseknek történeti valóságát az ószövetségi szentírástudomány igazolja; bölcséleti valóságuk megítélése végett nem kell mást tenni, mint alkalmazni az elméletben (8. 12. §) adott általános szempontokat. Relatív (teológiai) valóságuk kitűnik abból, hogy szerzőik isteni küldetésük igazolása végett kifejezetten vagy burkoltan hivatkoztak rájuk. c) Az ószövetség kinyilatkoztatás jellegét igazolják a *messiási jóvendölések* (12. §).

Ezt a kifejezett tanúságot megerősítik döntő jellegű *tartalmi szempontok* (tartalmi kritériumok). Ezek összefoglalhatók ebbe az egy nagy történeti csodába: *a zsidó nép csodája*. Itt mindenekelőtt tekintetbe kell venni, hogy közönséges történeti mértékkel mérve a zsidó nép a legjelentéktelenebbek közül való. Kultúrában, hadi kiválóságban, tehetségben messze meghaladta legtöbb szomszédja. Hazájuk pedig helyzeténél fogva nagy világhatalmak ütközője volt, ami a zsidó népet állandó politikai és gazdasági függésben tartotta. És mégis páratlan világtörténeti jelentőséghez jutott, elsősorban egy könyv révén, mely több mint könyv, mert élet lett egy nép és az emberiség számára. Az *ószövetségi Szentírásban* főként négy jelenség vonja magára figyelmünket:

a) *Isteneszméje*, mely tisztaságával, erejével, emelkedettségével páratlanul áll a vallások és bölcséleti rendszerek világában (lásd [302. lap](#)). Ezt az isteneszmét *nem vehette a környezetből*; hisz ott pogány naturalizmust, a legjobb esetben filozófiai monizmust talált ([lásd 19. lap](#)). *Önmagából sem*, mert épen szentírásának bőséges tanúsága szerint bölcselkedésre nem hajlott, arra különösebb tehetsége nem volt; vallási téren pedig ép olyan korlátolt és érzéki volt, mint semita szomszédjai. Ezt az isteneszmét különben sem lehetett megkonstruálni. Ha az ember alkot olyan téren, melyen nem vezet közvetlen szemlélet, mindig a maga képére alkot. Ha a zsidók maguktól alkották volna isteneszméjüket, valamilyen monoteista ösztön hatása alatt, mint még Renan is el akarta hitetni a világgal, abból egészen más valami kerekedett volna. Izelítőt ad ebből a Szentírás is (Iud 11,24). Ha azonban ez az isteneszme nem lehet kitalálás, akkor csak a valóság megélése lehet: maga Isten látogatott reá népére és mutatta meg magát azoknak, kik így szólnak róla.

b) *A Messiás*. A zsidó nép a jövőben élt: várta megváltóját és vele a szent és boldog Isten-országa eljövételét. Amit tett és szenvedett, ami erőfeszítés és szenvedés volt sorsának osztályrésze, ebből a titkos középpontból kapta irányítását és erejét. Egy nép, mely mindenestül jövőjében él, és pedig nem a szokásos nemzeti ábrándok és remények országában, hanem Isten országáért küzd, jövőért, melyben a szentség a törvény és az istenszolgálat a nemzeti aspiráció: ilyen népet hiába keresünk még egyet a történelemben. Ez magyarázza meg *a zsidó nép fönnmaradását* is. Az már egymagában nagy történeti csoda, hogy közöttünk él az a nép, mely nemzeti önállóságának virágkorában, idestova háromezer év előtt mostani számának talán egy tizedével rendelkezett; nép, melynek nincs igazi tehetsége sem a béke sem a háború nagy alkotásaira, mely nem szereti igazában sem a tudományt sem a művészetet, tunya a gazdaságra és az iparra, és mégis történeti tényező lett és valamiképpen népek anyja: a keresztény népeké. A történet kategóriáiba szabatosan el nem helyezhető végzet az, mely ezt a vallása sőt hazája vesztett népet űzi a korokon végig, küszöbről küszöbre mint Ahasvérust, és arra szánja, hogy gyökértelenségében kovász legyen sok jóra és talán még több rosszra. Ez a páratlan történeti helyzet és szerep még mindig annak a hatalmas történeti lendítésnek tehetetlenségi nyomatéka, mely a messiási hitből és hivatásból indul. *A messiási eszmét* a zsidó nép megint *nem vehette a környezetből* és a történeti előzetből, ahol hiába keresünk hasonlót. Nem meríthette *önmagából* sem, nemcsak azért, mert önmagában

semmivel sem talált különbséget, mint annyi tehetségesebb szomszédjánál; hanem főként azért nem, mert alantas eszmejárása, földhözragadt lelkülete folyton torzította és lefokozta még a kész eszményt is. Hisz Krisztus korában is politikai messiást várt, és ma is legtanultabb képviselői olyanféle állapotban látják megvalósulását, aminőt jobbára ők teremtettek a mai Oroszországban. A zsidó messzianizmus történetileg érthetetlen, ha nem áll mögötte illetékes ígéret; s az nem jöhet másunnan, mint a jövő Urától, aki sokszor és sokféleképpen szólott hajdan a próféták által.

c) *A profétizmus.* A profétaságnak legfoghatóbb vonása a jövődőlés, mely az isteni kinyilatkoztatásnak közvetlen jele (8. 12. §). De a prófétáknak alaphivatása az volt, hogy a zsidó nép közepett a kinyilatkoztatás isteneszméjének és a messiási gondolat eredeti emelkedettségének legyenek őrei és hírnökei. S itt megint elénk tárul egy példátlan történeti jelenség. Körülbelül ezer éven át szakadatlan sorban jelennek meg férfiak, kik a leghálátlanabb és legnehezebb szerepre vállalkoznak: folyton szemébe mondani saját népüknek bűneit és szégyenét, folyton fújni az ítélet harsonáját, s ezért vállalni félreértést, gyűlöletet, üldözést, sőt halált; egy érzéki, ösztönös nép között tartani és éleszteni azt, ami egyáltalán a legsúlyosabb szociális föladat, t. i. a tisztult monoteizmus isteneszméjét, egy agyonsanyargatott és a jelenben nyújtózni meg élni akaró népet hallatlan nemzeti áldozatok árán a messze szellemerkölcsi jövőbe utalni. Az ő művük volt, hogy a zsidó vallás nem járta más vallások útját, az elfajulásnak útját, amikor maga a zsidó nép is könnyebbnek találta ezt az utat: Jahvétől az aranyborjúig! Ennek a jelenségnek *sincs mása a történelemben.* Nem is szülte azt magából ez a nép. Az igazi próféták létükkel és tevékenységükkel igazolják, hogy nem népük küldte és nem saját buzgóságuk vitte, hanem hívta őket Valaki – aki hatalmasabb náluk, hatalmasabb a népnél, melyhez küldte, hatalmasabb a jövőnél, melyre küldte, kinek hatalma ellen hiába tusakodott emberségük (lásd Jeremiás és Ezekiel könyvének elejét, Jónás könyvét): Isten, aki közvetlenül hív és küld.

d) *A Szentírás.* Fölkinálkozik a következtetés: Ha a szentírási isteneszme, a messzianizmus és profétizmus nem történeti alakítás és fejlődés eredménye, akkor nem lehet merő történelmi termék az az Írás sem, melynek ezek lényeges tartalmát alkotják. Ezek a tartalmak közvetlenül Istentől erednek, tehát az őket tartalmazó Írás is. De a Szentírás magában is, mint írásmű elárulja, ki a szerzője (lásd 15. § 2).

2. **Az ószövetség Istennek nem utolsó kinyilatkoztatása.** *Biztos.* Mert a) az ószövetség kezdettől fogva állandóan *utal egy következő fázisra*, mint amely meghozza teljességét és befejezését; t. i. állandóan és rendszeresen a Messiásra és az ő országára utal. Már Mózes azt mondja¹: «Prófétát támaszt neked az Úr, a te Istened a te saját nemzetségedből és a te testvéreid közül, úgy mint engem: arra hallgass!» És ettől az időtől kezdve egymásbakapcsolódó jövődölések hosszú sora egyebet sem tesz, mint hogy leírja azt a messiási országot és királyát (12. §). Jeremiás kifejezetten hirdeti,² hogy Isten majd új szövetséget köt az ő népével, nem a szerint a szövetség szerint, melyet atyáikkal kötött. b) Az ószövetség nyilvánvaló *valláserkölcsi tökéletlenségeket* megtűr a választott népnél, amilyen a többnejűség, a házassági válás, a «Szemet szemért, fogat fogért» elve, a vérbosszú, a külsőséges obszervanciák nagy sokasága, az időleges, földi szempontok és indítékok nyomatókozása. Ezeknek megengedése ugyan nem méltatlan Istenhez, amint ez a tárgyalás a maga helyén mindegyikről kimutatja; azonban a valláserkölcsi eszményhez mérve mégis vagy átmeneti mozzanatoknak bizonyulnak, melyeknek nincs helye Isten végleges és egyetemes országában, vagy tökéletlenségeknek, melyek tisztulás és tökéletesítés után kiáltanak. Ide utal a *partikularizmus* is, mely a kinyilatkoztatást és közvetlen isteni vezetést a zsidókra, a «választott népre» korlátozza. Ez a partikularizmus univerzalizmust sürget, amint maga az

¹ Deut 18,15.

² 3 Jer 31,31–4; lásd [143. lap](#).

ószövetség kezdettől fogva jelzi: Izrael által a kinyilatkoztatás áldásában részesedni kell majd a föld minden népének (lásd 141. k. lap).

A racionalisták más, lényegbe vágó tökéletlenségeket is találnak az ószövetségben, nevezetesen isteneszméjében. Szerintük az ószövetség Istene részrehajló, mintha csak a zsidók Istene volna, igazságtalan, bűnöknek is okozója, vért kíván (ide utalnak a honfoglaló zsidók számára a kánániták kiirtására adott rendelkezések). Ugyanilyeneket találnak az ószövetség embereszméjében is: nincs kiemelve az egyéni halhatatlanság és a másvilági megfizetés. Ezek a kifogások azonban részint az ószövetség sajátos előkészítő jellegének, valamint a természet és a kinyilatkoztatás viszonyának félreismerésében gyökereznek, részint és főként pedig hamis írásmagyarázásra támaszkodnak. A további tárgyalás során ezek a kifogások a maguk helyén tüzetes méltatásban részesülnek.

3. Az ószövetség teljesedett az újszövetségben. *Biztos.* Jézus Krisztus nagy határozottsággal és ünnepélyesen tanúságot tesz, hogy ő benne valósággá lett az ószövetségi jövendölés (10. § 1), sőt hogy az egész ószövetség neki szólt: «Ha Mózesnek hinnétek, bizonyára nekem is hinnétek, mert ő én rólam írt». ¹ Szent Pál szerint ² a Törvény «nevelő volt Krisztusra»; «a Törvénynek vége Krisztus».

A két szövetség között tehát szabatosan a következő *vonatkozás* forog fön. Mindkettőnek ugyanaz a *lényege*, amint maga Jézus Krisztus tanítja ³: A nagy parancsolat az Istennek és az embernek szeretése; «e két parancsolaton függ az egész Törvény és a próféták». Aki ezt a két parancsot megtartja, az újszövetségben is üdvözü. Ez a lényeg azonban az ószövetségben még fejletlenül, kezdő fokon, az előkészítés állapotában volt; az evangélium meghozta a teljesítést és befejezést. Az Úr Krisztus maga mondja a Hegyi beszédben ⁴: «Ne gondoljátok, hogy fölbontani jöttem a Törvényt vagy a prófétákat; nem jöttem fölbontani, hanem teljesíteni». ⁵ A két szövetség kölcsönös vonatkozása tehát *teleologiai egymáshozrendeltség*, amint Szent Ágoston megállapítja ⁶: «Az ószövetségben bennerejlett az új, az újban nyilvánul az ó». Tekintetbe kell azonban venni, amit Szent Tamás mond ⁷: Az isteni kinyilatkoztatást nem szabad egyszerűen fölosztani ó- és új szövetségre, mintha ez két külön fajta volna; hanem egy fajta az, amelyen belül a kettő úgy különbözik, mint a tökéletlen és tökéletes, a fejletlen és kifejlett valóság. Lehet és kell tehát azt mondani, hogy *a mózesi törvény megszűnt*; még pedig nemcsak a politikai és szertartási része, amint azt általában szokás állítani; hanem az erkölcsi törvénye is. Azonban ennek az erkölcsi törvénynek (a *tízparancsolatnak*) nem szűnt meg a kötelező ereje. De most már nem az ószövetség erejében kötelez, hanem a természettörvény és az evangélium erejében. ⁸ Az ószövetségi törvénynek ez a megszűnése nem érvényenkívül-helyezés útján történt, hanem teljesítés útján. Rendeltetése ugyanis az volt és abban merült ki, hogy Krisztushoz vezetett. Amikor ezt a rendeltetését teljesítette, meg kellett szűnnie: «Amikor eljő, ami tökéletes, véget ér az, ami rész szerint való». ⁹

¹ Jn 5,46.

² Gal 3,14; Rom 10,4.

³ Mt 22,37–40; 19.

⁴ Mt 5,17.

⁵ Más kérdés, vajjon a kinyilatkoztatásnak ez a fokozatos kibontakozása *érinti-e a kinyilatkoztatott tanítás lényegét?* Nevezetesen a Szentháromság, teremtés, megváltás, eszchatológia, a kegyelem dogmája kezdettől fogva úgy van-e kinyilatkoztatva, hogy a kinyilatkoztatás későbbi fázisai már nem hoznak lényegesen új tartalmi mozzanatokat, csak nagyobb teljességet és több világosságot? Erre a kérdésre nézve spekulatív állásponton valószínűbbnek látszik Szent Tamásnak igenlő nézete (2II 1, 7); pozitív alapon inkább tagadó felelet kínálkozik. Mi az egyes hittételek tárgyalásánál foglalunk állást.

⁶ *August.* Cat. rud. 4, 8.

⁷ *Thom* III 107.

⁸ Cat. Rom. III 4, 4.

⁹ 1 Cor 13,10; cf. Act 15 Col 2,16 Heb 7,12–18 8,13.

4. A Krisztustól eredő evangéliumi kinyilatkoztatás *lezárja a kinyilatkoztatások sorát* és nem hagy helyet evolucionizmusnak.

2. Az evangélium és az evolucionizmus.

Az *evolucionizmus*nak az az alap gondolata, hogy minden tökéletesebb fázis és állapot föl egészen a legbonyolultabbakig és legtökéletesebbekig lassú fejlődés eredménye; egy sort alkotnak, hol minden következő tag az előzőnél különb. A kezdet mindig egészen primitív; akárhányszor egyáltalán semmit sem mutat meg a sor későbbi tagjainak minőségéből; ebből a primitív kezdetből apró hozzáadásokkal (kvantitatív úton), természeti erők által, természeti törvények szerint bontakoztak ki az egyre tökéletesebb tagok. Ennek a gondolatnak bölcséleti megfogalmazása és a kultúrtörténetre való alkalmazása *Hegel* műve volt; *Darwin* nagy tapasztalati anyag fölhasználásával az állatokra és növényekre alkalmazta, követői pedig az emberre; majd átvitték *Darwin* alap gondolatát, a merőben kvantitatív, mechanikai fejlődés gondolatát az összes kultúrterületekre. Szerintük az evangéliumi vallásnak ez a keletkezéstörténete: Az ember, maga is hosszú evolúció eredménye, közvetlenül valami emberszabású majomból lett és eleinte vallás nélkül volt. Különös élményekből, nevezetesen vagy az alvás, álom, halál, rendkívüli lelkiállapotok hatása alatt (animizmus; [lásd 27. lap](#)) vagy a titokzatosságnak sajátos borzongó megérzéséből (R. Otto [30. lap](#)) kezdődött a primitív vallás, egyelőre mint titokzatos erők tisztelete, majd mint emberi és természeti erők istenítése (illetőleg először mint «démonizálás»). Sok változat után megjelent az emberszabású sokistenhívés; lassanként aztán ennek a panteónnak egy kiragadott tagja (henoteizmus) vagy épenséggel monarchiás feje (monarchizmus) az egy Isten gondolatát sugallta.

Jézus Krisztus korában ez a vallási fejlődés a legjelentősebb kultúrponatokon elérte a monoteizmus fokát és hozzá az istenezme etizálását; vagyis Istent többé nem tekintették egyszerűen szeszélyes természeti lénynek, hanem erkölcsi elvek szerint ítélő és intéző személyes szellemnek. A vallási génusz akkor már népekben és egyesekben (vallási zsenikben) különféle helyeken sok fölséges vallási eszmét termelt és vallási erőt folyósított; létrehozta a parszizmust és hinduizmust, a vedantát és a buddhizmust, majd a görög bölcséletet, mely Platonban érte el tetőfokát, és a zsidó profétizmust, mely utóbbi persze szöges ellentétben volt a zsidó népvallással, főként annak démoni és mágiás elemeivel. *Krisztus* és főként *Pál* vallási zsenije a hellenizmus, judaizmus és a keleti vallások szinkretizmusából leszűrte az evangélium vallását, mely mindjárt az első századokban sok idegen, főként görög bölcséleti, majd római politikai elemmel bővült, sőt a misztérium-vallásokból a primitív vallásosságnak is sok elemét szedte föl, nevezetesen sok démoni és mágiás vonást. S így született meg a katolicizmus. *Luther* igyekezett az evangéliumot megtisztítani ezektől az idegen elemektől. De a 19. századnak volt fönntartva megismerni igazi jellegét. *A kritikai irány* szétválasztotta vallási és világnézeti elemeit; az előbbieket meg akarja becsülni mint nagy értékeket; az utóbbiakról azonban azt tartja, hogy amint azok annak idején a kortörténeti milióból ráakódtak az evangéliumi magra, úgy most és később is ezeket alkalmazni kell a mindenkori kultúrnívóhoz; sőt az evangéliumi valláserkölcsei eszméket és indítékokat is folyton tökéletesíteni kell a haladó kor követelményei és igényei szerint. Nevezetesen napjainkban meg kell tisztítani végleg a semita vonásoktól, hozzá kell szabni pl. az «árja» világ- és értékrendhez; gondolat- és erőrendszerét a másvilágtól a jelen életre, kultúrai és nemzeti föladatakra kell koncentrálni.

Az evolucionizmus bölcséleti alapjai és tanításai a maguk helyén kerülnek majd méltatásra.¹ Itt meg kell világítani a vallási fejlődésnek igazi útját.

¹ Lásd 2. 24. 27. 31. 34. 51. 52. §.

1. *Az emberiség ősvallása monoteizmus*, mely lényegében az ó- és újszövetség egyistenhitével; és azt *nem előzte meg az emberiségnek vallás nélküli állapota*. a) Mikor ezt a tételt bizonyítani akarjuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy itt *történelmi tényről* van szó, melyet végre is történelmi tanúság dönt el. Ám az eredetről, az emberiség őállapotáról nincs más történelmi okmányunk, mint Gen 1–3. Ennek megbízhatóságáról kezeskedik Jézus Krisztus, aki burkoltan vallja föltétlen megbízhatóságát, mikor az egész őszövetséget isteni eredetűnek mondja, s kifejezetten is Isten szavának hirdeti a Gen bizonyosságát (Mt 19). Ámde ez az egyetlen történelmi forrás az ősemberről úgy beszél, mint aki Isten képére teremtve, Istennel közvetlen összeköttetésben van, tehát egy Istent imád és pedig a kinyilatkoztatás útmutatása nyomán. b) Ennek a monoteista őskinyilatkoztatásnak nyomai és maradványai halványan megsejthetők még a *törpe primitívek* vallásában (1. § 3). c) A vallás eredetének mind bölcséleti mind történelmi vizsgálata kétségtelenné teszi, hogy a vallás nem vallástalanságból és nem heterogén forrásokból, érzésekből vagy animizmusból vagy képzeletből született, hanem metafizikai és pszichológiai törvényszerűséggel magából a szellemi emberi természetből fakadt (2. § 2).

A *vallástörténet* azt a figyelemreméltó törvényszerűséget mutatja, hogy a nagy vallások történetük folyamán elfajultak, és szerepüket végre is valami bölcsélet vagy más vallás vette át. Amit tehát a vallási evolucionizmus kezdetleges állapotnak minősít, pl. démonizmus, animizmus, mágia, már elfajulás terméke és jelensége (26. lap). Hogy a monoteizmus és a profétizmus evolúció útján keletkezett volna, az bölcséletileg is lehetetlen: az okozat nem tartalmazhat többet, mint ami benne van az okban; képtelenség, hogy a világosság sötétségből, a teljesség tökéletlenségből, az egész töredékből szülessék.

2. Az ősmonoteizmus után pedig a vallás Jézus Krisztusnak föltétlenül illetékes tanúsága szerint *a következő utat tette meg*: Az ősvallásosság is hovatovább elfajult, úgy hogy az egy igaz Isten ismeretét és tiszteletét a vízözön idejében csak Noe és családja hordozta, utána Sém törzse, majd Ábrahám családja, végül Mózes közvetítésével Izrael népe. Ezt Isten arra választotta ki, hogy az egy igaz Isten tiszteletét és a Megváltó reményét hordozza, őrizze és terjessze.

Ami *a zsidó nép választottságát* illeti, erre nézve mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy abban Isten részéről nem volt igazságtalanság. Hisz ez külön kiváltság, külön kegyelem. Ámde Isten nemcsak hogy senkinek semmivel nem tartozik, hanem még önmagának, a maga bölcseségének és szentségének sem tartozik azzal, hogy valakit is fölkeressen külön kegyelmével.¹ Azonkívül nem szabad felejteni, hogy minden Istentől eredő kiváltságnak jellemzője: Aki többet kapott, többel is adós; a kiválasztottság mindig és minden téren nagyobb felelősséget és terhet is jelent (amint kitűnik a hivatásától elpártolt zsidóságnak páratlan történelmi sorsából). Miért választotta Isten a vallási haladásnak ezt az útját, hogy t. i. egy nép legyen az egyetemesnek szánt kinyilatkoztatás hirdetője? Főként azért, mert Isten jónak látta, hogy a nép mint nép, mint az ő embereszméjének egy jelentős mozzanata is megfelelő szerephez jusson az isteni üdvterv keresztülvitelében, nevezetesen a Megváltó megfelelő előkészítésében (lásd 67. § 4).

Tehát az emberiség vallási fejlődése lényegesen a kinyilatkoztatás csillaga alatt áll. S amit Isten az emberiséggel közölni akart, azt nem egyszerre nyilatkoztatta ki, hanem idő folytán és **fokozatokban**; még pedig, nemcsak kiterjedés tekintetében, amennyiben egyre szélesebb köröket vont bele kinyilatkoztatásába, hanem egyúttal tartalmilag is, amint azt Nagy sz. Gergely megállapítja: «Az idő folytával nőtt a lelkiatyák tudománya is. A mindenható Isten tudományában bővebb oktatást nyert Mózes mint Ábrahám, a proféták mint Mózes, az

¹ Thom 2II 105, 3 ad 1.

apostolok mint a próféták».¹ Ami pedig a kinyilatkoztatás fokozatait illeti, a szentatyák nyomán² a kinyilatkoztatásnak általában *három korszakát* szokás megkülönböztetni: 1. Az őskinyilatkoztatás két fokozatban, a paradicsomban az ősszülőknek és aztán a törzsatyáknak Ábrahámig; ez az összemberiséghez volt intézve; szétszórt töredékei még föllelhetők a pogány vallásokban is. 2. Az ószövetségi kinyilatkoztatás ismét két fokozatban, Ábrahámnak és a többi patriarkáknak (patriarkai kinyilatkoztatás), majd Mózes útján az egész zsidó népnek; ennek utolsó szakaszában a kinyilatkoztatás a szomszéd népeknek is megüti fülét. 3. Az újszövetségi kinyilatkoztatás, az Úr Krisztus által és halála után kiegészítőleg az apostolok útján.

3. Az újszövetségi vallással a kinyilatkoztatás be van fejezve; tartalmilag új kinyilatkoztatás már nem várható; az újszövetség vallása a maga változatlan mivoltában a történelem végéig minden kornak és vallási igénynek van szánva, és ebben az értelemben abszolút.

Ez *biztos* katolikus igazság, amint kitűnt legutóbb is a modernizmusnak elítéléséből.³ Az Egyház mindenha állást foglalt olyan mozgalmak és irányzatok ellen, melyek új kinyilatkoztatást vártak vagy hirdettek, nevezetesen a Törvény és evangélium korszaka után a Szentlélek, a szeretet korszakát mint az előbbi kettővel szemben lényegesen új mozzanatokkal bővülő harmadik kinyilatkoztatási fokozatot. Ilyenek voltak a *montanisták*, az örök evangélium hirdetői, a fraticellusok, *Joachim a Floris* (Fiore) apát († 1202), Szent János egyházának hirdetői 1840 körül, különféle protestáns árnyalatok, ú. m. az anabaptisták, swedenborgiak, irwingiak. Az újabb *protestantizmusnak ú. n. liberális szárnya* legalább Jézus Krisztusnak (az ő mértékükre szabott) tanítását vagy egyéniségét akarja megmenteni mint a történet végéig fönntartandó és meg nem haladható vallási értéket. *A vallástörténeti irány* azonban a kereszténységben a vallás nagy köztársaságának csak egy provinciáját látja; minden nagyobb vallásban vesz föl kinyilatkoztatást (pszichologista vagy historicista értelemben); a kereszténységet viszonylag a legtökéletesebbnek tartja, vagy pedig az evolúció nevében a kereszténységet az emberiség vallási fejlődésében szükséges és értékes lépcsőnek nézi, amelyet azonban új fokozatoknak vagy legalább is lényegesen új átalakításnak kell követni. Így a modernisták is. Ezek föladták a kinyilatkoztatásnak nemcsak abszolút voltát, hanem kinyilatkoztatott jellegét is; fölfogásuk racionalizmus és historicizmus.

Mindezekkel szemben *bizonyítjuk* a katolikus igazságot:

1. Az ószövetség lényegesen prófétai jellegű; történelmi és tartalmi megnyilvánulásainak úgyszólván minden pontján kiutal önmagából. *Jézus Krisztus* ellenben úgy jelenik meg, mint akiben megvalósult a próféták szent sóvárgása, az Isten országa. *a)* Az ószövetség szerint ugyanis a messiási időknek, az eljött Isten-országának jellemzője a teljes Isten-ismerés egyetemes elterjedése.⁴ Ez teljesebbbe ment, mikor megmondotta az Üdvözítő: «Egy a ti mesteretek», és küldetése velejét abba foglalta: «Ez pedig az örök élet, hogy megismerjenek téged, egyedül igaz Istent és akit elküldöttél, a Jézus Krisztust».⁵ Ezután csak a tanítványok jöhetnek, akiknek nem lehet más küldetésük, mint az idők végéig hirdetni az ő evangéliumát; ő maga immár együtt marad azokkal, akik hivatva vannak elvégezni a *tőle* kitűzött nagy föladatot, Isten országának kiépítését.⁶ *b)* Krisztusban Isten országával együtt megjelent és kezdetét veszi az ítélet; új üdvtörténeti időszak nem ékelődik közbe. A prófétai távlatban az

¹ Greg. M. in Ez 2 hom. 4, 12; cf. Naz. Or. theol. 5, 15 27; Thom 2II 174, 6; Gal 4,1 3,24 Hebr 1,1 10,1 Jn 1,1–14.

² Tertul. Virg. vel. 1; August. Trin. IV 7; Div. quaest. 66, 7; Enchir. 118; Thom 2II 174 6.

³ Lament. 21 54 58 59 Denz 2074 2020 cf. 1806.

⁴ Deut 6,4 10,2 Jer 31,34. Sap 15,3.

⁵ Mt 23,8–10; Jn 17,3.

⁶ Mt 28,18–20 cf. 20 21,13 Mc 12,1 Lc 20,8 Jn 8,35 14,26 16,12–15 1 Pet 1,10 1 Jn 2,18.

Üdvözítő első és második eljövetele, Isten evangéliuma és Isten ítélete, azaz kezdet és vég egybefolynak; nem mintha nagyobb időköz nem választaná el őket, hanem mert erkölcsi egységet alkotnak: az Üdvözítő eljövételével kezdetét vette a világ napjának utolsó órája, megtörtént mindaz, ami mondani és adni valója volt Istennek az emberiség számára a kinyilatkoztatásban; most már csak annak az utolsó órának a lejárást és végét kell várni, az ítéletet, mely a Krisztus szabta elvek és szempontok szerint megy végbe.¹

2. Erről meg vannak győződve az apostolok is: Jézus Krisztusban megjelent a kegyelem és igazság teljessége, mindenki meríthet az ő bőségéből.² Szent Pál szerint az Üdvözítő az idők teljében jelent meg, pontot tett az időkre; vagyis utána már nem kell új időt, az üdvtörténetnek új szakaszát várni.³ Az ő végrendelete ép azért örök és változhatatlan; más alapot senki sem vethet;⁴ evangéliuma mint élő valóság áll szemben az ószövetséggel mint árnyékkal,⁵ tökéletes és elégséges minden időkre;⁶ senki, még angyali küldött sem változtathat rajta.⁷ Tehát ami új kinyilatkoztatást még kaptak az apostolok,⁸ az az Üdvözítő ígérete értelmében⁹ nem nyitott új fejezetet a kinyilatkoztatásban, hanem csak a krisztusi szögletkönek kiépítése volt.

3. A kereszténység ősidejétől fogva «a világosság útja ez: őrizd, amit átvettél, se hozzá ne adj, se el ne végy belőle».¹⁰ Ezt a meggyőződést aztán Tertullian és Irén a legnagyobb energiával szegzik neki a montanisták és gnóosztikusok újításainak.

4. *Teologiai megfontolás.* A vallás az egész embernek eleven odaigazodása Istenhez mint teremtőjéhez és végső céljához. A vallás tökéletessége tehát azon fordul, hogy általa a lehető legbensőségesebb istenközösségbe jut-e az ember; az istenközösség formája pedig Istennek mint abszolút igazságnak ésszel és akarattal való bírása. Már most az újszövetségi kinyilatkoztatásban Isten, aki régen sokféle rendben szólott az atyáknak a próféták által, szent Fia által szólott; s ő nem azt beszélte, amit hallott, miként mások, hanem amit látott; ő maga az örök bölcsesség.¹¹ Tehát az örök Ige teofaniájában Istennek mint igazságnak olyan közlése történt, melyet nem lehet meghaladni; «más alapot senki sem vethet azon kívül, mely vettetett, mely a Krisztus Jézus».¹² Ennek az abszolút igazságközlésnek megfelel az istenbírásnak az a bensősége és ereje, mely a Szentlélek bennlakásában (inhabitatio) jut kifejezésre. Megtestesülés és bennlakás a vallás tetőfoka; többet mint önmagát az örök Λογος-ban, bensőbben mint tulajdon szeretete tüzében, a Szentlélekben, nem adhat az Isten.

5. Ezt megerősíti a *vallásbölcselő megfontolás.* a) *Nincs vallás,* sem a multban sem a jelenben, *mely átvehetné az evangéliumi vallás szerepét.* Hisz valamennyi téves, sőt végzetesen téves eszméket táplál Istenről és az emberről, s valamennyi monizmusban és naturalizmusban reked meg, nem véve ki az annyira magasztalt vedanta vallást sem; nem is szólva a teozofizmusnak sokfelől egybeszűrt zagyva gnóoszticizmusáról.¹³ Továbbá nincs köztük egy sem, mely a megváltásnak és Isten országának igazságát tartalmazná; egy sincs, mely sértetlenül ébrentartaná az Isten- és emberszeretés nagy parancsát teljes tisztaságában és

¹ Jn 3 Mt 3 4 Lc 3 16 17 21,31; cf. Act 3,19 Heb 7,11–28 12,27 1 Cor 11,23 2 Cor 3,11.

² Jn 1,15–18 3,34.

³ Heb 1,1 9,26 Act 2,17 Gal 4,4 Eph 1,5–19 2,19–22 1 Cor 10,11; cf. 1 Pet 1,20.

⁴ 1 Cor 3,11 Rom 10,3 Gal 3,23.

⁵ Heb 10,1.

⁶ Heb 7–10.

⁷ Gal 1,8 1 Tim 6,20 2 Tim 1,13 2,13 3,14 Jd 3 Rom 16,17.

⁸ Pl. Péter: Act 10,11.

⁹ Jn 16,12–14; cf. Eph 2,20.

¹⁰ Barnab. 19, 11; Tertul. Praescript. 8, 20–22; Irén. Adv. haer. IV 33, 8; Lerinens. Common. 21.

¹¹ Heb 1,1; Jn 1,18 Jn 8,25 Col 2,3.

¹² 1 Cor 3,11.

¹³ Schütz A. Az örökkévalóság 1936. 9. ért.

jelentőségében; egynek sincs igazi egyetemessége (lásd 88. § 3). Csak naiv tájékozatlanság vagy szellemi perverzitás kacérkodhatik azzal a gondolattal, hogy ezek a rendszerek vagy ezeknek valami szinkretizmusa vagy épenséggel a bolsevizmus vagy fajgondolat mint álvallás kiszoríthatja valaha az evangéliumot. *b) Ami jogos valláserkölcsei igény* vagy sejtés valaha és valahol fölmerült, az evangéliumi vallásban megtalálja kielégülését, még pedig a tisztaság és teljeselettség fokán. Az evangélium a hittitkok által a szó jó értelmében *complexio oppositorum*, amint ez a dogmatikai tárgyalás az alaptitkokról kimutatja. Ép ezért el sem gondolható a jövőben sem olyan vallási igény, akár egyesek akár közösségek akár történeti helyzetek részéről, melynek meg ne tudna felelni; «bírja a jelen és a jövő élet ígértét».¹

Akik a kinyilatkoztatásnak egy új korszakát várják, melynek létét és jellegét *a Szentlélek* adja, támaszkodva az Úr Krisztusnak a Szentlélek küldését tartalmazó ígéreteire (Jn 14–16), nem gondolják meg, hogy Istennek kifelé való művei mind a három isteni személynek művei (42. § 1). Ezért az ó- és újszövetség egyaránt a Szentháromság műve; nem pedig: az ószövetség az Atyának, az új a Fiúnak külön műve, melyet mint harmadiknak követnie kellene a Szentlélek korának. A Szentléleknek az Úr Krisztustól kilátásba helyezett küldése nem jelent új korszakot, sem az Atyának vagy Fiúnak háttérbe szorítását; mert a Szentlélek szabatosan mint Szentlélek jön, azaz mint az Atyának és Fiúnak lelke, amint az Üdvözítő meg is mondja: «Az enyémből veszi és hirdeti nektek».²

Akik pedig a *liberális protestánsokkal* (és modernistákkal) a kereszténységet ki akarják szabadítani a «történelmi kötöttségből» (Egyház, Szentírás, Jézus Krisztus személyének és életének történeti jellege), azzal az indokolással, hogy ami történeti, az relativ és veszélyezteti az abszolútságot, melynek csak időfölötti tartalomban («vallási ideákban») szabad érvényesülnie, felejtik, hogy *a)* maga a vallás is relativ valami, t. i. az embernek viszonya Istennel szemben; ha tehát az abszolútság annyit jelent mint minden relativ mozzanattól való mentesség, abszolút vallásról egyáltalán nem lehet szó. *b)* A kinyilatkoztatás lényegesen történeti, mert a történelemben ezer szállal belegyökerezett emberiséghez intézett isteni tanítás; történeti mozzanatok, nevezetesen az Üdvözítőnek test szerinti történeti megjelenése, a kinyilatkoztatás főntartó szervének, az Egyháznak, megalapítása, Szentírás stb. lényegesen hozzátartoznak; különben már nem kinyilatkoztatás, hanem bölcselet. A liberális fölfogás mint felemás álláspont nem is tartható fönn, hanem immanens logikával a kinyilatkoztatás-tagadó naturalizmusba és racionalizmusba torkollik.

Ebből kínálkoznak a következők: 1. Maga a vallás az ember szellemi természetében gyökerezik, tehát csak magával az emberrel szűnik meg. Viszont az evangélium vallás a legtisztább kiadásban, megalapozva és megkoronázva a kinyilatkoztatás abszolútsági jellegével; következésképpen ezután is «*a*» *vallás marad egészen a világ végéig*: «Én veletek vagyok a világ végezetéig». «Sziklára építem Egyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.» «Ég és föld elmúlnak, az én szavaim el nem mulnak.»³ 2. Lehetetlen új egyetemes kinyilatkoztatás; vagyis a *magánkinyilatkoztatások*, bármilyen értékes fölvilágosításokat és épületes mozzanatokat tartalmaznak, nem lehetnek új, egyetemes jellegű és egyetemesen kötelező természetfölötti vallási ismereteknek forrásai, és semmit sem adhatnak hozzá a hitnek apostoli letéteményéhez. 3. Nem keletkezhetnek *lényegesen új hitigazságok*; minden új dogma csak a hitletétemény egy már kezdettől fogva meglevő mozzanatának új formában való föltárása (20. § 1). 4. Lehetetlen a földi életben a hitigazságoknak egy a hívő elfogadástól eltérő új fajta megismerése valamilyen *gnózis* formájában, vagy pedig a hitigazságoknak lényegesen új értelmezése a modernizmus szellemében. (19. § 1). 5. Lehetetlen a

¹ 1 Tim 4,8.

² Jn 14,16–18 16,2–25.

³ Mt 28,20; 16,18; 24,35.

bűnbocsánatnak és megszentelődésnek más formája, mint amelyet az Üdvözítő adott az Egyházban és a szentségekben.

3. Következtetések.

Itt az ideje, hogy levonjuk a végső következtetéseket mindabból, amivel a kinyilatkoztatás valóságát igazoltuk.

1. *Az evangélium vallása hitet érdemel.* Kimutattuk, hogy a kinyilatkoztatás kritériumai mind legalább erkölcsi bizonyossággal megtalálhatók az evangélium vallásában. Minthogy azonban a kinyilatkoztatással szemben nincs helye közömbösségnek (6. § 1), ezért 2. *Az evangélium vallása hitet követel.* Az az ítélet, mely kimondja: aki eszére hallgat, nem térhet ki az evangélium elfogadása és vállalása elől (ezt a teologia szabatosan iudicium speculativo-practicum credenditatis-nak nevezi el, mert közvetlenül a hívés küszöbéhez vezet), mint látható az előző fejtegetésekből és bizonyításokból, megalkotható a magára álló elme erői és szempontjai segítségével. Ámde ez a hitre kötelező elméleti ítélet közvetlen pszichikai alapot szolgáltat a hitre kötelező gyakorlati ítélet (iudicium practico practicum credenditatis) számára: ami itt és most elém van adva, azt itt és most hittel el kell fogadnom. Azonban ez az ítélet, mely közvetlenül maga után vonja a hívő-készség kegyeletes lelkületét (pius credulitatis affectus), már a kegyelem segítségével jön létre; vizsgálata és méltatása a hittény elemzéséhez tartozik (18. § 3).

A kinyilatkoztatás forrásainak tanúsága szerint a kinyilatkoztatás lezárása óta Isten senkihez nem szól közvetlenül (a magánkinyilatkoztatások, mint láttuk, nem érintik az egyetemesen kötelező hitletéteményt); addig is, amíg a kinyilatkoztatás kora le nem járt, Isten csak egyes kiválasztottakhoz: a patriarkákhoz, Mózeshez, a prófétákhoz, apostolokhoz szólott. Ebből a tényből súlyos kérdés támad: Mikép férkőznek a kinyilatkoztatáshoz a kinyilatkoztatás első címzetteinek kortársai, főként pedig a kinyilatkoztatás lezárása után élő emberek? A kérdés mélyen életbevágó, mert hisz a kinyilatkoztatás elfogadása kötelesség, melyen az ember üdvössége fordul.

Erre nézve a régi *protestánsok* azt tanították, hogy a Szentírás a kinyilatkoztatásnak egyetlen és elégséges közvetítője; könyvei felölelik a kinyilatkoztatásnak egész tartalmát, és olvasásával együtt megkapja mindenki azt a közvetlen isteni világosságot, mely biztosítja a kellő értést és a hívő elfogadást. Másszóval a Szentírás az egyetlen, elégséges és közvetlen zsinórmérték, melyhez a hitnek igazodnia kell, a közvetlen hitszabály (regula proxima fidei). A mai protestánsok többnyire föladták azt a meggyőződést, hogy a Szentírás az egyetlen és elégséges hitszabály; természetfölötti eredetét és jellegét is többé-kevésbé kikezdték, s a tudományos történeti és kritikai kutatásnak teszik föladatává megállapítani, mi mehet kinyilatkoztatás számba; s itt természetesen az ő naturalista, racionalista és evolucionista kinyilatkoztatás-fogalmukat teszik meg irányadónak. Mind a két fölfogás találkozik abban, ami a protestantizmusnak is, a mai racionalista szubjektívizmusnak is alap gondolata: a kinyilatkoztatás voltaképpen csak az embernek fölkinált isteni segítség, melynek nincs más rendeltetése, mint támogatni az egyesnek vallási szükségletét, vigasztalásra és épülésre szolgálni.

Ezzel szemben *a katolikus fölfogás* azt vallja: **Az a szerv, mely a kinyilatkoztatást az egyes emberek számára közvetíti, az Istentől e célra rendelt hivatalos tanító testület.**¹ Ez azt mondja: A kinyilatkoztatás egészen új, a szó igazi értelmében természetfölötti életnek erőit, csiráit és törvényeit tartalmazó rendszer, mely nemcsak az egyén megújítását célozza, hanem az egész emberiséget és történelmét, annak minden alakulatát és irányzatát átfogó

¹ Ez hittétel a 16. századi újítókkal szemben, s a katolikumnak alapvető megkülönböztető jellegzete a protestantizmussal és modernizmussal szemben. Vatic. 3 cp 3 Denz 1793.

objektív világrendet akar megvalósítani: az Isten országát; továbbá a kinyilatkoztatás nemcsak kegyesen fölkinált segítség, hanem törvény is, az igazságnak és kegyelemnek törvénye, melynek elfogadása vagy elutasítása nem az egyesnek szabad tetszésére vagy jól fölfogott érdekére van bízva, hanem a szuverén Isten abszolút fölségjogának kérdése; Isten a kinyilatkoztatást nemcsak adja és fölkinálja, hanem elfogadását és föladatainak megvalósítását szent fölségének teljes komolyságával és alku nem tűrő következettségével meg is követeli. Ennek a szuverén akaratnak érvényesítésére alapított és rendelt egy tanító testületet, melynek nemcsak engedélyt, hanem egyenest megbízást és meghatalmazást adott tanításra; tagjait egyben ellátta méltósággal és hitelesítésekkel, úgy hogy biztosan föl lehet őket ismerni mint a kinyilatkoztatás hivatalos hírnökeit, és ennél fogva tanításukat mint Isten tévedhetetlen kinyilatkoztatását el lehet fogadni; végül meghatalmazást és tekintélyt adott nekik, hogy a kinyilatkoztatást ne csak hirdessék, hanem elfogadását is megköveteljék az emberektől. Az Egyházzal szóló értekezés igazolja, hogy a kinyilatkoztatásnak *e hivatalos, hiteles és tekintély jellegű* tanítója (magister officiosus, authenticus et autoritativus) Krisztus igaz Egyháza. A hihetséges és hitre-kötelezettség ítéleteit tehát ki kell terjeszteni az Egyházra: *Amit az Egyház tanít, hitet érdemel, sőt követel.*

Az Egyháznak mint az evangéliumi kinyilatkoztatás föltétlen és kizárólagos szervének *bizonyítása* a 6. értekezésben történik. Az Egyház ugyanis nemcsak tanítótestület, hanem általában Krisztus megváltó tevékenységének szerve, «második Krisztus», alterego Christi; és ebben a szerepében inkább dogmatikai tárgyalást kíván, melynek természetesen hozzáférhető a tanító tevékenysége is. A katolikus hitigazságok rendszere szempontjából tehát kívánatos az Egyházzal szóló tant ott tárgyalni, ahová maga a hitrendszer állítja. Ez azonban nem akadály arra, hogy apologetikai tárgyalás alá is ne kerülhessen, ami annak hozzáférhető; nevezetesen nincs akadálya, hogy ott, ahol a tanítás vagy tanulmányozás menete kívánatosá teszi, itt, ezen a helyen ne iktatódjék be az Egyház valóságának igazolása. Más ugyanis a *logikai* és más a *didaktikai egymásután*. A didaktikai egymás-után, a tanítás rendje számára többnyire gyakorlati vagy hagyományos szempontok döntenek.

A mi utunk úgy alakul, hogy a most közvetlenül következő tárgyalásban föltételezzük az Egyház tanító hivatásának apologetikai igazolását (amelyet a 85. § 2 és a 89. § 1 ad). Ami itt következik a kinyilatkoztatás fönntartásáról és fölvételéről, azt tehát úgy tárgyaljuk, mint akik apologetikailag igazoltuk az Egyház krisztusi alapítását és tanító tekintélyét. Ezt javallja az *apologetikai gondolatmenet* logikája is. A magára álló ész mindenekelőtt igazolja a vallás valóságát (demonstratio philosophica); azután igazolja a kinyilatkoztatás valóságát (demonstratio Christiana) és végül igazolja az Egyház krisztusi valóságát (demonstratio catholica). Ha igazolva van, hogy amit az Egyház előterjeszt, az krisztusi igazság, könnyű és biztos út nyílik a Szentírás és a szenthagyomány igazolására is; csak meg kell kérdezni, mit tanít ezekről az Egyház. A vallásbölcslő meggondolások aztán az egyházi előterjesztés támogatására szolgálnak.